

Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+)

Izvještaj za Hrvatsku

RECI Roma
Early
Childhood
Inclusion

A joint initiative of the Open Society Foundations
the Roma Education Fund and UNICEF

Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+)

Izvještaj za Hrvatsku

Autori/ce

dr. sc. Lynette Šikić-Mićanović

Arthur R. Ivatts

dr. sc. Danijel Vojak

dr. sc. Marija Geiger-Zeman

Prikaz materijala i oznaka zemalja u ovoj publikaciji nije izraz bilo kakvog stava agencija pokroviteljica o pravnom statusu bilo koje zemlje, teritorija, grada ili područja, odnosno o njihovim vlastima ili njihovim unutrašnjim ili vanjskim granicama.

U odnosu na Rezoluciju 817 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, UN je usvojio privremeni naziv " bivša jugoslavenska Republika Makedonija". U ovom Izvještaju tri agencije pokroviteljice – REF, Fondacije Otvoreno društvo i UNICEF – usvajaju taj naziv.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000898441.
ISBN 978-953-7149-18-5

Za daljnje informacije možete se obratiti na sljedeće adrese:

Iliana Sarafian, Open Society Foundations: iliana.sarafian@opensocietyfoundations.org

Szilvia Pallaghy REF: szpallaghy@romaeducationfund.org

Deepa Grover, UNICEF: degrover@unicef.org

Fotografije © UNICEF/SWZ/2011/John McConnico

Priprema za tisak: Judit Kovacs/Createch Ltd.

Nakladnik: Pučko otvoreno učilište *Korak po korak*, Zagreb

Prijevod: Srđan Dvornik

Lektura: Marina Vujčić

Tisak: Tiskara Zelina d. d.

Objavljeno u Hrvatskoj 2015.

Sadržaj

Agencije pokroviteljice	5
Zahvale	6
Napomena o terminologiji.....	6
Popis kratica.....	7

SAŽETAK	9
---------------	---

Kontekst	9
Nalazi istraživanja – zdravlje, socijalna blagostanje i obrazovanje.....	11
Nalazi istraživanja – sustav odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu i položaj djece Roma.....	12
Izazovi	14

UVOD	17
------------	----

Agencije pokroviteljice i istraživačka institucija.....	17
Razlozi za istraživanje i izvještaj RECI+	17
Novi elementi procesa istraživanja.....	18
Kontekst istraživanja RECI+ i izvještaja RECI+	19

POGLAVLJE 1. Kontekst zemlje i sadašnja situacija Roma	21
--	----

1.1 Uvod o zemlji.....	21
1.2 Demografski podaci o Romima	22
1.3 Povijest, kultura i sadašnja situacija Roma.....	23
1.4 Romski jezici i druge kulturne posebnosti.....	25
1.5 Opće društveno-ekonomsko stanje romskog stanovništva.....	26
1.6 Suvremene većinske predodžbe o Romima.....	26
1.7 Predodžbe o Romima u glavnini društva i njegovim institucijama	27
1.8 Pravna zaštita romske manjine.....	28
1.9 Sadašnja situacija Roma u privredi i na tržištu radne snage	31
1.10 Postojeća kulturna politika i politika različitosti u zemlji	32
1.11 Civilno društvo i angažman NVO-a u korist Roma.....	33

POGLAVLJE 2. Pregled zdravstvenih, socijalnih i obrazovnih usluga i njihov utjecaj na Rome	35
--	----

2.1 Pregled sustava zdravstvene zaštite.....	35
2.2 Pristup obitelji Roma zdravstvenim uslugama i korištenje zdravstvenih usluga	36
2.3 Posebne potrebe i djeca u sustavu skrbi	40
2.4 Pregled politike socijalne zaštite i stanovanja.....	44
2.5 Pregled obrazovnih službi.....	47
2.6 Inicijative važnih međunarodnih agencija za obrazovanje Roma.....	54
2.7 Odgovornost lokalne samouprave za zdravlje, socijalna pitanja i obrazovanje	56

POGLAVLJE 3. Sustav predškolskog odgoja i obrazovanja te položaj djece i roditelja Roma u njemu.....	59
--	----

3.1 Broj djece rane dobi.....	59
3.2 Pregled usluga ranog odgoja i obrazovanja (0–6 godina).....	59
3.3 Kvalifikacije i obuka odgajatelja u jaslicama i vrtićima	61
3.4 Predškolski kurikulum.....	62
3.5 Mjesto djece Roma u obrazovnim uslugama	62
3.6 Uzroci malog broja upisanih u predškolske ustanove među djecom Romima	63

3.7	Predodžbe Roma o predškolskom odgoju i obrazovanju	65
3.8	Spremnost djece Roma za školu	66

POGLAVLJE 4. Izazovi.....	71
---------------------------	----

4.1	Kontekst izazova vezanih uz uključivanje Roma u obrazovanje.....	71
4.2	Siromaštvo i uvjeti života	71
4.3	Okruženje doma i zajednice	72
4.4	Uloga Romkinja, majki i skrbnica	73
4.5	Uspjeh u školi i integracija.....	74
4.6	Praznine u provođenju.....	77

POGLAVLJE 5. Zaključci i preporuke	81
--	----

5.1	Zaključci.....	81
5.2	Preporuke za ministarstva u Vladi, napose Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta – kao prioriteti u prvom koraku.....	83
5.3	Preporuke za lokalne vlasti – kao prioriteti u drugom koraku	85
5.4	Preporuke vezane uz reformu obrazovanja i prikupljanje podataka – kao prioriteti u trećem koraku	87
5.5	Preporuke vezane uz smanjivanje siromaštva i zdravstvenu zaštitu – kao prioriteti u četvrtom koraku.....	88

Izvori.....	91
-------------	----

Dodatak 1: Metodologija istraživanja.....	99
---	----

Dodatak 2: Podaci o stanovništvu.....	103
---------------------------------------	-----

Agencije pokroviteljice

Fondacije Otvoreno društvo rade na izgradnji živih i tolerantnih demokratskih poredaka u kojima su vlade odgovorne svojim građankama i građanima. Radi ispunjavanja te zadaće Fondacije nastoje oblikovati političke programe i mjere koje osiguravaju više fer odnosa u političkom, pravnom i ekonomskom sustavu i jamče temeljna prava. Na lokalnoj razini Fondacije Otvoreno društvo provode niz inicijativa kojima se unapređuje pravda, obrazovanje, javno zdravlje i neovisni mediji. Veliko značenje Fondacije pridaju zaštiti i poboljšanju života ljudi u marginaliziranim zajednicama. Fondacije Otvoreno društvo ključni su pokretači *Desetljeća za uključivanje Roma*. Fondacije Otvoreno društvo imaju veliko iskustvo rada u partnerstvu s romskim organizacijama civilnog društva i u njihovom jačanju, ali i iskustvo prikupljanja i analize podataka te vrednovanja projekata i programa. Program za rano djetinjstvo (ECP) promiče zdrav razvoj i dobrobit male djece putem inicijativa koje naglašavaju angažman roditelja i zajednice, profesionalni razvoj i odgovornost vlasti. Pristup ECP-a zasnovan na pravima te okvir socijalne pravde posebnu pozornost posvećuju manjinama, djeci koja žive u siromaštvu i djeci sa zastojsima u razvoju te neuhranjenoj djeci i djeci s teškoćama u razvoju. U srednjoj i istočnoj Europi / Euroaziji velike inicijative ECP-a bave se situacijom djece Roma, djece s teškoćama u razvoju i djece koja nemaju pristup uslugama. ECP nastavlja podržavati i surađivati s onima koji se na nacionalnoj i regionalnoj razini bave odgojem i obrazovanjem u ranom djetinjstvu te s nevladinim organizacijama (NVO) osnovanim u sklopu svojeg vodećeg programa *Korak po korak*, uključujući i Međunarodnu udrugu *Korak po korak*, a od 2012. godine Mrežu podrške romskoj djeci (REYN).

Fond za obrazovanje Roma (REF) stvoren je 2005. godine u okviru *Desetljeća za uključivanje Roma*. Njegova je zadaća i krajnji cilj popuniti jaz u rezultatima obrazovanja između Roma i neroma. Kako bi postigla taj cilj, organizacija podržava programe i mjere koji osiguravaju kvalitetno obrazovanje za Rome, uključujući ukidanje segregacije u sustavima obrazovanja. Putem tih aktivnosti REF promovira uključivanje Roma u svim aspektima nacionalnih obrazovnih sustava zemalja koje sudjeluju u *Desetljeću za uključivanje Roma*, kao i drugih zemalja koje se žele pridružiti tim nastojanjima. Konkretni su ciljevi Fonda osigurati pristup obaveznom obrazovanju, poboljšati kvalitetu obrazovanja, provesti integraciju i ukloniti segregaciju učenika i učenika Roma, proširiti pristup predškolskom odgoju i obrazovanju povećati pristup srednjem i višem obrazovanju te obrazovanju odraslih, primjerice putem stipendija, tečajeva opismenjivanja za odrasle i profesionalne orijentacije za učenice i učenike srednjih škola.

UNICEF od 1990-tih djeluje u regiji srednje i istočne Europe te Zajednice neovisnih država, s ciljem zaštite i unapređivanja prava djece, osobito one iz najosjetljivijih i marginaliziranih skupina. UNICEF je član Upravnog odbora *Desetljeća za uključivanje Roma* i radi na razvijanju sustavnog i dosljednog rješavanja pitanja Roma kroz ključne polazne točke razvoja u ranom djetinjstvu i osnovnog obrazovanja. Opća skupština Ujedinjenih naroda odredila je kao zadaću UNICEF-a zalaganje za zaštitu prava djece, pomaganje u zadovoljavanju njihovih osnovnih potreba i širenju njihovih mogućnosti da ostvare svoj puni potencijal. UNICEF djeluje na osnovi Konvencije o pravima djeteta i teži afirmaciji prava djece kao trajnih etičkih načela i međunarodnih standarda ponašanja prema djeci. UNICEF je odlučan u stavu da su opstanak, zaštita i razvoj djece univerzalni imperativi razvoja, neodvojivi od ljudskog napretka. UNICEF pokreće političku volju i materijalna sredstva radi pomoći zemljama, pogotovo zemljama u razvoju, da osiguraju „prvi poziv za djecu” i osposobe se za formiranje primjerenih programa i mjera za pružanje usluga djeci i njihovim obiteljima. UNICEF se zalaže za posebnu zaštitu djece u najtežem položaju – žrtava rata, katastrofa, krajnjeg siromaštva, svih oblika nasilja i eksploatacije te djece s teškoćama u razvoju.

Fondacije Otvoreno društvo
Program za rano djetinjstvo
London

Fond za obrazovanje Roma
Budimpešta

UNICEF
Regionalni ured CEECIS
Ženeva

Zahvale

Fondacije Otvoreno društvo, Fond za obrazovanje Roma i UNICEF s uvažavanjem i zahvalnošću odaju priznanje Institutu za društvena istraživanja Ivo Pilar u Zagrebu i istraživačkom timu pod vodstvom Lynette Šikić-Mićanović, Marije Geiger-Zeman i Danijela Vojaka, koji su dali tako konstruktivan doprinos razvoju instrumenata istraživanja, angažiranju i obuci domaćih istraživača, provođenju procesa terenskog istraživanja te pisanju i konačnom oblikovanju glavnih dijelova nacionalnog izvještaja RECI+ za Hrvatsku. Istraživački tim također je pružio potporu nacionalnom savjetovanju i javnom predstavljanju Izvještaja te sudjelovao u tim događajima. Agencije pokroviteljice izražavaju zahvalnost Arthuru Ivattsu za neprocjenjiv doprinos cjelokupnom Izvještaju, kao i za to što je napisao neke njegove osobito značajne dijelove, uključujući uvod, zaključke i preporuke. Agencije pokroviteljice također žele zahvaliti Pučkom otvorenom učilištu „Korak po korak” u Hrvatskoj za dragocjen doprinos organizaciji cijelog procesa, uključujući i angažiranje nekih istraživača Roma, obuku o socijalnoj pravdi, kao i mnoge sastanke i nacionalno savjetovanje i javno predstavljanje. Agencije pokroviteljice nadalje žele sa zahvalnošću istaknuti vrijedan doprinos koji su procesu istraživanja RECI+ dali međunarodni savjetnici dr. Adrian Marsh i profesor Mathias Urban. Agencije pokroviteljice također s iskrenom zahvalnošću odaju priznanje kooperativnom i dostojanstvenom odazivu romskih obitelji i romskih organizacija civilnog društva. Konačno, agencije pokroviteljice sa zahvalnošću odaju priznanje za podršku koju su pružila ministarstva Vlade RH, općine, gradovi, vrtići, škole i druge ustanove.

Napomena o terminologiji

Tekst ovog izvještaja nastoji se držati uobičajene upotrebe termina *Romi* koji su usvojili Europska komisija i Vijeće Europe. U ovom izvještaju, termin *Romi*, u skladu sa široko korištenim inherentnim definicijama u publikacijama Vijeća Europe, Europske komisije i drugih međunarodnih institucija, odnosi se na raznoliku zajednicu povezanih skupina među kojima su Romi, Sinti, Manouche, Gitano, Resande, Romer, Romanlar, Domlar, Lomlar, Kaale, Egipćani, Aškali, Tattare, Cigani, škotski Putnici, Mandopolini, Ghurbeti, Beyash (Bajaši, Rudari/Ludari), Jevgjit i mnoge druge koje se smatra dijelom šire romske populacije diljem Europe i izvan nje. Podrazumijeva se da time što se služe terminom *Romi* agencije pokroviteljice jednako poštuju svaku pojedinačnu zajednicu. Čitateljice i čitatelji trebali bi uvažiti da način upotrebe tog termina ni na koji način ne negira raznolikosti koje postoje među skupinama Roma i Putnika. Također valja uvažiti da među Romima postoji značajna i sve veća srednja klasa, čiji pripadnici i pripadnice kao građanke i građani u cijelosti sudjeluju u životu svojih zemalja i društava, uključujući Republiku Hrvatsku, ne žrtvujući pritom svoj etnički i kulturni identitet. Iz razloga čitljivosti ovdje se općenito rabi riječ *Romi*, posebno kad se govori o narodu Roma u cjelini ili o skupinama ili pojedincima, npr. *djeca Romi*, *obitelji Roma*.

Popis kratica

AZOO	Agencija za odgoj i obrazovanje
BDP	bruto domaći proizvod
CMS	Centar za mirovne studije
CRPD	Konvencija o pravima osoba s invaliditetom
DZS	Državni zavod za statistiku
ECD	Razvoj u ranom djetinjstvu
ECEC	Obrazovanje i skrb u ranom djetinjstvu
ECP	Program za rano djetinjstvo [Fondacije Otvoreno društvo]
ECRI	Europska komisija protiv rasizma i netolerancije
ECTS	Europski sustav transfera i akumulacije kreditnih bodova
EU	Europska unija
HRK	hrvatska kuna
HZJZ	Hrvatski zavod za javno zdravstvo
HZZ	Hrvatski zavod za zapošljavanje
IPA	Predpristupni fondovi EU
ISCED	Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja
MZOS	Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta
MZSS	Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi
NCVVO	Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja
NVO	nevladina organizacija
ODIHR	Ured za demokratske institucije i ljudska prava
OECD	Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj
OSCE	Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi
OSF	Fondacije Otvoreno društvo
OSI	Institut Otvoreno društvo – Hrvatska
REF	Fond za obrazovanje Roma
REYN	Mreža podrške romskoj djeci
SIE	Srednja i istočna Europa
UN	Ujedinjeni narodi
UNDP	Program Ujedinjenih naroda za razvoj
UNHCR	Visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za izbjeglice
UNICEF	Dječji fond Ujedinjenih naroda
USD	američki dolar
WB	Svjetska banka
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija

SAŽETAK

Kontekst

Ispravno je i pravedno što su djeca Romi i njihova budućnost u središtu ovog važnog istraživanja.

Istraživanja *Socijalno uključivanje romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu* (Roma Early Childhood Inclusion – RECI) zajednička su inicijativa agencija pokroviteljica: Inicijative Roma „Kopači” u Programu za rano djetinjstvo (ECP) Fondacije Otvoreno društvo (OSF), Fonda za obrazovanje Roma (REF) i UNICEF-a.

Istraživanje koje je provedeno u Hrvatskoj, *Socijalno uključivanje djece romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu+* (RECI+), naručile su 2012. godine agencije pokroviteljice. Ugovori su sklopljeni s Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba i s Pučkim otvorenim učilištem „Korak po korak”. Uz potporu agencija pokroviteljica, glavni autori izvještaja RECI+ su odabrani istraživački tim iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i internacionalni konzultanti OSF-a. Pet naselja obuhvaćenih istraživanjem jesu: Kozari putevi, Capraške poljane, Parag, Darda i Vodnjan/Galižana.

Cilj izvještaja RECI+ za Hrvatsku jest pomoći nadležnim vlastima u osiguravanju neometane i ravnopravne dostupnosti kvalitetnih usluga odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu romskim obiteljima, te zalaganjem temeljenim na vjerodostojnim podacima potkrijepljenim istraživanjem. Rast usluga posvećenih ranom djetinjstvu u zemljama srednje i istočne Europe (SIE) te jugoistočne Europe (JIE) pruža jedinstvenu priliku za promicanje zagovaranja temeljenog na istraživanju unutar procesa provedbe demokratskog savjetovanja te osiguravanjem suradnje između ključnih državnih institucija, nadležnih vlasti, većinskog stanovništva i manjinskih zajednica.

Potreba za Projektom RECI proistekla je iz konvergencije različitih razloga: prvo, teški uvjeti života romskog stanovništva i njihove djece u zemljama SIE i JIE, koje mnoge međunarodne organizacije u posljednjem desetljeću sve više istražuju i dokumentiraju, a i dalje je pri vrhu liste najvažnijih pitanja ljudskih prava i političkih pitanja međuvladinih organizacija, uključujući i Europsku komisiju Europske unije i Vijeće Europe. Drugo je sve veće zauzimanje nacionalnih romskih populacija i njihovih nacionalnih vlada da se riješi nedostatak napretka u toj situaciji. Treće je shvaćanje da je razdoblje ranog djetinjstva, posebice od rođenja do dobi od tri godine, temelj ne samo individualnog zdravlja, dobrobiti i uspjeha u obrazovanju, nego i temelj za kasniji uspjeh u cjeloživotnom obrazovanju i zapošljavanju.

Sve je više neospornih međunarodnih dokaza koji potvrđuju kako je važno ulagati u razvoj u ranom djetinjstvu, posebice u dojenačkoj dobi (0–3), za zajednice koje su najviše marginalizirane. Ulaganje u razvoj u ranom djetinjstvu srednjoročno i dugoročno donosi izravne koristi u obliku pravičnih odnosa i socijalne pravde, zaštite ljudskih prava djece i ekonomskog povrata.

Gradeći na iskustvu prethodnih RECI istraživanja u Srbiji, Mađarskoj, Rumunjskoj, Češkoj Republici i bivšoj jugoslavenskoj Republici Makedoniji, ova sljedeća faza istraživanja RECI+ nastoji unaprijediti proces istraživanja time što u istraživačke timove uključuje Rome istraživače i asistente te time što svi takvi timovi prije početka istraživanja na terenu prolaze obuku o sprječavanju pristranosti i o socijalnoj pravdi. Konceptcija RECI+ također stavlja jači naglasak na zagovaranje ciljanih poboljšanja politike za rano djetinjstvo, pružanja usluga i prakse.

Evidentno je da postoji znatan nesklad između službenih podataka iz popisa stanovništva o broju Roma u Republici Hrvatskoj i neslužbenih procjena koje daju ugledne međunarodne organizacije.

Romi su se počeli naseljavati na hrvatsko područje u 14. stoljeću, u sklopu njihove migracije u srednju i jugoistočnu Europu, po čemu su jedna od najstarijih etabliranih etničkih manjina u suvremenoj Republici Hrvatskoj.¹ Spominje ih se kao „Cigane” krajem 1362. godine u Dubrovniku i 1378. u Zagrebu. Hrvatske vlasti slijedile su primjer većine europskih vlasti i počele krajem 15. stoljeća usvajati zakone protiv Roma, okrivljujući ih za vještištvo, čarobnjaštvo, špijuniranje za Osmanlije i otimanje djece. Te su zakonske odredbe tražile od građana da protjeruju Rome sa svojih teritorija ili da im uskrate hranu i konačište. Hrvatski je sabor od kraja 16. stoljeća usvajao daljnje zakonske odredbe u vezi s proganjanjem Roma.²

Suvremena analiza konteksta pokazuje realnost da hrvatska privreda, kao i privreda većine država članica Europske unije, sada proživljava tešku, dugotrajnu ekonomsku i socijalnu krizu koju obilježava smanjenje realnog bruto domaćeg proizvoda i razine opće ekonomske aktivnosti. Preporuke u izvještaju RECI+ primjereno uvažavaju tu tu robnu realnost, no istodobno jasno daju do znanja da ne može zbog ekonomskih okolnosti biti kompromisa u vezi s nacionalno i međunarodno priznatim načelima ljudskih prava i socijalne pravde.

Nepovoljnu socijalno-ekonomsku situaciju Roma uvelike uzrokuju duboko uvriježeni društveni problemi vezani uz ekonomsko isključivanje i marginalizaciju, uz siromaštvo i visoku stopu nezaposlenosti, nisku naobrazbu, uz neadekvatne stambene uvjete i osiromašeno životno okruženje, slabe zdravstvene uvjete, kao i predrasude većinske populacije i diskriminaciju spram njih na širokoj osnovi. Ti negativni čimbenici, koji su međusobno povezani i imaju višestruke uzroke, stvaraju zatvoren krug društvenog zakinuća iz kojega većina obitelji hrvatskih Roma ne može izaći sama, bez značajne pomoći.

Negativna percepcija Roma i dalje je prisutna u svakodnevnom mnijenju većinskog hrvatskog stanovništva, koje je često usredotočeno na ono što opaža kao životne stilove i način odgoja djece romskih obitelji. Istraživanjem prikupljen materijal potvrđuje da u hrvatskom društvu u velikoj mjeri postoje etničke predrasude i ksenofobni stavovi spram manjina, i to napose spram romskog stanovništva. Obrnuto, sami Romi navode da nailaze kako na pozitivne tako i na negativne stavove većinskog stanovništva spram njih. Međutim, većina Roma osjeća da ih članovi i članice većinskog društva gledaju negativno i da je izravna posljedica toga diskriminacija.

Diskriminacija Roma (ili drugih manjinskih populacija u Hrvatskoj) u Republici Hrvatskoj je pravno zabranjena Ustavom, međunarodnim pravom i konvencijama koje je Republika Hrvatska ratificirala i koje Romima jamče ravnopravno uživanje prava i sloboda zajedno s ostalim državljanima i

1 Vojak, D. (2013.), str. 10–12, 19–20.

2 Neki istraživači dolazak Roma u Hrvatsku povezuju s osmanlijskim osvajanjima Balkana u 14. i 15. stoljeću, kada su „Cingeneleri” (Cigani na turskom) bili dio osmanlijske vojne organizacije. (Berberski, 1979., str. 420–421.)

državljanima Republike. Unatoč tom pravnom okviru, Romi i dalje trpe diskriminaciju, kao što dokazuju i međunarodne sudske presude (obrazovanje – *Oršuš i drugi protiv Republike Hrvatske*) te istraživanja koja provode međunarodne organizacije (zapošljavanje – istraživanje Programa Ujedinjenih naroda za razvoj / Svjetske banke / Europske komisije (UNDP/WB/EC) 2011.).

Nalazi istraživanja – zdravlje, socijalno blagostanje i obrazovanje

Socijalno-ekonomska situacija romskog stanovništva nepovoljno utječe na njihov pristup zdravstvenoj zaštiti, što znatno povećava zdravstvene rizike i drastično smanjuje očekivani životni vijek. Na primjer, samo 1,4% odraslih Roma doživljava dob od 65 ili više godina, u usporedbi sa 16,8% u većinskoj populaciji, što pokazuje izrazito kraće očekivano trajanje života među Romima.³

Nema sustavnog prikupljanja informacija o zdravstvenom stanju i zdravstvenoj zaštiti Roma, niti ih se može dobiti od Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo ili Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje, jer se podaci o zdravlju kao ni drugi podaci koji se odnose na sustav zdravstvene zaštite ne iskazuju specifično po etničkoj pripadnosti. To je jedna od glavnih prepreka stjecanju precizne statistike o zdravstvenom stanju djece rane dobi i dojenčadi unutar romskih obitelji pa se stoga ovaj nalaz ističe u preporukama uz ovaj izvještaj.

U istraživanju RECI+, gotovo jedna petina uzorka (18%), koji obuhvaća 135 ispitanika na pet različitim lokacijama, nema nikakvo zdravstveno osiguranje. Na pitanje o ostalim odraslim članicama i članovima (253) njihovih kućanstava, odgovaraju da gotovo četvrtina tih odraslih (22,5%) nije pokrivena nikakvim oblikom zdravstvenog osiguranja.

Neki podaci iz istraživanja pokazuju značajno natprosječne razine smrtnosti dojenčadi kod Roma, posebice smrtnosti povezane sa sindromom iznenadne smrti dojenčadi i respiratornim bolestima. O nepostojanju točnih službenih podataka o zdravstvenom stanju Roma govori *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* Republike Hrvatske.

Rezultati istraživanja RECI+ pokazuju da je životno okruženje u nekim romskim naseljima nesigurno i da štetno djeluje na zdravlje, osobito djece Roma. U nekim naseljima uvjeti okoliša predstavljaju prijetnju javnom zdravlju, što još pogoršava činjenica da odgovarajuće lokalne vlasti nisu osigurale redovito ili ikakvo prikupljanje otpada.

Po nalazima istraživanja RECI+, 40% romskih kućanstava ne može sebi priuštiti mesnu ishranu, ribu ili neki proteinski ekvivalent (jaja, mliječne proizvode, žitarice, grah, leću) svaki drugi dan. Za mnogu romsku djecu ishrana je prehrambeno nedostatna, što donosi ozbiljne posljedice za zdravlje, kronične bolesti odraslih i učestale prekide školovanja.

Romkinje često doživljavaju višestruku diskriminaciju i društveno isključivanje na osnovi etničke pripadnosti, roda i socijalnog statusa. Zdravlje Romkinja ključan je predmet brige s obzirom na socijalno-ekonomske čimbenike kao što su siromaštvo, neodgovarajuća prehrana, neprikladno substandardno stanovanje te nedostatak pristupa zdravstvenim uslugama. U istraživanju RECI+ 21% žena u uzorku navodi da nikada nisu imale bilo kakvo zdravstveno osiguranje, osim u vrijeme trudnoće, kao dio državne potpore budućim majkama.

Premda većina obitelji Roma obuhvaćenih terenskim istraživanjem RECI+ potvrđuje da su primatelji nekog oblika socijalne potpore, ispitanici također navode da ta potpora nije dovoljna za plaćanje dodatnih troškova za slanje djece u predškolu i osnovnu školu. Nadalje, diskriminirajući limit socijalne potpore neovisno o veličini obitelji također ugrožava zdravstvenu zaštitu te socijalnu skrb i zaštitu mnoge romske djece u Hrvatskoj.

3 Državni zavod za statistiku (DZS), 2013d, str. 19.

Ohrabruje što se ukupni broj djece Roma upisanih u osnovne škole od školske godine 2009./2010. povećao s 4.186 na 5.470 učenica i učenika školske godine 2013./2014. Zahvaljujući tom uzlaznom obrascu, komparativni postotni jaz između ukupnog poznatog broja djece Roma i njihovog upisa u osnovno obrazovanje značajno se suzio, a suzio se i komparativni postotni jaz upisa između romske i neromske učeničke populacije.

Nisu poznati podaci o stupnju uključenosti djece s teškoćama u razvoju u obrazovne programe unutar svake županije u Hrvatskoj, jer se metode prikupljanja podataka razlikuju i ne daju točan prikaz postojećeg stanja. Na jednom području obuhvaćenom istraživanjem postoje dokazi da nerazmjerni broj (41,12%) učenika jedne specijalne škole čine djeca romskog porijekla, premda valja uzeti u obzir da je u ovom konkretnom slučaju postotak Roma u ovoj županiji znatno viši od omjera romskog i neromskog stanovništva na razini države. Također je činjenica da se ne može uvijek jamčiti pristup vrtićima za djecu s teškoćama u razvoju.

U odnosu na učenike i učenice Rome u hrvatskim školama službeno nisu raspoloživi podaci o stopama uspješnosti na svakoj razini obrazovanja, uključujući razinu postignuća i redovitost pohađanja. Službeni javni podaci nisu specifikirani po etničkoj pripadnosti. Međutim, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS), u suradnji s Državnim zavodom za statistiku i Agencijom za zaštitu osobnih podataka, te u kontekstu *Pravnog okvira za prikupljanje podataka*, ostvaruje izrazit napredak u osiguravanju takvih podataka koji će dobro poslužiti hvalevrijednim obrazovnim ambicijama koje sadrži *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*.

Jedinice lokalne vlasti djelomice su financirane iz državnog budžeta, a dijelom iz vlastitih prihoda, ali broj i raspoloživost lokalnih usluga može se jako razlikovati, osobito na području obrazovanja i brige o djeci rane dobi. Zbog činjenice da je financiranje obrazovanja u Republici Hrvatskoj jako decentralizirano, u rješavanju izazova prisutnih u razvijanju inkluzivnog obrazovanja bitna je uloga regionalnih, gradskih i općinskih vlasti.

Iskustvo iz proteklog desetljeća pokazuje da romske zajednice nisu aktivno uključene u stvaranje i provedbu programa i mjera kojima je cilj njihovo uključivanje, ili u procjenjivanje i vrednovanje dugoročnih učinaka tih programa i mjera.

Postoji malen broj aktivnih romskih nevladinih organizacija (NVO-a), ali njihov utjecaj na poboljšavanje životnih okolnosti romskih zajednica je minimalan – a njihov pristup izvorima financiranja problematičan, napose zbog izbijanja ekonomske recesije 2008. te uslijed promjene opće razne angažmana međunarodnih donatora u Hrvatskoj.

Nalazi istraživanja – Sustav odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu i položaj djece Roma

Nalazi istraživanja RECI+ jednoznačno pokazuju da postoje praznine u sustavu odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu koje neproporcionalno negativno pogađaju djecu Rome i njihove obitelji.

Sredstva dodijeljena za financiranje programa koji se odnose na dobrobit obitelji i djeteta u Republici Hrvatskoj značajno zaostaju za prosjecima u drugim europskim zemljama i nalaze se među najnižima u Europi. Hrvatska također zaostaje za drugim europskim zemljama s obzirom na razinu uključenosti sve djece u predškolski odgoj. Međutim, uvažava se i pozdravlja što je MZOS posljednjih godina značajno povišio financijsku potporu posebno namijenjenu uključivanju Roma u obrazovanje.

Razvoj predškolskog odgoja velikim je dijelom prepušten inicijativi lokalnih vlasti; to dovodi do značajnih razlika među regijama u obuhvatu djece ranim i predškolskim odgojem i obrazovanjem. Jasno je da ne postoji jednoobrazna, visokokvalitetna mreža usluga za svu djecu predškolske dobi, jer je odgovornost za odgoj i obrazovanje djece predškolske dobi decentralizirana i prepuštena lokalnim vlastima, koje često imaju značajno različite fiskalne kapacitete i prioritete u programima i mjerama. Stoga je pristup uslugama i resursima za djecu rane dobi uvelike određen slučajnošću mjesta stanovanja. Nadležne lokalne vlasti poduzimaju akcije za rješavanje te nezadovoljavajuće situacije, što jako ohrabruje. Međutim, to je i važno područje za strateške odluke, što je vidljivo i u preporukama uz ovaj izvještaj.

Taj neujednačeni nacionalni obrazac obrazovnih mogućnosti u ranom djetinjstvu i relativnih troškova izraz je nejednakosti, kako u pristupu tako i u prihvatu. Prema ranije provedenom istraživanju, djeca iz obitelji nižeg socijalno-ekonomskog statusa trebala bi ostvariti najveći dio pogodnosti odgoja i obrazovanja, a ona su do uvođenja obaveznih uredbi o jednogodišnjem programu predškole u jesen 2014. imala ukupnu relativno nisku razinu uključenosti u predškolske programe.

U školskoj godini 2012./2013. u predškolski odgoj u Republici Hrvatskoj bilo je uključeno ukupno 128.046 djece. Međutim, budući da taj podatak nije službeno specificiran po etničkoj pripadnosti, postotak djece Roma u tom ukupnom broju mora se približno procijeniti. To je vrlo ozbiljna praznina u informacijama za vlasti odgovorne za uključivanje Roma i zaštitu djece. Međutim, premda je stvarni ukupni broj djece Roma predškolske dobi koja bi trebala biti upisana nepoznat, raspoloživi su podaci koji omogućuju da se odredi postotak stvarno upisane djece Roma s brojkama o upisu za cijelu predškolsku populaciju.

Raspoloživi podaci za djecu Rome pokazuju kako znatno veći postotak djece Roma pohađa jednogodišnje programe predškole neposredno prije polaska u obaveznu osnovnu školu u dobi od 5/6 godina (oko 55%). Premda to ohrabruje, to nije tako dobro kao redovni predškolski odgoj jer programi predškole, kako se izvještava, zasad nisu jednoobrazni. Pohvalno je što je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta ovu uslugu, koja je za djecu Rome besplatna, odredio kao obaveznu i što se ondje gdje nema predškolskih objekata program smješta u osnovne škole. Međutim, valja također uzeti u obzir navode kako pripremni programi predškole nisu ujednačeni po trajanju, kvaliteti i dinamici, ovisno o lokaciji, i nije uspostavljen sustavan mehanizam koji bi osigurao njihovu ujednačenu kvalitetu.

Iz istraživanja RECI+ razvidno je da samo 20% sve djece Roma (u dobi između 0 i 6 godina) u romskim kućanstvima obuhvaćenima ovim istraživanjem pohađa bilo kakav predškolski odgoj ili predškolski program, uključujući jednogodišnje programe predškole, premda su ti programi dostupni (doduše, ponekad u osnovnim školama) i premda se onedavno znatnim iznosima sufinancira potpora Romima za ostvarivanje tih prava.⁴ Na jednoj lokaciji ovog istraživanja nije bilo uopće nikakvog predškolskog odgoja, premda se ona nalazi samo pet kilometara od županijskog središta Siska pa nije tako udaljena da bi bilo nepraktično ponuditi predškolski program.

Prethodni izvještaji pokazuju da upis djece Roma u prvi razred može biti odgođen na temelju loših rezultata testiranja, za koje se govori da su ponajviše posljedica ograničenog znanja standardnog hrvatskog jezika.⁵ Neosporno je da je kvalitetan predškolski odgoj za djecu Rome od temeljne važnosti jer to izrazito poboljšava njihovu jezičnu pripremljenost i spremnost za osnovnu školu.

4 Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta informiralo je voditelje istraživanja da je nakon presude u slučaju Oršuš i drugih protiv Republike Hrvatske financiranje pristupa Roma predškolskom odgoju i obrazovanju znatno povećano te je između 2012. i 2013. godine više nego udvostručeno.

5 Godine 2011. uveden je *Program hrvatskoga jezika za pripremnu nastavu za učenike osnovne i srednje škole koji ne znaju ili nedovoljno poznaju hrvatski jezik* (Narodne novine br. 151/11). Nakon toga slijedio je *Pravilnik o provođenju pripremne i dopunske nastave za učenike koji ne znaju ili nedostatan znaju hrvatski jezik i nastave materinskog jezika i kulture države podrijetla učenika* (Narodne novine br. 15/13). Učenici mogu učiti hrvatski jezik do 70 sati godišnje.

Na razini osnovne škole provodi se niz pozitivnih mjera za premošćivanje prepreka i poboljšanje napredovanja i postignuća učenica i učenika Roma. Među tim mjerama su dodatno učenje hrvatskog jezika, veća dostupnost prijevoza s pratljom, upošljavanje romskih pomagača u nastavi i programi produženog boravka radi pomoći djeci u učenju koje financira MZOS. Ove inicijative Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta treba ocijeniti kao dobrodošle i vrlo potrebne promjene. Važnost romskih pomagača u nastavi ističu mnogi školski djelatnici i roditelji Romi tijekom istraživanja RECI+.

Izveštaji pokazuju da programi produženog boravka za djecu Rome koje financira MZOS često nisu raspoloživi zbog nedostatka školskog prostora i nastavnog osoblja. Za mnogu djecu Rome bila bi dragocjena mogućnost dobivanja dodatne pomoći u domaćim zadaćama, sudjelovanja u kulturnim i sportskim aktivnostima s kolegicama i kolegama, kao i dobivanja toplog obroka (koji često nije siguran u otežanim okolnostima mnogih obitelji Roma).

Na osnovi svih navedenih dokaza izvedenih iz istraživanja RECI+, razvidno je da je bitno što prije pružiti djeci Romima pristup visokokvalitetnim uslugama ranog odgoja, kako radi pospješivanja njihovog uspješnog uključivanja u formalni obrazovni sustav, tako i da bi se osiguralo da se sve mjerljive dodatne potrebe za učenjem zadovolji kvalitetnom, na dijete usredotočenim predškolskim obrazovanjem, prije početka osnovnog obrazovanja.

Izazovi

Unatoč nekim dobrodošlim nedavnim poboljšanjima, Romi među svim nacionalnim manjinama i etničkim skupinama u Republici Hrvatskoj imaju nesumnjivo najteži socijalni položaj koji obilježava visok stupanj socijalne isključenosti. Rezultati istraživanja RECI+ pokazuju da Romi na mnogo načina doživljavaju isključivanje te da to isključivanje obuhvaća odricanja u ekonomskoj, socijalnoj i političkoj sferi života.

Među obiteljima Roma posebno su izraženi višestruki čimbenici siromaštva, koji neizbježno trajno negativno djeluju na dojenčad i djecu svih dobi, ali posebice na onu najmlađu. Neosporno je da trajno djelovanje tih čimbenika siromaštva nepovoljno utječe na djecu i njihovo aktivno sudjelovanje u obrazovanju, kao i na njihov ukupan razvoj, napredak i postignuća.

Nizak kulturni i socijalni kapital, kao i uloga predrasuda i ekonomske isključenosti, utječu na mogućnosti zapošljavanja za odrasle Rome i u krajnjoj liniji ograničavaju malenu količinu ekonomskog kapitala koji ostaje na raspolaganju romskim obiteljima.

Rezultati istraživanja RECI+ pokazuju da na određenim lokacijama na kojima Romi žive postoje konkretni problemi koji ugrožavaju opću dobrobit djece. To su nezdrav i opasan okoliš (dom, susjedstvo i širi svijet u neposrednu doticaju s romskim naseljima), izrazito socijalno, ekonomsko i tehnologijsko (u smislu duboke „digitalne podjele“) isključivanje većine Roma u Republici Hrvatskoj. Ti se faktori često očituju u životu u marginaliziranim i segregiranim prebivalištima, s ograničenim pristupom standardnim javnim uslugama. Općenito, taj obrazac je izrazitiji u ruralnim krajevima. Izolacija i stigmatizacija mnogih romskih naselja kontraproduktivna je u odnosu na sretnu i uspješnu integraciju djece Roma u obrazovni sustav, uključujući i predškolske ustanove.

Roditelji i njihovu djecu u nepovoljan položaj dodatno stavlja izolacija i stigmatizacija mnogih romskih naselja, jer ondje nema pristupa profesionalnom savjetovanju i informiranju, a značajno je ograničen pristup daljnjem obrazovanju i obuci za mlade i odrasle. Uloga romskih NVO-a na ovu temu prikazuje se u preporukama uz ovaj Izveštaj.

Nalazi izveštaja RECI+ i drugih istraživanja potvrđuju deprivilegirani položaj žena i djevojaka Romkinja. Ta realnost bez sumnje negativno djeluje na životna iskustva djece Roma te na njihov pristup i uključivanje u odgoj i obrazovanje u ranom djetinjstvu, i na obrazac njihove prisutnosti

i razine uspjeha u formalnom obrazovnom sustavu. Uslijed društvenih odgovornosti obitelji i tradicionalnih pravila, djevojčice često „ispadaju” iz obrazovanja u ranoj dobi.

Smetnje integraciji romske zajednice u predškolske programe na lokalnoj razini predstavljaju izazov koji ozbiljno i negativno utječe na pristup djece Roma kvalitetnim predškolskim kapacitetima. Isključivanje i segregacija pojedine djece Roma u predškolskom kontekstu povezani su ponekad s predrasudama prisutnima u javnim proturomskim stavovima mnogih roditelja neroma. Kasnije u ovom Izvještaju detaljnije se prikazuje stvaran incident u Gornjem Hrašćanu u Međimurju. Problem proturomskih stavova roditelja (a ponekad i učitelja) treba tematizirati radi rješavanja nedostatka socijalne uključenosti zajednica Roma. Druga prepreka za pristup kvalitetnom predškolskom odgoju povezana je s visokim stopama siromaštva i teretom koji za obitelji predstavljaju dodatni troškovi kao što su odjeća, obuća, školski izleti i možda prijevoz (na područjima na kojima tek treba uvesti besplatnu uslugu) te neke vannastavne aktivnosti. U mnogim su mjestima prisutne i organizacijske i administrativne prepreke, kao što su nedostatak predškolskih objekata, dugi popisi za čekanje i nedostatak efektivne komunikacije u smislu širenja bitnih i praktičnih informacija o takvim odgojno-obrazovnim mogućnostima. Uvažava se, međutim, da su predškolske ustanove sada dužne informirati roditelje da su na raspolaganju besplatna mjesta u predškolskom programu i da bi, po najboljim primjerima iz prakse, te važne informacije trebalo obiteljima Roma prenijeti komunikacijskim kanalima koji će doprijeti do korisnika.

Dokazi prikupljeni u istraživanju RECI+ pokazuju da loši životni uvjeti otežavaju rad koji obavljaju žene i nepovoljno djeluju na to kako Romkinje mogu brinuti o svojim obiteljima i o sebi. Posebice žene često nemaju prilike steći potpuno obrazovanje ili vještine skrbi o sebi i svojim obiteljima koje bi im mogle omogućiti mijenjanje kulturne prakse koja negativno djeluje na njihovu dobrobit i dobrobit njihove djece.

Ohrabruje, međutim, što je sada broj Romkinja na visokoškolskim studijima veći od broja Roma muškaraca u svim akademskim godinama, ali je u nacionalnim razmjerima još uvijek općenito niži. Podaci također pokazuju da se od 2010. godine (u usporedbi s muškim sudionicima) povećava sudjelovanje Romkinja u obrazovanju odraslih i u neformalnim obrazovnim programima. Sve su to važna poboljšanja jer je rodna neravnopravnost u pristupu obrazovanju posebno značajna, budući da je dobrobit obitelji, a osobito djece, blisko povezana s razinom naobrazbe majki. Štoviše, takve promjene mogu povisiti njihove aspiracije uvezi s obrazovanjem njihove djece, osobito njihovih kćeri.

U cjelini, fokus-grupe na trima od pet lokacija u istraživanju RECI+ ocijenile su da su jaslice i vrtići dobar oblik brige o djeci i ranog obrazovanja, ali su ustanovile da mnogi roditelji ili nisu znali koji predškolski kapaciteti i potpora postoje u lokalnoj sredini, ili nisu u mogućnosti upisati svoju djecu zbog isključenosti, nezaposlenosti (razine apsolutnog siromaštva), zbog toga što nema odgajatelja ili pomagača Roma, zbog nestašice mjesta za djecu u vrtićima, ruralne izolacije ili zbog dodatnih troškova koje iziskuje pohađanje formalne odgojno-obrazovne ustanove. To se događa unatoč poticajima kojima Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta pokriva roditeljski udio u naknadi za predškolski odgoj i obrazovanje. Dodatni su uzročni faktori substandardni stambeni uvjeti te opasan i nehygienički okoliš, a sve to kombinirano i dodatno otežano slabim zdravljem dojenčadi.

U osnovnom odgoju i obrazovanju višestruke su prepreke dio kompleksne analize, a prema sažetku istraživanja RECI+ najčešće se radi o sljedećima: ograničeno sudjelovanje i slabe razine napretka i uspjeha; niska motivacija učenika i učenika, koja se uzročno odražava i u niskim očekivanjima nastavnika, manjku poticaja od strane nastavnika i nepostojanju izazovnih programa; padanje i ponavljanje razreda u kritičnoj dobi; stvarni nedostatak interkulturnih sposobnosti nastavnika (koji se može zapaziti i u predškolskom odgoju); rasističko maltretiranje učenika Roma koje se uglavnom ignorira; etnička segregacija po razrednim odjelima ili grupiranjem učenika unutar razreda; nelagoda učenika Roma koji se osjećaju nesigurnima i inferiornima zbog negativnih stavova nastavnika spram Roma; nedostatak nadzora i ocjenjivanja aspekata kvalitete i ravnopravnosti u obrazovanju, i, kao posljedica, u pravilu prerano napuštanje obrazovnog sustava.

Izvještaj RECI+ potvrđuje ambiciozne inicijative koje postavlja *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* i pozdravlja trajan angažman na njihovom provođenju. Međutim, postoji vrlo realna opasnost da proces provođenja nije dovoljno brz da bi se njime ozbiljno riješile potrebe različitih romskih zajednica u Republici Hrvatskoj. Kao posljedica, postoje dokazi da prevelik broj djece Roma predškolske i školske dobi nije obuhvaćen nacionalnim spletom programa i usluga. Istraživački tim također smatra da su, unatoč znatnim poboljšanjima budžeta MZOS-a za predškolski odgoj i obrazovanje, tom važnom području predškolskih programa posvećena premalena sredstva, a ona koja su dodijeljena odraz su fragmentirane nacionalne slike nesustavnih odluka o dodjeli na lokalnoj razini, što dovodi do nejednakosti obrazovnih mogućnosti i do diskriminacije. Općenito, potrebni su bolje koordinirani naponi i suradnja državnih tijela i lokalnih vlasti, kako bi se svoj djeci Romima osigurao pristup kvalitetnom obrazovanju.

Premda mnogi roditelji Romi i njihova djeca prihvaćaju i podržavaju neku vrst predškolskog programa u zajednici, neke javno ili privatno financirane predškolske usluge i igraonice etnički su segregirane, pa su time ograničene mogućnosti društvenog ispreplitanja i integracije.

Isključivanje Roma u hrvatskom društvu također se manifestira u slaboj zastupljenosti romskog osoblja u javnim djelatnostima te u planiranju i pružanju javnih usluga, uključujući obrazovanje i zdravstvo. To se stanje posebno odnosi na žene i djevojke Romkinje, kojih je malo u političkoj, ekonomskoj i socijalnoj areni.

Nejednakost između Roma i većinskog stanovništva u Republici Hrvatskoj dobro je dokumentirana. U kontekstu negativnog javnog mnijenja i stavova javnosti obilježenih predrasudama, Romi svoje zahtjeve za jednak tretman i pravične društvene odnose iskazuju mirno i dostojanstveno putem svojih priznatih predstavnika u javnosti, svojim časnim samozastupanjem, unatoč tome što je njihov socijalni i ekonomski kapital često vrlo ograničen.

Kronični nedostatak pouzdanih, jednoobraznih i točnih podataka specificiranih po etničkoj pripadnosti sprječava mjerenje uspjeha ili nedostatka uspjeha drugih programa i mjera te inicijativa planiranih u sklopu *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*. Vladu Republike Hrvatske također ometa i potreba za promjenom stavova većinskog stanovništva spram romskog naroda, promjenom iz dinamike rasizma i ksenofobije u razumijevanje važnosti ljudskih prava, uključivanja i socijalne pravde.

U svjetlu ovih značajnih nalaza iz istraživanja RECI+, Preporuke u 5. poglavlju ovog Izvještaja uređene su po razini prioriteta kako bi se ukazalo na prikladan redoslijed zahvata potrebnih za osiguravanje pristupa kvalitetnom odgoju i obrazovanju u ranom djetinjstvu za svu djecu u dobi od 0 do 6 godina, kao i za rješenja po drugim elementima koji neizravno negativno utječu na obitelji Roma. Preporuke također stavljaju težište na nužna poboljšanja uspjeha i redovitog pohađanja predškolskih ustanova za djecu Rome. Izazovi što ih donosi potreba za mijenjanjem stavova većine spram Roma (i ostalih manjinskih skupina) također su obuhvaćeni Preporukama u interesu poboljšanja socijalne kohezije i stvaranja pravednijeg i produktivnijeg društva za sve. Preporuke koje se nude u ovom Izvještaju proizlaze iz uvjerenja da ih je moguće ostvariti.

UVOD

Agencije pokroviteljice i istraživačka institucija

Istraživanja i izvještaj *Socijalno uključivanje djece romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu+ (RECI+)* zajednička su inicijativa agencija pokroviteljica: Inicijative Roma „Kopači” u Programu za rano djetinjstvo (ECP) Fondacija Otvoreno društvo (OSF), Fonda za obrazovanje Roma (REF) i UNICEF-a. Istraživanje je proveo Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar iz Zagreba. Četiri glavna poglavlja ovog Izvještaja u konačnom je obliku izradio tim voditelja istraživanja u Institutu Ivo Pilar.

Razlozi za istraživanje i izvještaje RECI+

Svaka europska država ratificirala je Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima djeteta te je stoga dužna štiti i promicati prava djece, ravnopravno i bez diskriminacije.⁶ Ipak, diljem Europe, pred većinom siromašne djece Roma nalazi se problematična sadašnjost i teška budućnost. Njihove mogućnosti da uspiju u životu jako ograničavaju negativni stavovi prema njima i njihovim obiteljima koji prevladavaju među većinskim stanovništvom. Od samog početka života umanjene su mogućnosti djece Roma da u potpunosti razviju svoje potencijale. To je razlog što u se središtu ovog važnog istraživanja nalaze djeca Romi i njihova budućnost.

Program za rano djetinjstvo Fondacija Otvoreno društvo, Fond za obrazovanje Roma i UNICEF posvećeni su rješavanju sveprisutnog kršenja prava koje doživljava većina djece Roma u Europi. Agencije pokroviteljice vjeruju da je odgovarajući razvoj u ranom djetinjstvu jedan od najvažnijih preduvjeta za raskidanje zatvorenog kruga siromaštva i isključenosti, kruga za koji se pokazalo da mu se tako teško suprotstaviti mjerama koje su najčešće tek sporadične i kratkoročne te odveć ograničene i zakašnjele.

Među najuvjerljivije argumente o kritičnoj važnosti ranog djetinjstva spadaju oni koje je iznio dobitnik Nobelove nagrade, ekonomist James Heckman, koji zapaža da je ulaganje u socijalno zapostavljenu djecu rane dobi jedna od rijetkih mjera koja unapređuje ne samo ekonomsku produktivnost, nego i fer odnos i socijalnu pravdu. Ulaganja u visokokvalitetne usluge za djecu rane dobi i njihove obitelji, posebno onu koja su siromašna i u teškom položaju, ne dovode samo do zaštite prava djece nego i do prednosti na ekonomskoj razini, tj. do kasnijih ušteda u javnim izdacima. Te se uštede postižu zahvaljujući ranim intervencijama koje pomažu obiteljima da

6 The United Nations Convention on the Rights of the Child, 1989., dostupno na <http://www.unicef.org.uk/UNICEFs-Work/UN-Convention/> (usp. Konvencija o pravima djeteta, http://www.dijete.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=136&lang=hr)

poboljšaju zdravlje i dobrobit svoje djece te da na najbolji način iskoriste mogućnosti daljnjeg obrazovanja. Stoga ima više izgleda da djeca uspiju u životu, a manje je vjerojatno da će im biti potrebna socijalna pomoć i drugi oblici potpore. Pa ipak, unatoč sve brojnijim dokazima koji pokazuju kako je rano djetinjstvo najznačajnije razdoblje formiranja ljudskog kapitala, većina vlada ulaže na suprotan način, dajući prednost programima usmjerenima na stariju djecu i mlade odrasle.

Fondacije Otvoreno društvo, Fond za obrazovanje Roma i UNICEF surađuju u izradi niza izvještaja *Socijalno uključivanje djece romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu* (Roma Early Childhood Inclusion – RECI). Partnerstvo u istraživanju pokrenuto je kao reakcija na zaseban angažman svake od tih organizacija za prava djece Roma. Sve se tri organizacije zalažu za to da se djeci rane dobi romske nacionalne manjine omogući pristup primjerenim, inkluzivnim i djelotvornim uslugama za razvoj u ranom djetinjstvu i dobrobit od njih. Izvještaji stvaraju detaljnu sliku okvira programa i mjera te usluga za rano djetinjstvo, ističući prepreke i mogućnosti za poboljšavanje pristupa djece Roma primjerenom, visokokvalitetnom odgoju i obrazovanju u ranom djetinjstvu. Načelni je konkretni cilj ovih izvještaja staviti donositeljima odluka i ključnim zainteresiranim stranama na raspolaganje informacije i podatke o isključivanju djece Roma, kako bi se mogli angažirati u korist pravičnih programa i mjera za rano djetinjstvo. Ovaj niz istraživanja RECI+ drugi je krug izvještaja u regiji srednje i istočne Europe koji registriraju i sustavno izlažu situaciju romske djece rane dobi. Ispitivanjem raspoloživih podataka svaki će izvještaj RECI+ odrediti prioriteta pitanja i probleme politike ranog djetinjstva u odnosu na obitelji Roma i djecu rane dobi romske nacionalne manjine.

Osnova ovog izvještaja RECI+ je Republika Hrvatska. Izvještaj predlaže niz preporuka za obuhvatnije i inkluzivnije usluge za rano djetinjstvo te nudi jasan program djelovanja za hrvatsku Vladu i druge ključne subjekte. Nalazi i preporuke Izvještaja osobito su značajne u ovom trenutku, budući da nedavna strategija Europske komisije do 2020. traži da države članice i države koje žele pristupiti Europskoj uniji razrade nacionalne strategije za uključivanje Roma. K tome, jedan od dugoročnih ciljeva *Desetljeća za uključivanje Roma* od njegovog pokretanja 2005. jest i dvogodišnji predškolski odgoj za svu djecu Rome. Dok se bližimo svršetku *Desetljeća za uključivanje Roma*, važno je moći pokazati da je u nizu zemalja ostvaren napredak. Premda uvažavaju da su nadležne institucije, uključujući MZOS, posljednjih godina ostvarile značajna poboljšanja, agencije pokroviteljice vjeruju da je sada pravo vrijeme za odlučnije djelovanje hrvatske Vlade. Valja proširiti sveobuhvatne usluge u ranom djetinjstvu, počevši od prenatalnog perioda pa sve do prvih godina osnovnog obrazovanja, s izričitim težištem na skupinama koje su u teškom položaju i marginalizirane, poput Roma, tako da se za ovu generaciju mladih Roma i generacije koje dolaze zbiljski ostvari uključivanje.

Novi elementi procesa istraživanja

Oslanjajući se na istraživačko iskustvo Faze 1, ovo prvo RECI+ istraživanje nastoji unaprijediti proces uključivanjem mladih pomoćnika Roma u istraživačke timove koji prije izlaska na teren prolaze obuku o sprječavanju pristranosti i socijalnoj pravdi. Konceptcija RECI+ također jače naglašava važnost kasnijeg zalaganja za poboljšanje prakse i ciljana unapređenja usluga u ranom djetinjstvu.

U istraživanju Instituta za društvena istraživanja Ivo Pilar, terenski aspekti obuhvaćaju stajališta zajednica i obitelji Roma, žena, muškaraca i djece Roma, predškolskih i školskih ravnatelja, odgajatelja, učitelja i nastavnika, čelnika lokalnih vlasti, socijalnih i zdravstvenih radnika te romskih NVO-a, prikupljene putem intervjua i rasprava u fokusnim grupama. Ta su stajališta inkorporirana u proces istraživanja. Tehnički stručnjaci, predstavnici ministarstava, akademski stručnjaci kao i članice i članovi organizacija civilnog društva, imali su mogućnost biti informirani o glavnim nalazima istraživanja bilo sudjelovanjem u nacionalnom savjetovanju održanom u prosincu 2013. ili kasnije, putem izravnog poziva. Agencije pokroviteljice i njihovi savjetnici specijalisti čitali su ranije verzije izvještaja RECI+ za Hrvatsku te sa svojih gledišta dali doprinos artikuliranju reformi politike te praktičnim koracima koji su potrebni za poboljšanje lošeg društvenog položaja djece Roma u Republici Hrvatskoj.

Istraživanje RECI+ za Hrvatsku obuhvaća smišljeno kvalitativno istraživanje koje uključuje terensko promatranje, ankete, dubinske intervjuje i fokusne grupe. Neki od glavnih ciljeva ovog projekta bili su prikupiti podatke o situaciji djece Roma i njihovih obitelji te zacrtati najbolje postupke kao i praznine i prepreke koje djeci Romima ometaju pristup, redovno pohađanje, zadovoljavajuću razinu uspjeha i napretka u obrazovanju. Dodatni su ciljevi ovog istraživanja ustanoviti i opisati zbiljske probleme i odrediti izazove i mogućnosti koji stoje pred djecom Romima i njihovim obiteljima. (Usp. Dodatak 1: Metodologija istraživanja)

Kontekst istraživanja RECI+ i izvještaja RECI+

Projekt *Socijalno uključivanje djece romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu* (RECI, Faza 1) počeo je 2009. Pokroviteljice su mu bile i njime zajednički upravljale agencije pokroviteljice radi prikupljanja podataka i informacija o uključivanju djece Roma u pet zemalja srednje i istočne Europe (SIE), to jest Češke Republike, bivše jugoslavenske Republike Makedonije, Srbije, Rumunjske i Mađarske.

Za svaku zemlju Faze 1 istraživanje su proveli domaći stručnjaci na području ranog djetinjstva i uključivanja Roma te sastavili nacionalni *Izvještaj o socijalnom uključivanju djece romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu*. Ti izvještaji definirali su visokoprioritetna pitanja u vezi s ranim djetinjstvom i probleme s kojima se susreću obitelji Roma i njihova djeca rane dobi. Utemeljeni su na normativnim vrednotama (npr. osnovnim pravima djece i manjinskih skupina kako ih određuju konvencije UN i Direktiva EU 2000/73 od 29. 6. 2007.), na prihvaćenim pozicijama istraživanja ranog djetinjstva u odnosu na strategije koje treba usvojiti radi podrške isključenim obiteljima i djeci (npr. potreba da se osigura snažna vodeća uloga države i državno financiranje; potreba za uključivanjem svih značajnih zainteresiranih strana, osobito ciljane skupine) te na temelju podataka. Ti izvještaji posebno naglašavaju postignuti napredak i inovativne programe koji imaju potencijal za poopćavanje u korist svih zemalja sa sličnim potrebama. Sada je već objavljen niz izvještaja, kao Opći pregledni izvještaj, koji je objavljen 2012.⁷

Godine 2011. agencije pokroviteljice usuglasile su se da pokrenu Fazu 2 projekta, o kojem će se nadalje govoriti kao o RECI+. Projektom su predviđena istraživanja u pet zemalja, a prvo od njih provedeno je u Republici Hrvatskoj.

7 "Roma Early childhood Inclusion – Overview Report", zajednička inicijativa OSF-a, REF-a i UNICEF-a, objavio UNICEF – Mađarska 2010. Dostupno na <http://www.opensocietyfoundations.org/reports/roma-early-childhood-inclusion-overview-report>

POGLAVLJE 1

Kontekst zemlje i situacija populacije Roma

1.1 Uvod o zemlji

- 1.1.1 Republika Hrvatska je mediteranska, srednjoeuropska i jugoistočnoeuropska zemlja. Tijekom rata koji je u Hrvatskoj trajao između 1991. i 1995. godine Republika Hrvatska je 1992. postala neovisna i međunarodno priznata država, kad je postala članicom Ujedinjenih naroda. Proces pristupanja Europskoj uniji završio je u srpnju 2013., kad je Hrvatska postala 28. državom članicom. Po popisu stanovništva iz 2011. u Hrvatskoj živi 4.284.889 stanovnika. Zemlja je teritorijalno organizirana u 21 jedinicu regionalne samouprave (20 županija i Grad Zagreb), 127 gradova, 429 općina i 6.756 naselja. Glavni grad je Zagreb, u kojem živi 790.017 stanovnika; on je političko, kulturno i ekonomsko središte Hrvatske.
- 1.1.2 Republika Hrvatska je suverena, demokratska i socijalna država. Njezin se ustavni poredak temelji na načelima slobode, jednakosti, nacionalne ravnopravnosti i ravnopravnosti spolova, mirotvorstvu, socijalnoj pravdi, uvažavanju ljudskih prava, nepovredivosti vlasništva, održivosti prirode i okoliša, vladavini prava i demokratskom višestranačkom sustavu.⁸
- 1.1.3 Prvi višestranački izbori održani su 1990. godine. Konstituiranjem višestranačkog Sabora Republike Hrvatske započinje proces osamostaljivanja Hrvatske, koja 1991. proglašava neovisnost. Službeni jezik je hrvatski, koji govori 95% stanovništva, premda to ne mora vrijediti za Rome. Po popisu stanovništva iz 2011., etnički sastav stanovništva je sljedeći: Hrvati (90%) i 21 etnička manjina (oko 8%), kao i druge kategorije (oko 2%).⁹ Među etničkim manjinama najveću skupinu predstavljaju Srbi (186.633 stanovnika ili 4,36%), zatim Bošnjaci (31.479 stanovnika ili 0,73%), Talijani (17.807 stanovnika ili 0,42%), Albanci (17.513 stanovnika ili 0,41%) i Romi (16.975 stanovnika ili 0,41%).¹⁰ Građani Republike Hrvatske većinom su kršćani rimokatolici (oko 86%), a manjim dijelom pravoslavni kršćani (oko 4,4%), muslimani (1,4%), agnostici i ateisti (4,5%) te pripadnici drugih religija (oko 3,2%).¹¹

8 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), članak 3, usp. <http://www.sabor.hr/ustav-republike-hrvatske>.

9 Ovo obuhvaća sve ostale etničke manjine (0,44%), osobe koje su iskazale regionalnu pripadnost (0,64%), osobe koje nisu iskazale nikakvu pripadnost (0,62%) te nepoznate (0,21%).

10 Centar za mirovne studije (CMS), 2013d, str. 11.

11 Digitalni informacijsko-dokumentacijski ured, 2013, str. 3. Kategorija, drugih religija obuhvaća: orijentalne religije (0,06%), druge religije, pokrete i svjetonazore (0,06%), one koji se nisu izjasnili (2,17%) i nepoznate (0,29%).

- 1.1.4 Hrvatska privreda sada proživljava tešku srednjoročnu ekonomsku i socijalnu krizu, koju obilježava smanjivanje realnog bruto domaćeg proizvoda (BDP) i opće ekonomske aktivnosti. BDP po glavi stanovnika 2012. iznosio je 10.295 EUR ili 13.227 USD.¹² Unutar Europske unije, Republika Hrvatska je među zemljama u kojima je zabilježen najveći pad ekonomske aktivnosti (nakon Grčke, Portugala, Italije, Cipra i Slovenije), a također i jedna od najviših stopa nezaposlenosti (nakon Grčke, Portugala i Španjolske) te najniža stopa zaposlenosti.¹³ Kao što će se pokazati nadalje u ovom Izvještaju, ta ekonomska situacija u Hrvatskoj negativno utječe na romske zajednice, obitelji i djecu Rome.

1.2 Demografski podaci o Romima

- 1.2.1 U demografskom smislu zajednice Roma u Republici Hrvatskoj odražavaju dobnu strukturu koju obilježava visok postotak djece i nizak postotak starijih članova zajednice. Više od polovice populacije (55,4%) mlađe je od 19 godina.¹⁴ Takva nesrazmjerno mlađa populacija odraz je relativno visokog nataliteta i izrazito kraćeg očekivanog trajanja života. Podaci također pokazuju da je romsko stanovništvo najmlađe u Hrvatskoj, s prosječnom dobi od 21,9 godina, u usporedbi s prosječnom dobi ostalog stanovništva koja iznosi 41,7 godina.¹⁵
- 1.2.2 Prema popisu stanovništva iz 2011., u Hrvatskoj je 16.975 Roma, što predstavlja 0,41% ukupnog stanovništva u Republici Hrvatskoj.¹⁶ Treba, međutim, naglasiti da između službenih podataka o broju Roma u Republici Hrvatskoj po popisu stanovništva i neslužbenih procjena koje donose respektabilne međunarodne organizacije postoji znatan nesklad. To se potvrđuje i u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* Vlade Republike Hrvatske. Prema podacima popisa stanovništva iz razdoblja prije Drugog svjetskog rata broj Roma se postojano povećavao, do oko 15.000. Nakon toga, taj je broj dostignut i premašen tek prilikom posljednjeg popisa stanovništva 2011. Taj nam podatak mnogo govori i o demografskom gubitku populacije Roma u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata.
- 1.2.3 Drugi pokazatelj broja Roma u Hrvatskoj jest upotreba materinskog jezika. U istom popisu iz 2011. romski je jezik kao materinji navelo 14.369 osoba, što je 2.606 manje od broja onih koji su se deklarirali kao Romi.¹⁷ Ta diskrepancija donekle baca svjetlo na broj Roma koji žive u Hrvatskoj a ne govore romski.
- 1.2.4 U popisu stanovništva iz 2011. Romi su se uglavnom vjerski izjašnjavali kao rimokatolici (8.299 ili 49%), muslimani (5.039 ili 30%) i pravoslavci (2.381 ili 14%). Ostalih 7% izjasnili su se kao pripadnici drugih religija ili kao agnostici.¹⁸
- 1.2.5 Glede strukture romske populacije, popis stanovništva iz 2011. bilježi da su spolovi brojčano gotovo izjednačeni (8.542 Roma naspram 8.433 Romkinja).¹⁹ Teritorijalna raspodjela romskog stanovništva po popisu stanovništva iz 2011. pokazala je da većina Roma živi u Međimurskoj županiji (5.107 ili 30% svih Roma), Gradu Zagrebu (2.755 ili 16% svih Roma) te Osječko-baranjskoj županiji (1.874 ili 11% svih Roma). Najmanje se Roma može naći u Dalmaciji, Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom zagorju i u nekim dijelovima Slavonije.²⁰

12 DZS, 2013a, str. 7.

13 Hrvatska gospodarska komora (HGK), 2013., str. 5.

14 DZS, 2013d, str. 18.

15 *Ibid.*, str. 21.

16 *Ibid.*, str. 9.

17 *Ibid.*, str. 12.

18 *Ibid.*, str. 17.

19 DZS, 2011.

20 DZS, 2013d, str. 22–59.

1.3 Povijest, kultura i sadašnja situacija Roma

- 1.3.1 Romi su se u hrvatske zemlje počeli naseljavati u 14. stoljeću u sklopu migracijskog obrasca jugoistočne Europe, što ih čini jednom od najstarijih etničkih manjina u Republici Hrvatskoj.²¹ Spominje ih se kao *Cigane* krajem 1362. godine u Dubrovniku i 1378. u Zagrebu. Od 16. stoljeća nadalje na hrvatske vlasti sve više utječu negativni stavovi o Romima; one su slijedile primjer većine europskih vlasti i krajem 15. stoljeća počele usvajati zakone protiv Roma, okrivljujući ih za vještištvo, čarobnjaštvo, špijuniranje za Osmanlije i otimanje djece.²² Te su zakonske odredbe tražile od građana da protjeruju Rome sa svojih teritorija ili da im uskrate hranu i konačište. Hrvatski je sabor od kraja 16. stoljeća usvajao daljnje zakonske odredbe koje se odnose na proganjanje Roma.
- 1.3.2 Romi u Hrvatskoj / Habsburškoj Monarhiji. Sveobuhvatne reforme vezane uz „prosvijećeni“ apsolutizam carice Marije Terezije (1717.–1780.) i cara Josipa II. (1741.–1790.) u habsburškim zemljama izmijenile su politiku spram Cigana, što je imalo upliva na situaciju Roma u Hrvatskoj.²³ U razdoblju od 1749. do 1783. godine Habsburška Monarhija izdala je niz važnih zakonskih odredbi kojima se Rome nastojalo asimilirati u habsburšku državu kao „nove Mađare“ ili „nove seljake“.²⁴ Nakon ukidanja ropstva Cigana na teritorijima Vlaške i Moldavije od sredine 19. stoljeća, veće skupine Bajaša²⁵ iz rumunjskih zemalja naseljavaju se na teritorijima Hrvatske i Slavonije,²⁶ što je značajno djelovalo na sastav romskih populacija u hrvatskim zemljama.²⁷
- 1.3.3 Nakon Prvog svjetskog rata (1914.–1918.) i propasti Austro-Ugarskog i Osmanskog Carstva, romska je populacija, kao i opća populacija Hrvata, Srba i drugih u hrvatskim zemljama, postala podanicima nove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.–1929.) do dolaska Kraljevine Jugoslavije (1929.–1941.). Po službenom popisu stanovništva, broj Roma u jugoslavenskoj državi između dvaju ratova bio je oko 70.000, od kojih je 15.000 živjelo u Banovini Hrvatskoj, većinom u istočnim i sjevernim dijelovima Banovine. Romi u Kraljevini Jugoslaviji nisu bili priznati niti zaštićeni kao jedna od manjina.²⁸
- 1.3.4 Politika njemačkih nacista u 1930-tim godinama uključivala je i progon romske populacije, posebice nacistički „projekt Endlösung“ („Konačno rješenje“), koji se nizom agresivnih mjera koje su podržavali nacisti i fašistički režimi proširio po drugim europskim zemljama. Tijekom Drugog svjetskog rata u Europi Romi su bili žrtve tih režima, a njihovo uništenje pored ostaloga opisuje i termin *O Baro Porrajmos*, što na romskom jeziku znači „Veliko uništavanje“.²⁹ Početkom travnja 1941. Kraljevina Jugoslavija je kapitulirala. Dalmacija je pripojena Italiji, Baranja i Međimurje Mađarskoj, a preostali dijelovi Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srijema uključeni su u Nezavisnu Državu Hrvatsku, koju su podržavali nacistički i talijanski fašistički režim. Tom je novom državom upravljala ultranacionalistička ustaška vlada Ante Pavelića, koja je proglasila antisemitske zakone i pokrenula mjere etničkog čišćenja protiv Židova, Srba i Roma, zatvarajući ih u Jasenovac i druge koncentracijske logore. U odnosu na Rome, profašistička ustaška vlast usvojila je mjere protiv Cigana (slične mjerama u nacističkoj Njemačkoj),³⁰ položivši osnove za sveopće proganjanje i ubijanje Roma.³¹ U ljeto 1942.

21 Vojak, 2013., str. 10–12, 19–20.

22 Neki istraživači dolazak Roma u Hrvatsku povezuju s osmanlijskim osvajanjima Balkana u 14. i 15. stoljeću, kao „Cingenelera“ (Cigana na turskom), koji su bili dio osmanlijske vojne organizacije. Berberski, 1979, str. 420–421.

23 Crowe, 1996, str. 39, 73–76.

24 Vojno napredovanje habsburškog carstva protiv Osmanlija u jugoistočnoj Europi krajem 17. i tijekom 18. stoljeća postavilo je nova pitanja regulacije u odnosu na romsko stanovništvo. Fraser, 1995., str. 156–159.

25 Bajaši su poznati pod više imena, prije svega, Rudari' zbog rada u rudnicima ili, Lungurari' ili, Lingurari' kao izrađivači žlica i radnici s drvom u vlaškim i moldavskim zemljama. Svoj su romski jezik vjerojatno „izgubili“ u razdoblju ropstva od 14. do 19. stoljeća, zadržavši umjesto toga do danas jedan arhaičan oblik rumunjskoga.

26 Hrvatić i Ivančić, 2000., str. 257; Vojak, 2013, str. 30.

27 Vojak, 2005., str. 145–162.

28 Vojak, 2004., str. 447–476.

29 Weiss-Wendt, 2013., str. 21–24.

30 Lengel Krizman, 2003., str. 47–53.

31 Biondich, 2002., str. 38–39.

provedeno je masovno hapšenje i deportacija Roma u logor Jasenovac, gdje je većina istrijebljena. Vjeruje se da nakon srpnja 1942. u Jasenovcu više nije bilo nijednog Roma, osim malobrojnih kopača grobova, koji su ubijeni početkom 1945.³²

- 1.3.5 Nakon Drugog svjetskog rata vlasti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na saveznoj i republičkoj razini zakonski su štitile prava nacionalnih manjina³³; međutim, i dalje nije bio priznat status svih Roma u novoj socijalističkoj državi.³⁴ Romi su kao manjinsko etničko stanovništvo kasnije priznati u bivšoj jugoslavenskoj Republici Makedoniji (1971.), Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori (početkom 1980-tih).³⁵ Sve veća autonomija koju je Hrvatska uživala od 1974. nadalje nije dovela do priznanja Roma kao nacionalne manjine. Broj Roma u Hrvatskoj rastao je od 405 (1948.) do 6.695 (1991.). Te promjene broja registriranih Roma bile su djelomice posljedica njihovog početnog straha da deklariraju romsku etničku pripadnost, koji potječe iz njihovih iskustava progona tijekom Drugog svjetskog rata. Status i položaj Roma tijekom tog razdoblja još uvijek obilježava društvena i ekonomska marginalizacija, loši uvjeti života, neodgovarajuća razina naobrazbe i relativno visoke stope nezaposlenosti.³⁶ Vladina politika i mjere nisu uspijevale poboljšati te uvjete Roma u hrvatskom društvu. Privredne reforme u 1960-tim godinama omogućile su zapošljavanje u inozemstvu i dovele do migracije nekih Roma u zapadnoeuropske zemlje.³⁷ Godine 1980. osnovana je prva udruga Roma. Zvala se Kulturno-prosvjetno društvo *Rom*. Ubrzo nakon toga osnovane su i druge organizacije Roma, kao što je Udruženje Roma Zagreb–Hrvatska, koje je bilo član Saveza Roma Jugoslavije te Romsko kulturno-umjetničko društvo Romsko srce.³⁸
- 1.3.6 Tijekom 1990-tih Romi nisu bili priznati kao nacionalna manjina, nego kao „etnička skupina“. Razina političke, društvene i kulturne organizacije među Romima se poboljšavala, ali su istovremeno i dalje trajali problemi koji se odnose na obrazovanje, zdravlje, nezaposlenost, loše uvjete života i diskriminaciju. Nastavilo se društveno, kulturno i političko organiziranje Roma; osnovano je više od 120 organizacija, uključujući i Hrvatsku stranku Roma (1991.) s ograncima u Zagrebu, Rijeci i Čakovcu.³⁹ Godine 2002. Romima je *Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina* zajamčena puna zaštita kao nacionalnoj manjini.⁴⁰
- 1.3.7 Svoj je prvi *Nacionalni program za Rome* hrvatska vlada uvela 2003. (Vlada Republike Hrvatske, 2003), a Republika Hrvatska se nakon toga priključila *Desetljeću za uključivanje Roma 2005.–2015.*⁴¹ Rezultat tih inicijativa bio je nacionalni *Akcijski plan za Desetljeće za uključivanje Roma 2005.–2015.*,⁴² koji je zamijenjen *Nacionalnom strategijom za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*.

32 Hrečkovski, 1985., str. 36–37.

33 To je obuhvaćalo Čehe, Slovake, Talijane, Mađare, Židove, Nijemce, Austrijance, Ukrajinke i Rusine.

34 Kao manjinsko etničko stanovništvo Romi su kasnije priznati u bivšoj jugoslavenskoj Makedoniji (1971.), Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori (početkom 1980-tih). Latham, 1999., str. 206.

35 Latham, 1999., str. 206.

36 Crowe, 1996., str. 222–231.

37 Latham, 1999., str. 206–207, 217–218.

38 Kamenski i Ilić, 1982., str. 13; Domini, 1990., str. 104.

39 Župarić–Ilić, 2011., str. 150–153.

40 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, u *Narodne novine* 155/02, usp. <http://www.sabor.hr/ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>

41 Desetljeće za uključivanje Roma pokrenuli su Svjetska banka, OSI, UNDP, Vijeće Europe, Razvojna banka Vijeća Europe, Kontaktna točka za pitanja Roma i Sinta Ureda za demokratske institucije i ljudska prava pri Organizaciji za europsku sigurnost i suradnju, Europski ured za informiranje Roma, Europski forum Roma i putnika, Europski centar za prava Roma i Fond za obrazovanje Roma. Godine 2008. partnerima Desetljeća postali su Program ljudskih naselja Ujedinjenih naroda, Ured UNHCR-a i UNICEF-a; 2011. partnerica je postala Svjetska zdravstvena organizacija. Republika Hrvatska predsjedala je Desetljećem za Rome od 1. 7. 2012. do 30. 6. 2013.

42 Cilj je nacionalnog *Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.* donijeti niz ishoda koji će poboljšati pristup i sudjelovanje u većinskom obrazovanju za djecu Rome, poboljšati pružanje zdravstvene skrbi romskim obiteljima, povećati mogućnosti zapošljavanja, posebno za Romkinje, i poboljšati kvalitetu stanovanja za romske zajednice. Neki aspekti plana namijenjeni su potpori romskim kulturama, tradicijama, jezicima i običajima da bi se osiguralo njihovo očuvanje (Vlada Republike Hrvatske, 2005., str. 1–4, 99–100, 106).

Republike Hrvatske; ona donosi sveobuhvatan niz konkretnih ciljeva u korist integracije Roma u puno i reprezentativno državljanstvo, uz dostojanstvo i poštovanje.⁴³

1.4 Romski jezici i druge kulturne posebnosti

- 1.4.1 Romi u Hrvatskoj najvećim dijelom govore romskim jezikom (*romani-čib*, Romanës).⁴⁴ U pravilu, Romi u Hrvatskoj su bilingvalni; međutim, mnogi ne vladaju dobro standardnim hrvatskim, prvenstveno zbog isključenosti iz obrazovanja te segregacije iz većinske populacije.⁴⁵ Dio Roma u Hrvatskoj govori neki od vlaško-romskih dijalekata kao što su *Guberti* i *Arlije*. Prema istraživanju koje je 2002. godine proveo Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Romi u Hrvatskoj govore romani-čib (42%) i Ijimba d'bjaš (36%), dok 11% ispitanika govori albanski, 6% govori hrvatski, a 4% rumunjski.⁴⁶ Međutim, u nekim je krajevima osobito izraženo gubljenje romskog jezika, djelomice zbog pritiska većinskog jezika i miješanja s drugim jezicima.⁴⁷
- 1.4.2 Mnogi aktivisti Romi smatraju da je važno standardizirati romski jezik jer to može biti put ka ostvarivanju prava romske manjine da se služi vlastitim jezikom, kao i put ka očuvanju etničkog identiteta.⁴⁸ Zagrebački Kongres o romskim jezicima, održan 2008. godine, pružio je lingvistima, publicistima i piscima priliku da raspravljaju o razvoju i standardizaciji romskog jezika. Tom je prigodom Međunarodni savez Roma objavio Deklaraciju o romskom jeziku i uspostavio 5. studeni kao Međunarodni dan romskog jezika. Hrvatski sabor je 2012. jednoglasno podržao tu inicijativu.⁴⁹
- 1.4.3 Romska kultura dio je širih europskih kulturnih tradicija nastalih u srednjem vijeku i ranom modernom razdoblju, kad su Romi u većem broju počeli doseljavati u Europu. Zajednice Roma održavale su specifične obrasce i oblike životnog stila, jezika, običaja i tradicija koje služe održavanju „etničkih međa” između Roma i neroma, čuvajući razlike i određujući odnose s ljudima koji nisu Romi (na romani-čib: *gađe*). Te međe često pojačava isključivanje, pri čemu one djeluju kao kulturni „mehanizmi preživljavanja” u razdobljima izravnog neprijateljstva i progona od ranog modernog razdoblja, na primjer u 18. stoljeću. Te kulturne obrasce neromi redovito prikazuju kao „devijantne”, „protudruštvene” i kao prepreke integraciji u šire hrvatsko društvo.⁵⁰
- 1.4.4 Do druge polovice 20. stoljeća Romi u Hrvatskoj su bili izloženi velikom pritisku vlasti i većinskog stanovništva da se asimiliraju, tako što im se zabranjivao njihov (nomadski) stil života, sprječavalo ih se da se služe romskim jezikom te pravno onemogućavalo neka tradicionalna zanimanja (poput trgovanja konjima) i običaje (sklapanje braka). Predrasude većine o religioznosti među Romima uzimaju da je ona površna.⁵¹ Nakon što su se krajem 1980-tih godina počele pojavljivati prve romske kulturne organizacije, njihovo se članstvo u sljedećim desetljećima znatno povećalo, što je odraz želje za očuvanjem etničkog, religijskog i kulturnog identiteta u Hrvatskoj, koja se održava do danas.⁵²

43 Vlada Republike Hrvatske, 2012. Usp. i <http://www.uljppnm.vlada.hr/images/nacionalna%20strategija%20za%20ukljucivanje%20roma%20za%20razdoblje%20od%202013-2020.pdf>

44 Romski pripada indo-arijskoj skupini porodice indoeuropskih jezika i srodan je hindiju, urdu, pandžabskom i drugim indijskim jezicima.

45 Rašić, 2013., str. 27–30; u međusobnoj komunikaciji mnogi Romi u Hrvatskoj služe se jednim ili dvama dijalektima romskog jezika, dok se Bajaši koriste jednim arhaičnim oblikom rumunjskoga.

46 Vlada Republike Hrvatske, 2003., str. 8.

47 Rašić, 2013., str. 27–30.

48 Veljko Kajtazi, jedan od zastupnika manjina u Hrvatskom saboru drži da postojanje mnoštva dijalekata i nedostatak standardizacije romskog jezika ugrožava njegovo postojanje. On preporučuje standardizaciju romskog jezika radi očuvanja nacionalnog identiteta Roma. (Kajtazi, 2012., str. 154–155).

49 Osim toga, Odsjek za indologiju i dalekoistočne studije Filozofskog fakulteta od 2012. godine kao izborne predmete nudi „Uvod u romski jezik” i „Uvod u književnost i kulturu Roma”. (Kajtazi, 2012., str. 151–156).

50 Vojak, 2013., str. 20–31.

51 Usp. <http://romafacts.ni-graz.at/index.php/culture/introduction/roma-culture>; Liégeois, 2012., str. 89–92.

52 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 34, 99–100.

1.5 Opće društveno-ekonomsko stanje romskog stanovništva

- 1.5.1 Uzrok stanja siromaštva i marginalnog položaja Roma leži u duboko uvriježenim društvenim problemima povezanim s ksenofobijom, rasizmom, siromaštvom, niskim stupnjem naobrazbe, visokim stopama nezaposlenosti, neprimjerenim uvjetima stanovanja i života, lošim zdravstvenim stanjem i široko rasprostranjenom diskriminacijom. Ti negativni faktori, koji su međusobno povezani i imaju višestruke uzroke, stvaraju zatvoren krug društvene isključenosti iz kojeg Romi ne mogu izaći sami i bez značajne podrške.⁵³
- 1.5.2 Više istraživanja provedenih tijekom posljednjih nekoliko desetljeća zapaža značajnu razliku između populacija Roma i neroma koje žive na istom području ili u međusobnoj blizini.⁵⁴ Ta razlika se prije svega odnosi na kvalitetu njihovih životnih uvjeta i životni standard; Romi često nemaju primjerene sanitarne uvjete, električnu struju i električne uređaje (npr. stroj za pranje rublja) kod kuće, i općenito nemaju pristup javnom prijevozu. Romi su godinama na rubu javnog interesa, zbog čega su se njihovi životni uvjeti znatno pogoršali u usporedbi s prosječnim uvjetima života većinskog stanovništva.⁵⁵ Po službenim podacima Romi čine manje od 1% ukupnog stanovništva, ali imaju udio od 13,56% među primateljima socijalne pomoći,⁵⁶ što potvrđuje njihov marginaliziran i isključen društveno-ekonomski položaj.

1.6 Suvremene većinske predodžbe o Romima

- 1.6.1 Negativno gledanje na Rome kao lopove, lijenčine (zabušante), ljude koji šire bolesti i otmičare djece povijesno dominira predodžbama većine u hrvatskom društvu.⁵⁷ Svakodnevno mnijenje među pripadnicima većinskog hrvatskog stanovništva također je često fokusirano na ono što se negativno opaža kao stil života romskih obitelji.⁵⁸ Institut za migracije i narodnosti proveo je 2009. istraživanje odnosa između većinskog stanovništva i manjina. Na temelju rezultata istraživanja, u hrvatskom društvu postoje vrlo rasprostranjene etničke predrasude i ksenofobni stavovi, posebno prema romskom stanovništvu.⁵⁹ Negativne predrasude prema Romima otkrivene su i u školskim udžbenicima.⁶⁰ Istaknuti lideri Roma ističu da neki hrvatski mediji, primjerice mediji iz Međimurja, negativno prikazuju Rome na načine koji potiču netrpeljivost i stvaraju nerazumijevanje između romskog i neromskog stanovništva.⁶¹
- 1.6.2 U sklopu *Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.*, 2005. godine provedeno je istraživanje o stavovima i predodžbama neroma o Romima u Hrvatskoj.⁶² Prema tom istraživanju, Rome se percipira kao jako drukčije od većinske populacije. Neki neromi gledaju na Rome pozitivno, u svjetlu teškoća na koje nailaze, osobito teških uvjeta života, loše zdravstvene zaštite, diskriminacije i nedostatka mogućnosti za zapošljavanje. Neki njihov „način života” vide kao „slobodu” i kao dio egzistencije izvan postojećeg društvenog sustava i njegovih ograničenja, s restrikcijama i društvenim konvencijama. Drugi naglašavaju potrebu za njihovom integracijom bez asimilacije u hrvatskom društvu, jer bi asimilacija mogla značiti gubitak vrijednosti, tradicije i kulture Roma.

53 *Ibid.*, str. 30.

54 Šućur, 2005., str. 135–139.

55 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 31.

56 UNDP 2006., str. 45.

57 Vojak, 2013., str. 164–171, 187–197, 207. Na osnovi takvih predodžbi dio tog stanovništva zalagao se za genocidno istrebljenje Roma, a ustaške su vlasti na osnovi rasnih zakona tijekom Drugog svjetskog rata nad Romima počinile genocid.

58 Amnesty International, 2006., str. 2, 48, 52.

59 Radulić, 2014.

60 Amnesty International, 2006., str. 2, 48, 52; Ured Vlade RH za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012.

61 Balogo, 2013., str. 5.

62 Svjetska banka, Puls, 2005.

- 1.6.3 Međutim, drugi neromi na Rome gledaju negativno, uvelike na osnovi uobičajenih predrasuda u široj društvenoj sredini i posebnog gledanja na novije povijesne okolnosti vezane uz upliv Domovinskog rata u Hrvatskoj.⁶³ To su bile često negativne predodžbe i stavovi zasnovani na „kolektivnoj identifikaciji i generalizaciji“, čime se sve Rome kritizira da se ne drže postojećih društvenih normi koje vladaju u hrvatskoj većini. Ta skupina prigovara integraciji Roma, izjašnjavajući se u korist segregacije na temelju toga što Romi ne daju pozitivan doprinos hrvatskom društvu. Dio većinske populacije je težak položaj Roma pripisao negativnim stavovima koji dolaze iz većinskog društva, ali većina je za njihovo stanje okrivila same Rome. Većina ispitanika nije se mogla usuglasiti oko toga može li država u tome pomoći ili ne, ali se većina slaže da bi vlasti trebale imati udjela u usvajanju mjera radi poboljšanja njihovog položaja.⁶⁴
- 1.6.4 Centar za mirovne studije iz Zagreba je 2013. godine proveo istraživanje o stavovima odraslih građanki i građana Hrvatske o temi useljavanja stranaca. Rezultati su pokazali da više od 40% građana i građanki smatra da su Romi „stranci“ i da su izvor opasnosti za Hrvatsku na planu sigurnosti, kulture i politike.⁶⁵ Ta predodžba ima jasan upliv na učestalost diskriminacije protiv Roma, što potvrđuju izvještaji pučkog pravobranitelja za ljudska prava, koji bilježe da su Romi među najčešćim žrtvama najgorih oblika diskriminacije na osnovi etničke pripadnosti ili nacionalnog porijekla (nasilje i govor mržnje).⁶⁶ U hrvatskom društvu danas prevladava stereotipna predodžba o Romima kao „kriminalcima“. Takve negativne predodžbe dovele su 2012. godine do nasilnih sukoba između hrvatske većine i stanovnika Roma u Škabrnji, gdje su lokalni seljaci fizički ogradili jednu obitelj Roma, prisilivši je da na kraju napusti selo.⁶⁷ Pučki pravobranitelj i ured županijskog državnog odvjetnika podnijeli su tužbu protiv načelnika općine kojom ga terete za kazneno djelo rasne diskriminacije. U jednom drugom incidentu u jednom je ličkom selu uspostavljen vigilantski „stožer“ radi „obrane“ većinskog stanovništva od Roma, jer su lokalni stanovnici, pripadnici većine, tvrdili da Romi krađu i ometaju njihove posjede.⁶⁸
- 1.6.5 U hrvatskom društvu i dalje su prisutne predodžbe o Romima kao prenositeljima zaraznih bolesti, što izražava i natpis koji se 2010. pojavio na autobusnom kolodvoru u Zagrebu: „Ne dirajte Rome, zaraženi su“. ⁶⁹ Takve predrasude mogu biti odraz shvaćanja rasne biologije u fašističkoj državi u razdoblju od 1939. do 1945. godine. Po mišljenju pučkog pravobranitelja, ti slučajevi ugrožavaju osobnu sigurnost Roma i izazivaju opravdane strahove od napada i progona upravljenih protiv njih.⁷⁰

1.7 Predodžbe o Romima u glavnini društva i njegovim institucijama

- 1.7.1 U spomenutom istraživanju koje je 2005. godine provedeno kao dio *Desetljeća za uključivanje Roma* provedeno je i komparativno istraživanje stavova i predodžbi Roma u odnosu na nerome.⁷¹ U trima mjestima – Zagrebu, Belom Manastiru i Čakovcu – održane su tri fokusne grupe. Romi su izrazili vrlo pesimistična gledišta na sadašnje stanje u Hrvatskoj, posebice u odnosu na područja poljoprivrede, socijalne zaštite i zdravstvene skrbi. Sudionici za to stanje smatraju odgovornom hrvatsku Vladu i njezinu politiku prema njima. Romi su istaknuli kako, premda u većinskoj populaciji nailaze na pozitivan odnos prema njima, većina njih osjeća da članovi većinskog društva imaju o njima negativnu predodžbu i da ih diskriminiraju. Pored nezaposlenosti, Romi također nailaze na teškoće

63 *Ibid.*, str. 19–26, 43.

64 *Ibid.*, 2005., pp. 22, 30.

65 CMS, 2013., str. 24, 27, 29.

66 Ured pučkog pravobranitelja, 2012., str. 3, 30.

67 Romić i Sarnavka, 2013., str. 59–63.

68 Ured pučkog pravobranitelja, 2013., str. 96.

69 *Ibid.*, 2013., str. 45; Ured pučkog pravobranitelja, 2014., str. 118.

70 Sudski epilog ovog slučaja još uvijek nije dovršen, jer je pučki pravobranitelj uložio žalbu Vrhovnom sudu (Crnić, Dika, Grgić, Marijan, Palić, Pavković i Potočnjak, 2011., str. 166–167).

71 Svjetska banka, Puls, 2005.

u sustavu zdravstvene zaštite, stambenoj situaciji, financijskom statusu i „obiteljskim pitanjima“ (npr. tradicionalni stilovi života, status žena, rano sklapanje braka, položaj mladih, bračni problemi u vezi s alkoholizmom). Diskriminacija je dio svakodnevnog života Roma, a njihova svjedočanstva pokazuju da u Hrvatskoj još uvijek postoji značajan stupanj antagonizma prema Romima.⁷² Ustanovljeni su i drugi problemi, među kojima su isključivanje iz službenog obrazovanja, a istraživanje pokazuje da niska razina obrazovnog iskustva i dostignuća uzrokuje nezaposlenost, siromaštvo i druge probleme koji romsko stanovništvo guraju prema marginalnosti i društvenoj isključenosti.⁷³ Izvještaj sugerira da bi interakcija pospješila i proces socijalizacije, čime bi se riješili problemi na koje nailazi romsko stanovništvo (npr. obrazovanje i nezaposlenost) i pomoglo da Romi postanu integralan dio hrvatskog društva.⁷⁴ Sudionici naglašavaju da žele poboljšati spone s većinskom populacijom u Hrvatskoj jer vjeruju da bi veća interakcija mogla smanjiti predrasude i diskriminatorsko ponašanje prema njima.⁷⁵ Mnogi ispitanici Romi drže da bi hrvatska Vlada trebala igrati bitnu ulogu u osiguravanju odgovarajućih uvjeta života pružanjem pomoći i podrške, poboljšavanjem mogućnosti zapošljavanja za romsko stanovništvo.⁷⁶

- 1.7.2 Kao dio inicijative *Unapređivanje obrazovnog uključivanja i kvalitete u jugoistočnoj Europi*, jedno je istraživanje tijekom 2009. godine provedeno u Hrvatskoj. U rezultatima tog istraživanja dijelom su zapažene pozitivne predodžbe Roma o hrvatskim obrazovnim institucijama – naime da su roditelji Romi zadovoljniji od roditelja iz većinskog stanovništva u vezi s informacijama koje dobivaju od škola i načinima na koje ih primaju škole koje ih nastoje uključiti.⁷⁷

1.8 Pravna zaštita romske manjine

- 1.8.1 Hrvatske vlasti su iz bivše Jugoslavije naslijedile model zaštite prava nekih „autohtonih“ nacionalnih manjina.⁷⁸ Romi nisu izričito spomenuti, ali su uključeni u kategoriju „drugih“. U prosincu 1991. usvojen je *Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina*.⁷⁹ U prosincu 1997. Hrvatski sabor je usvojio Zakon o izmjenama i dopunama *Ustava Republike Hrvatske*, u kojem je prvi članak Ustava izmijenjen, a Republika Hrvatska je ustanovljena kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika autohtonih nacionalnih manjina: Srba, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Nijemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina i drugih, koji su njezini državljani.⁸⁰ Premda nije pravno definiran, uveden je termin „autohtone manjine“; Romi nisu navedeni kao autohtona manjina.⁸¹
- 1.8.2 Iste te godine Republika Hrvatska je prihvatila međunarodne propise koji se odnose na status zaštite manjina potpisavši i ratificiravši *Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*⁸² i *Zakon o ratifikaciji europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima*.⁸³ Hrvatske vlasti su 2000.

72 *Ibid.*, str. 5.

73 *Ibid.*, str. 5, 36.

74 *Ibid.*, str. 5.

75 *Ibid.*, str. 22, 36.

76 *Ibid.*, str. 6.

77 Miljević-Riđički i Pahić, 2009., str. 3.

78 To se vidi u preambuli (Izvorišne osnove) hrvatskog Ustava iz prosinca 1990., u kojoj stoji da je Hrvatska nacionalna država hrvatskog naroda kao i država pripadnika inih naroda i manjina, uključujući Srbe, Muslimane, Slovence, Čehe, Slovake, Talijane, Mađare i Židove. *Narodne novine* 56/90, Tatalović, 2001., str. 95–96.

79 Taj je zakon određivao zaštitu ljudskih prava i sloboda, kulturnu autonomiju, proporcionalnu zastupljenost manjina u zakonodavnim i drugim tijelima, poseban status u općinama u kojima nacionalne manjine čine jasnu većinu, proporcionalan udio među zaposlenima u općinskim sudovima i policijskim upravama, obrazovanje na jeziku i pismu manjine, sudsku zaštitu itd. *Narodne novine* 65/91.

80 *Narodne novine* 135/97.

81 Neki vjeruju da su autohtone manjine neslužbeno postojale prije uspostavljanja prve jugoslavenske države (1. prosinca 1918.). Mesić, 2013., str. 121.

82 *Narodne novine*, Međunarodni ugovori 14/97.

83 *Narodne novine*, Međunarodni ugovori 18/97.

godine usvojile izmjene i dopune *Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i pravima etničkih i nacionalnih manjina*; članak 3 određuje da Republika Hrvatska štiti ravnopravnost nacionalnih manjina, navodeći Rome⁸⁴ kao jednu od 22 nacionalne manjine.⁸⁵ Hrvatske vlasti usvojile su 2000. godine dva zakona koja se odnose na prava nacionalnih manjina. *Zakon o pravu na obrazovanje nacionalnih manjina* donosi odredbe koje se odnose na jezik i pismo nacionalne manjine. Između ostaloga, njime se propisuje kako se školu na jeziku i pismu nacionalne manjine može osnovati za malen broj učenika te da učenici pripadnici nacionalne manjine imaju prednost pri upisu.⁸⁶ *Zakon o upotrebi jezika i pisma nacionalnih manjina* propisuje ravnopravnu službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina u predstavničkim, izvršnim, upravnim i pravosudnim tijelima na razini općina i županija.⁸⁷ *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina* opisuje „potporu i zaštitu” prava i sloboda pripadnika nacionalnih manjina kao temeljna ljudska prava i slobode; usvojen je u prosincu 2002.⁸⁸ Političku participaciju predstavnika dvadeset dviju nacionalnih manjina uređuje *Zakon o izboru zastupnika u Hrvatskom saboru*; izbori se provode u posebnoj izbornoj jedinici za osam zajamčenih mjesta. Ovisno o udjelu nacionalnih manjina u ukupnom stanovništvu, određen je konkretan broj parlamentarnih sjedišta. Konkretno, na osnovi ovog zakona Romi imaju pravo na političku participaciju na parlamentarnim izborima, dok je ranije to pravo bilo zajamčeno za deset pripadnika takozvanih autohtonih manjina.⁸⁹ Političku participaciju predstavnika i predstavnika nacionalnih manjina dalje uređuju izmjene i dopune *Zakona o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave*. Između ostaloga, taj zakon propisuje biranje članova vijeća nacionalnih manjina u jedinicama lokalne samouprave.⁹⁰ Rome predstavljaju vijeća nacionalne manjine na svim razinama lokalne vlasti na područjima na kojima obuhvaćaju više od 1,5% ukupnog stanovništva, u jedinicama lokalne samouprave u kojima živi više od 200 članica i članova nacionalne manjine i u jedinicama regionalne vlasti u kojima živi više od 500 članica i članova nacionalne manjine. Vijeće nacionalne manjine ima savjetodavnu ulogu u vezi s programima i mjerama u jedinicama lokalne i regionalne samouprave.⁹¹

- 1.8.3 U skladu s tim propisima, kao članovi Hrvatskog sabora u svojstvu zastupnika romske manjine bili su redom izabrani Nazif Memedi (2008.–2011.) i Veljko Kajtazi (2012.) Druga odredba istog *Zakona* propisuje da osobe koje pripadaju nacionalnim manjinama koje u populaciji općina i gradova imaju udio između 5% i 15% imaju pravo na jednog vijećnika predstavnika nacionalne manjine. U skladu s ustavnim i drugim propisima, Romi sudjeluju u Savjetu za nacionalne manjine i u Povjerenstvu koje nadzire provođenje *Nacionalnog programa za Rome*.

84 *Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i pravima nacionalnih i etničkih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj*, izmijenjen i dopunjen u svibnju 2000., članak 3.

85 *Narodne novine* 105/00.

86 *Narodne novine* 51/00.

87 *Ibid.*

88 Nacionalna manjina definirana je kao skupina hrvatskih državljanke i državljana čiji pripadnici tradicionalno žive na hrvatskom teritoriju te koji su po etničkim, jezičnim, kulturnim i/ili religijskim značajkama različiti od drugih građana. Između ostaloga, postoje odredbe o slobodi javne riječi i protiv diskriminacije, kao i o pravu na jezik, kulturu, obrazovanje, samoorganizaciju i političku participaciju pripadnika manjinske skupine. Spomenuti zakon propisuje obavezu zastupljenosti nacionalnih manjina u Hrvatskom saboru, određujući broj manjinskih zastupnika u tom tijelu. Međutim, način kako treba birati manjinske zastupnike nije izričito određen (*Narodne novine* 155/02).

89 Članak 16 određuje da članovi austrijske, bugarske, njemačke, poljske, romske, rumunjske, rusinske, ruske, turske, ukrajinske, vlaške i židovske manjine zajedno biraju jednog zastupnika ili zastupnicu u Hrvatski sabor (*Narodne novine* 69/03).

90 *Narodne novine* 45/03.

91 Na osnovi službenih podataka popisa stanovništva 2001., sljedeće su manjine: austrijska, njemačka, rumunjska, bugarska, poljska, rusinska, ukrajinska, ruska, židovska, turska i vlaška, zajedno s Romima, klasificirane kao zasebna skupina nacionalnih manjina i imaju pravo na jednog zastupnika ili zastupnicu, kako propisuje *Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor* iz 2003. (Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 32–33).

- 1.8.4 Diskriminacija Roma u Hrvatskoj zabranjena je *Ustavom*, međunarodnim propisima i konvencijama čija je Hrvatska potpisnica⁹² i kojima se Romima jamči ravnopravno uživanje prava i sloboda zajedno s ostalim državljanima i državljkama Republike. Institucije odgovorne za praćenje diskriminacije te za traženje naknade u slučajevima u kojima je ona dokazana jesu Ured pučkog pravobranitelja te Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, državno tijelo koje je izravno uključeno u promicanje mjera za uklanjanje diskriminacije manjinskih etničkih zajednica. Republika Hrvatska je usvojila niz mjera za sprječavanje raznih vrsta diskriminacije Roma, uključujući uzdizanje javne svijesti o nepravdama i predrasudama spram Roma, poticanje dijaloga s političkim predstavnicima Roma i predstavnicima romske zajednice, promicanje provođenja *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* te uključivanje „akcijskih planova” i mjera kojima je cilj borba protiv nasilja neroma nad Romima.⁹³ U prosincu 2013. Republika Hrvatska i druge članice Europske unije usvojile su prvi pravni instrument EU za uključivanje Roma, obavezujući se provesti skup preporuka koje je predložila Europska komisija, s težištem na pristupu obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i stanovanju.⁹⁴
- 1.8.5 Jedan od najvažnijih primjera diskriminacije Roma dobro ilustrira slučaj *Oršuš i drugi protiv Republike Hrvatske* (15766/03). O tom slučaju odlučivao je Europski sud za ljudska prava; odnosio se na isključive romske razrede u hrvatskim školama za koje je hrvatski Ustavni sud presudio da su u skladu sa zakonom (2007.) u predmetu koji su pokrenuli roditelji na osnovi kršenja članaka 6, 2 i 14 Europske konvencije o ljudskim pravima (ECHR). Veliko vijeće je presudilo (16. 3. 2010.)⁹⁵ da su ta prava na ravnopravnost u obrazovanju uskraćena⁹⁶ te je djeci Romima dodijeljena odšteta.⁹⁷
- 1.8.6 U tom se predmetu radilo o učenicima Romima koji su između 1966. i 2007. u školama u Međimurskoj županiji bili smješteni u isključivo romske razrede na osnovi procjene učitelja da ti učenici nedovoljno vladaju hrvatskim jezikom. Europski sud za ljudska prava presudio je da praksa segregiranja Roma učenika osnovne škole u isključivo romske razrede predstavlja diskriminaciju te da je nastavni program koji se izvodi u tim razredima izmijenjen i nejasnog obrazovnog sadržaja. Nisu prihvaćeni argumenti da su takvi razredi namijenjeni samo kratkoročnom razdvajanju, jer nisu postojali jasni mehanizmi prebacivanja djece Roma u mješovite razrede niti dosljedni kriteriji za to prebacivanje. Većina djece Roma provodila je cijelo svoje obrazovanje u segregiranim razredima. Sud je presudio da, premda je posebna jezična nastava iz čitanja i pisanja za djecu koja tečno ne govore zakonita, to ne važi za nastavljanje segregacije na osnovi „pripadnosti posebnoj etničkoj skupini”.⁹⁸

92 Pored drugih zakona navedenih u Ustavu Republike Hrvatske (*Narodne novine* 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01); Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (*Narodne novine* – Međunarodni ugovori, 6/99, 8/99, 14/02, 9/05); Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (*Narodne novine* – Međunarodni ugovori, 12/93); Zakon o suzbijanju diskriminacije (*Narodne novine* 85/08); Kazneni zakon (*Narodne novine* 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 71/06, 110/07). Djecu Rome dodatno štite odredbe Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, a Rome s teškoćama u učenju i s invaliditetom štiti Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom.

93 OSCE/ODIHR, 2013, str. 15–16, 21, 26–28, 56–58, 60, 69.

94 Informacije o prvom pravnom instrumentu EU za uključivanje Roma dostupne su na http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1226_en.htm; Ured pučkog pravobranitelja, 2014., str. 31. Cilj je intenzivirati ekonomsku i društvenu integraciju romskih zajednica radi premošćivanja jaza između Roma i ostatka stanovništva. U primjeni tih odluka sudjeluju Ured pučkog pravobranitelja kao nacionalno tijelo za promicanje ravnopravnosti i Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina kao druga kontaktna točka.

95 European Court for Human Rights, 2010.

96 Memedov, 2010.

97 Osnovne škole obuhvaćene ovim slučajem tražile su da vlada nakon te presude osigura tri godine predškolskog odgoja radi podrške ranom učenju i stjecanju jezika, ali je organizacija Amnesty International ustanovila da se malo toga bitno promijenilo (Amnesty International, 2011., str. 1–11).

98 HUDOC European Court of Human Rights, 2010.

- 1.8.7 Unatoč uspjehu s ovom presudom, u ožujku 2012. lokalni roditelji iz većinske populacije aktivno su spriječili nekoliko djece Roma da pohađaju predškolski program u jednoj školi u Međimurju.⁹⁹ S pozitivnije strane, Općinski sud u Varaždinu je početkom 2012. ustanovio da je dvjema učenicama srednje škole zbog njihove etničke pripadnosti uskraćena mogućnost radne prakse; to je ohrabrujući znak da se nastavlja s presudama kojima se sprječava diskriminacija.¹⁰⁰ Ured pučkog pravobranitelja i dalje bilježi slučajeve diskriminacije Roma u području obrazovanja, stanovanja, poslovima s lokalnim vlastima, zapošljavanju, kao i slučajeve koji se odnose na identifikaciju te neprihvatljive diskriminatorne izraze u medijima te u izjavama nekih javnih ličnosti.¹⁰¹

1.9 Sadašnja situacija Roma u privredi i na tržištu radne snage

- 1.9.1 *Nacionalni program za Rome i Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.* jasno određuju da je rješavanje nerazmjerno visoke stope nezaposlenosti među Romima jedno od prioritarnih područja za poboljšanje društvenih i ekonomskih okolnosti Roma. U Hrvatskoj je bilo 354.104 nezaposlenih (u studenome 2013.), a nacionalna stopa registrirane nezaposlenosti iznosila je 20,3% u listopadu iste godine.¹⁰² Romi su tijekom protekle tri godine bili nerazmjerno zastupljeni u toj kategoriji, pri čemu je očito da je postotak Roma u ukupnoj populaciji nezaposlenih približno četiri puta veći od njihovog udjela u ukupnoj populaciji.¹⁰³ Prema ranijem istraživanju pristupačnosti zapošljavanja za Rome 2004., slični su rezultati pokazali nerazmjerno visoku stopu nezaposlenosti među Romima u Hrvatskoj, pri čemu je u izvještaju rečeno da Romi u Međimurskoj županiji, od kojih mnogi nemaju ni osnovnih kvalifikacija niti radnog iskustva, čine 20% od ukupnog broja (7.316) registriranih nezaposlenih.¹⁰⁴
- 1.9.2 Prema istraživanju koje su 2011. proveli UNDP, Svjetska banka i Europska komisija, udio zaposlenih među Romima radne dobi u Hrvatskoj iznosio je približno 35%, u usporedbi sa 77% u neromskoj populaciji. Udio nezaposlenih Roma radne dobi bio je 65%, dok je u neromskoj populaciji taj udio iznosio oko 23%.¹⁰⁵ Prema Vladinom Uredu za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, stope nezaposlenosti među Romima variraju ovisno o regiji u kojoj žive. Na primjer, u Međimurju je nezaposleno 98% Roma radne dobi, dok ih je u Rijeci nezaposleno samo 15%.¹⁰⁶ Nadalje, postoji teška rodna neravnoteža, u kojoj su Romkinje u posebno teškom položaju budući da su gotovo sve nezaposlene. Prema istraživanju koje je 2009. provela Udruga Romkinja *Bolja budućnost*, Romkinje su najvećim dijelom bile kućanice (nezaposlene), imale su manje izgleda za zaposlenje od Roma, a one koje su ikad radile, radile su samo na privremenim poslovima. Materijal pokazuje da, slično situaciji diljem Europe, djevojčice Romkinje općenito „ispadaju” iz škole krajem osnovne ili početkom srednje škole. Kao posljedica, razine naobrazbe Romkinja pretežno su niže od razina naobrazbe Roma, što stvara dodatne prepreke za zapošljavanje na tržištu radne snage.¹⁰⁷
- 1.9.3 Premda postoje službeni programi čija je namjena osigurati jednakost mogućnosti zapošljavanja za nacionalne manjine u javnim službama, krajem 2013. godine bila su zaposlena samo dva Roma, ili 0,004% ukupnog broja službenika i namještenika.¹⁰⁸ Na osnovi mjera sadržanih u *Nacionalnom*

99 Amnesty International, 2011., str. 1–11; Ured pučkog pravobranitelja, 2013, str. 44; ECRI, 2012, str. 64–65.

100 OSCE/ODIHR, 2013, str. 34, 40; Lalić, Benčić i Kuharić, 2012., str. 22–25; H-Alter, 2013.

101 Lalić, Benčić i Kuharić, 2012., str. 26, 30–31; Ured pučkog pravobranitelja, 2013., str. 24, 35, 39, 41–42, 44, 75–77, 84, 94, 96.

102 Usp. web-stranice HZZ-a <http://www.hzz.hr/>

103 U skladu s tim, kao nezaposleno bilo je 2009. registrirano 4.731 Roma ili 1,79% od ukupnog broja nezaposlenih u Hrvatskoj; 2010. je kao nezaposleno bilo registrirano 4.533 Roma ili 1,49% ukupnog broja nezaposlenih u Hrvatskoj; 2011. je kao nezaposleno bilo registrirano 4.499 Roma ili 1,42% ukupnog broja nezaposlenih (Vlada Republike Hrvatske 2012, str. 51).

104 Kušan i Zoon, 2004.

105 UNDP, World Bank and European Commission. 2011. see http://www.undp.org/content/dam/rbec/docs/Roma_survey_data___Croatia_2011.xls

106 Ured pučkog pravobranitelja, 2013., str. 43.

107 Baranović, 2009., str. 40–45; Kušan i Zoon, 2004.

108 Vlada Republike Hrvatske, 2013., str. 47.

programu za Rome i Akcijskom planu Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015., Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ) provodi mjere za rješavanje nezaposlenosti u obliku financiranja i sufinanciranja obrazovanja, obuke za samozapošljavanje, stručnog osposobljavanja za rad bez zasnivanja radnog odnosa i zapošljavanja uz potporu u svim sektorima aktivnosti i javnim radovima. HZZ-u je također cilj osigurati mogućnost stjecanja radnog iskustva nužnog za prvo zaposlenje za mlade obrazovane Rome.¹⁰⁹

1.10 Postojeća kulturna politika i politika različitosti u zemlji

- 1.10.1 Priznanje Roma kao nacionalne manjine 2000. godine¹¹⁰ ističe važnost kulturne autonomije nacionalne manjine očuvanjem, razvojem i izražavanjem vlastite kulture te očuvanjem i zaštitom kulturne baštine i tradicije.¹¹¹ *Nacionalni program za Rome* propisuje mjere za očuvanje tradicionalne romske kulture, a *Aksijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.* govori o cilju „... podizanja svijesti o očuvanju kulture, jezika i običaja Roma kako u romske, tako i u neromske populacije...“¹¹² *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* sadrži konkretan cilj jačanja Roma za sudjelovanje u širem kulturnom životu Hrvatske.¹¹³
- 1.10.2 Ostvarivanje prava nacionalnih manjina zasniva se na integraciji manjina, pod pretpostavkom da je korištenje tih prava moguće u nadležnim institucijama sustava te da nevladine organizacije nacionalnih manjina djelotvorno funkcioniraju. Postoje očiti problemi u vezi s primjenom tih manjinskih prava u skladu s ovim modelom, posebice problemi vezani uz neodgovarajuću obuku osoblja i nedostatak spremnosti nadležnih institucija da se bave ostvarivanjem prava nacionalnih manjina. Treba se suprotstaviti ravnodušnosti tijela lokalne vlasti kako bi se osiguralo ispunjavanje prava pripadnika nacionalnih manjina koji žive na njihovom području.¹¹⁴ Ostvarivanje prava nacionalnih manjina očito je na razini kulturne autonomije, odgoja i obrazovanja na pisanim i govornim manjinskim jezicima kao i u proporcionalnoj zastupljenosti na državnoj i lokalnoj razini vlasti. Također postoji određen stupanj međunarodne suradnje nacionalnih manjina.¹¹⁵
- 1.10.3 Međunarodna tijela ističu potrebu za promicanjem romske kulture (putem medija i sustava obrazovanja) te da se osigura obrazovanje djece Roma na njihovom jeziku i pismu.¹¹⁶ Međutim, te ciljeve tek treba ostvariti. U medijima ima malo prikaza kulturne aktivnosti Roma, a ne postoje ni posebni medijski (televizijski ili radijski) programi na romskom jeziku, s iznimkom povremenih segmenata o nacionalnim manjinama u tjednoj televizijskoj emisiji „Prizma“. Treba zapaziti da je izvještavanje o Romima u medijima općenito diskriminatorско po tome što propagira stigmatizaciju i stereotipne predodžbe o Romima. Rome se uglavnom spominje u nepovoljnom društvenom kontekstu i u rubrikama o kriminalu. Izvještaji medija o zločinima često navode etničku pripadnost kada neki zločin počini Rom, što pokazuje diskriminatorску narav prikaza u medijima.¹¹⁷ Godine 2008., zbog ponižavajućeg prikazivanja Roma u listu *Međimurje*, pučki pravobranitelj je to prijavio Hrvatskom novinarskom društvu; novinar je ukoren a list stavljen pod nadzor.¹¹⁸

109 HZZ, 2012., str. 32.

110 *Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj* (izmijenjen i dopunjen u svibnju 2000.), članak 3.

111 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina (*Narodne novine* 155/02, 47/10, 80/10, 93/11), usp. i <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>

112 Vlada Republike Hrvatske, 2003., str. 17–21; Vlada Republike Hrvatske, 2005., str. 16.

113 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 1–4, 99–100, 106.

114 Tatalović, 2001., str. 97.

115 *Ibid.*, str. 97–103; Tatalović, 2008., str. 33–35.

116 UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2009, Concluding observations – Croatia, CERD/C/HRV/CO/8; Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 2005, Concluding comments of the Committee (odlomci 178–209), A/60/38(SUPP); UN Committee on the Rights of the Child, 2004, Concluding observations – Croatia, CRC/C/15/Add.243; European Commission against Racism and Intolerance, 2012.

117 Kanižaj, 2006., str. 68, 97, 127–128; Vlada Republike Hrvatske, 2012, str. 98.

118 Hrvatsko novinarsko društvo, 2012.

- 1.10.4 Udruge Roma i skupine u zajednici organiziraju razne kulturne događaje kojima slave određene dane (Đurđevdan ili tradicionalnu proljetnu svetkovinu Roma), obilježavaju spomen na patnje Roma u Drugom svjetskom ratu u selu Uštica blizu Jasenovca (2. 8.) i promoviraju Svjetski dan romskog jezika (5. 11.) te Međunarodni dan Roma (8. 4.). Uz to, romske organizacije i pojedinci objavljuju vlastite časopise (npr. „Romano čačiće” ili „Romska istina” i „Budućnost”) te tiskaju romske knjige. Neki vode centre u zajednici koje dijelom financira Savjet za nacionalne manjine.¹¹⁹ Raznolikost i bogatstvo romske kulture može se vidjeti u pozitivnom promotivnom radu romske zadruge *Đurđ*; ta grupa provodi obilaske romske kuće blizu Bjelovara, koja sadrži izložke romske kulture, povijesti i tradicije.¹²⁰

1.11 Civilno društvo i angažman NVO-a u korist Roma

- 1.11.1 U Hrvatskoj danas postoji 145 registriranih romskih organizacija civilnog društva. Među njima je možda polovica aktivnih, a samo ih je desetak koje su vrlo aktivne, iz raznih razloga, obično vezanih uz financiranje i održivost. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina tvrdi da ovaj znatan broj romskih organizacija i udruga nije značajno poboljšao društveno-ekonomski položaj Roma.¹²¹ Nadalje, romske udruge nailaze na probleme vezane uz nedostatak kapaciteta i vještina za izradu i provođenje projekata, što im umanjuje mogućnosti za financiranje. U kontekstu ekonomske krize i recesije država i lokalne vlasti su smanjile potporu romskim udrugama, zbog čega neke od njih nisu uspjele održati istu razinu aktivnosti. K tome, neki romski lideri vode više od jedne udruge, što navodi na pitanje pokriva li dovoljno rad tih romskih udruga potrebe šire romske zajednice. U mnogima od tih udruga vidljiva je nedovoljna zastupljenost Romkinja i mladih Roma.¹²²
- 1.11.2 U studiji koju je izradio Centar za ljudska prava u suradnji s romskom udrugom pod nazivom „Romi za Rome u Hrvatskoj” (2011. i 2012.) preporučene su opće smjernice za poboljšanje suradnje između državnih tijela i romskih NVO-a.¹²³ Preporuke uključuju povećanje financijske potpore za romske NVO-e, razvoj smjernica za daljnje planiranje projekata i upravljanje njima u obliku kontinuiranih dugoročnih programa, kao i podršku jačanju kapaciteta romskih NVO-a i kvalitetniji pristup institucija u radu s njima.¹²⁴ Neke institucije, poput Ureda pučkog pravobranitelja, predložile su poboljšanje uključenosti predstavnika i vijeća Roma u proces donošenja programa i mjera te planiranja na lokalnoj razini, u jedinicama lokalne i regionalne samouprave.¹²⁵ Državne vlasti tvrde da će djelotvornije dodjeljivati novac radi jačanja sudjelovanja Roma u društvenom, kulturnom i političkom životu kako bi se smanjio jaz između Roma i većinskog stanovništva.¹²⁶

119 Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske, 2013, str. 40–44, 68.

120 Kelava, 2012.

121 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 97.

122 *Ibid.*, str. 97–99; Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, n.d.

123 Novak, Pecnik i Bajrić, 2012.

124 *Ibid.*, str. 33–34.

125 Ured pučkog pravobranitelja, 2014., str. 33.

126 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 96, 106.

POGLAVLJE 2

Pregled zdravstvenih, socijalnih i obrazovnih usluga i njihov utjecaj na Rome

2.1 Pregled sustava zdravstvene zaštite

- 2.1.1 Političke promjene tijekom tranzicije nakon proglašenja neovisnosti od socijalističke Jugoslavije dovele su do radikalne reforme cijelog sustava javnih usluga, uključujući i zdravstvenu zaštitu. Sada Republika Hrvatska primjenjuje sustav socijalnog zdravstvenog osiguranja koji uređuje Zakon o zdravstvenoj zaštiti,¹²⁷ Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju¹²⁸ i Zakon o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju.¹²⁹ Po Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, hrvatski sustav zdravstvene zaštite provodi se na načelima sveobuhvatnosti, kontinuiranosti, dostupnosti i cjelovitog pristupa.¹³⁰ Građani Hrvatske imaju pravo na primarnu zdravstvenu zaštitu tijekom cijelog života,¹³¹ a mreža zdravstvene zaštite u cijeloj Republici Hrvatskoj treba osigurati jednak pristup zdravstvenoj zaštiti.¹³² Za one koji ga žele i mogu plaćati svaki mjesec na raspolaganju je i dopunsko i privatno zdravstveno osiguranje.¹³³ Država je glavna pružateljica zdravstvene zaštite za osjetljive skupine, a Zakon o zdravstvenoj zaštiti određuje kategorije osjetljivih pojedinaca koji imaju pravo na zdravstveno osiguranje, uključujući nezaposlene, osobe starije od 65 godina, trudnice, djecu mlađu od 18 godina, učenike i studente, ratne veterane, ozlijeđene vojne osobe, kronične bolesnike i osobe s invaliditetom. Zdravstvene usluge za te skupine financira se kombinirano, iz doprinosa na plaće i dodatnim transferima iz državnog i županijskih budžeta.¹³⁴ Da bi se osigurala jednakost pristupa za sve građane, davatelji usluga zdravstvene zaštite koji su sklopili ugovor s Hrvatskim zavodom za zdravstveno osiguranje djeluju u okviru nacionalne mreže zdravstvene zaštite. Ta mreža određuje

127 *Narodne novine* 150/08, 71/10 i 139/10.

128 *Narodne novine* 150/08, 94/09, 153/09, 71/10, 139/10, 49/11 i 22/12.

129 *Narodne novine* 85/06, 150/08 i 71/10.

130 Usp. članak 11 (Načela zdravstvene zaštite) Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

131 Usp. članak 13 (Načela zdravstvene zaštite) Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

132 Usp. članak 14 (Načela zdravstvene zaštite) Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

133 Zdravstveno osiguranje uključuje osnovno, dopunsko i privatno zdravstveno osiguranje. Osnovno zdravstveno osiguranje je obavezno i sastoji se od prava na zdravstvenu zaštitu i prava na novčane naknade (uključujući bolovanje i rodiljni dopust ili troškove prijevoza). Konkretnije, obavezno zdravstveno osiguranje obuhvaća: primarnu zdravstvenu zaštitu, specijalističko-konzilijarnu zdravstvenu zaštitu, bolničku zdravstvenu zaštitu, pravo na lijekove koji su utvrđeni osnovnom i dopunskom listom lijekova HZZO-a, pravo na dentalna pomagala koja su utvrđena osnovnom i dodatnom listom dentalnih pomagala HZZO-a, pravo na ortopedska i druga pomagala koja su utvrđena osnovnom i dodatnom listom ortopedskih i drugih pomagala HZZO-a, pravo na zdravstvenu zaštitu u drugim državama članicama Europske unije, ugovornim i trećim državama. Usp <http://www.hzzo.hr/obvezno-osiguranje/pravo-na-zdravstvenu-zastitu>.

134 Vončina et al., 2006., str. 23.

dodjelu javnih financijskih sredstava između 21 jedinice regionalne samouprave (20 županija i Grad Zagreb) u skladu sa stopom pobola, smrtnosti, demografskim karakteristikama i drugim faktorima.¹³⁵

- 2.1.2 U Republici Hrvatskoj postoje tri razine zdravstvene zaštite.¹³⁶ Hrvatski zavod za javno zdravstvo (HZJZ) igra važnu ulogu u planiranju javnog zdravstva, praćenju i vrednovanju. Zavod priprema epidemiološke analize te podržava promoviranje zdravlja i programe prevencije bolesti. Kontrola karantena te prevencija i kontrola zaraznih bolesti, nezaraznih bolesti, provođenje programa imunizacije, mjere zaštite okoliša, nadzor nad pitkom vodom i drugim zdravstvenim rizicima provodi se putem sustava obaveznog obavještanja i putem inspekcije.¹³⁷

2.2 Pristup obitelji Roma zdravstvenim uslugama i korištenje zdravstvenih usluga

- 2.2.1 Socijalno-ekonomska situacija romskog stanovništva nepovoljno utječe na njihov pristup zdravstvenoj zaštiti, što znatno povećava zdravstvene rizike i drastično smanjuje očekivano trajanje života. Kao što je već spomenuto u ovom Izvještaju, samo 1,4% odraslih Roma ima 65 godina ili više, u usporedbi sa 16,8% u većinskoj populaciji,¹³⁸ što pokazuje izrazito kraće trajanje života među Romima. Na zdravlje i dobrobit Roma i njihovih obitelji značajan negativan utjecaj vrše brojni faktori: neadekvatno stanovanje, nizak standard života, niska razina naobrazbe, siromaštvo i drugi. Procesi isključivanja i društvenog marginaliziranja ne ograničavaju samo pristup Roma uslugama zdravstvene zaštite, nego ti nepovoljni društveni uvjeti pridonose nepravdama koje dodatno proširuju jaz između Roma i ostalog stanovništva. Informacije o zdravstvenom stanju i zdravstvenoj zaštiti Roma ne prikupljaju se sustavno i ne može ih se dobiti od Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo ili od Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje, jer podaci o zdravlju i drugi podaci povezani sa sustavom zdravstvene zaštite nisu specificirani po etničkoj pripadnosti.
- 2.2.2 U jednom ranijem istraživanju pokazalo se da približno 10% Roma koji žive u Republici Hrvatskoj nema hrvatsko državljanstvo; 6–7% njih su strani državljani (s identifikacijskim dokumentima drugih zemalja), dok 3% nema nikakve identifikacijske dokumente,¹³⁹ što izravno utječe na njihovu mogućnost da ostvare pravo na zdravstvenu zaštitu i druga uobičajena prava povezana s državljanstvom. Po onome što navode članovi romske zajednice, pristup uslugama zdravstvene zaštite dodatno ometa činjenica da je Republika Hrvatska posljednjih godina više puta mijenjala zakone i propise koji se odnose na dostupnost zdravstvene zaštite.¹⁴⁰ U istraživačkoj studiji o zdravstvenom stanju bakaške zajednice (266 osoba u Baranji i 164 osobe u Međimurju) u Hrvatskoj, ustanovljeno je da samo 40% osoba u Baranji i 67% u Međimurju ima bilo kakvo zdravstveno osiguranje.¹⁴¹ Novije istraživanje iz 2009. godine, provedeno u naselju Kuršanec, otkrilo je da 9,8% ispitanika nema pristup osnovnoj zdravstvenoj zaštiti.¹⁴²
- 2.2.3 Po Zakonu o zdravstvenom osiguranju, hrvatski državljani i stranci sa stalnim boravkom u Republici Hrvatskoj mogu zatražiti zdravstveno osiguranje na osnovi zaposlenja, putem člana obitelji koji ima zdravstveno osiguranje, u roku od 30 dana od prekida radnog odnosa ili u roku od 90 dana

135 *Ibid.*, 2006., str. 23.

136 Primarna zdravstvena zaštita obuhvaća opću praksu, školsku medicinu, higijensku i epidemiološku zaštitu, stomatološku zaštitu, hitne zdravstvene službe, medicinu rada, primarnu zdravstvenu zaštitu žena i djece, patronažnu službu i ljekarništvo. Zaštitu pružaju zdravstvene institucije bez obzira na to u čijem su vlasništvu: domovi zdravlja, ustanove za hitnu medicinsku pomoć, institucije za zdravstvenu kućnu njegu, ljekarne i ordinacije privatne prakse. Sekundarna zdravstvena zaštita obuhvaća specijalističko-konzilijarnu i bolničku zdravstvenu zaštitu u općim i specijaliziranim bolnicama i lječilištima. Tercijarna zdravstvena zaštita obuhvaća najsloženije oblike zdravstvene zaštite na polju specijalističkih aktivnosti u klinikama i državnim zdravstvenim institutima. CBS, 2013b, str. 525.

137 *Ibid.*, 2006., str. 20–21.

138 DZS, 2013d, str. 19.

139 Kušan i Zoon, 2004.

140 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 62.

141 Škarić-Jurić et al., 2007., str. 712.

142 Šlezak, 2010a, str. 148–149.

od završetka školovanja. Izvještava se da Romi često ne mogu zatražiti zdravstveno osiguranje po tim osnovama pa to čine po propisima o socijalnoj zaštiti.¹⁴³ Među Romima, kako navode izvještaji, postoji uočljiv nedostatak zdravstveno osiguranih osoba, prvenstveno zbog toga što određen broj njih nema državljanstvo i/ili zbog toga što su nezaposleni.¹⁴⁴

U istraživanju RECI+ gotovo jedna petina uzorka (18%) od 135 ispitanika na pet različitih lokacija nije imala nikakvo zdravstveno osiguranje. Na pitanje o drugim odraslim članovima njihovih kućanstava (253) ispitanici su odgovorili da gotovo četvrtina tih odraslih (22,5%) nema nikakvo zdravstveno osiguranje.

- 2.2.4 Ti su nalazi slični nalazima istraživanja UNDP-a, Svjetske banke i Europske komisije provedenog 2011. u Republici Hrvatskoj, koje je pokazalo da 83% odraslih Roma starijih od 16 godina ima zdravstveno osiguranje, u usporedbi s 97% u populaciji neroma.¹⁴⁵ U istom je istraživanju 36% ispitanika Roma izjavilo da za posljednjih 12 mjeseci nisu imali pristup liječniku¹⁴⁶ kad im je bio potreban.¹⁴⁷ U pogledu pruišivosti lijekova anketa je pokazala da u uzorku Roma ima 69% više slučajeva nemogućnosti nabave lijekova zbog skupoće.¹⁴⁸
- 2.2.5 Premda zdravstveno osiguranje uključuje pravo na korištenje lijekova koji se nalaze na osnovnom i dopunskom popisu Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje, nedavna ograničenja dovode do potencijalnog isključivanja osoba koje si ne mogu priuštiti skuplje i naprednije terapije, uključujući Rome.
- 2.2.6 Na nacionalnoj razini smrtnost dojenčadi se postupno smanjuje od 7,0 smrtnih slučajeva dojenčadi na 1.000 živorođenih 2002. godine do 3,6 na 1.000 živorođenih 2012., što je nešto niže od prosjeka EU, koji iznosi 4,0.¹⁴⁹ Prema izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) *World Health Statistics Report 2013*, procijenjena stopa smrtnosti u Republici Hrvatskoj za djecu mlađu od pet godina bila je 5 na 1.000 živorođenih 2011., što je niže od prosjeka WHO za europsku regiju (13 na 1.000 živorođenih).¹⁵⁰
- 2.2.7 Premda podaci specifikirani po etničkoj pripadnosti nisu na raspolaganju, postoje neki službeni indikatori više stope smrtnosti dojenčadi među zajednicama Roma. Pored lošeg zdravlja Roma u odnosu na ostalo stanovništvo, postoje značajne razlike među članovima zajednice Roma; posebno su osjetljive skupine žene i djeca, u usporedbi s muškarcima.¹⁵¹ Velik broj smrti dojenčadi Roma (40,9%) posljedica je sindroma iznenadne dojenačke smrti i raznih vrsta respiratornih bolesti, najčešće pneumonije, u usporedbi s prosjekom Hrvatske od 5% za takva stanja.¹⁵² Ti podaci ukazuju na potrebu za posebnim praćenjem smrtnosti dojenčadi Roma jer je značajan broj smrtnih slučajeva dojenčadi Roma posljedica uvjeta koji se mogu izbjeći i spriječiti jednostavnim mjerama.¹⁵³ Čak 50% umrle dojenčadi Roma nije prije smrti bilo liječeno i umrla su izvan zdravstvenih institucija;

143 Ministarstvo zdravlja, 2012., str. 259.

144 Valja napomenuti da su za nezaposlene raspoložive druge vrste zdravstvenog osiguranja. Usp. http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=256:zdravstvena-zatita&catid=10:nacionalni-program-za-rome&Itemid=89

145 Istraživanje UNDP/WB/EC provedeno je na slučajnom uzorku kućanstava Roma i neroma koji žive u krajevima s većom gustoćom (ili koncentracijom) romskih populacija u državama članicama EU Bugarskoj, Češkoj Republici, Mađarskoj, Rumunjskoj, Slovačkoj, te u državama koje nisu članice – Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, bivšoj jugoslavenskoj Republici Makedoniji, Crnoj Gori, Moldaviji i Srbiji. U svakoj od tih zemalja ispitano je otprilike po 750 kućanstava Roma i oko 350 neromskih kućanstava. Usp. Mihailov, 2012., str. 36.

146 Dostupnost ovdje ne znači samo novčani ili fizički pristup, nego se odnosi i na kvalitetu usluga.

147 Mihailov, 2012.; UNDP, WB i EC, 2011, str. 39.

148 To se pokazalo pomoću mjere dispariteta proračunate kao postotak razlike između slučajeva Roma i neroma koji nisu imali pristup (Mihailov, 2012., str. 36).

149 HZJZ, 2013., str. 35. Usp. i <http://data.euro.who.int/hfad/>

150 WHO, 2013., str. 51, 59.

151 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 64.

152 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2011., str. 73.

153 *Ibid.*, str. 74.

u 63% slučajeva ta je dojenčad umrla kod kuće. S druge strane, među hrvatskom umrlom dojenčadi 95% ih je umrlo u bolnici nakon liječenja.¹⁵⁴ U jednom istraživanju u romskom naselju Kuršanec smrtnost dojenčadi bila je kumulativno čak 27,7‰ između 2000. i 2008. godine.¹⁵⁵ To je u oštroj suprotnosti s prosječnom stopom smrtnosti dojenčadi od 6,9‰ između 2000. i 2005. Niz studija ukazuje na to da su stope smrtnosti dojenčadi u nekim zajednicama Roma više od nacionalnog prosjeka, pri čemu jedna pokazuje da bi ta stopa mogla biti tri ili četiri puta viša od nacionalnog prosjeka.¹⁵⁶ Podaci o Romima su povezani s lošim uvjetima života u pogledu stanovanja, sanitarnih uvjeta, niske naobrazbe i siromaštva.¹⁵⁷

2.2.8

Da bi se ustanovilo kakvo je zdravlje dojenčadi i djece Roma predškolske dobi, u Sisačko-moslavačkoj županiji je između 2007. i 2008. provedeno detaljno istraživanje.¹⁵⁸ Na temelju podataka ambulanti, djeci Romima mlađima od sedam godina bila je potrebna kurativna zdravstvena zaštita više (11,7 posjeta godišnje) nego drugoj djeci (6,69 posjeta), dok je broj posjeta među djecom školskog uzrasta, kako Romima tako i neromima, gotovo isti. Najučestalije bolesti među dojenčadi i djecom Romima predškolske dobi obuhvaćaju respiratorne bolesti i akutne respiratorne infekcije, nakon čega slijede infekcije uha i intestinalna zarazna oboljenja, a to su obrasci koji odgovaraju općoj populaciji neromske djece Hrvatske. Urođene anomalije ustanovljene su kod 4,12% djece Roma u usporedbi s 2,5% djece neroma, dok su oštećen vid ili sluh te neurološka oštećenja opaženi kod 3,13% djece Roma naspram 3,75% djece neroma.¹⁵⁹

Rezultati istraživanja RECI+ pokazuju da je životna okolina u nekim romskim naseljima nesigurna i štetno djeluje na zdravlje stanovnika, osobito djece. Na primjer, jedna je fokusna grupa u Međimurju istaknula da u opasnosti po zdravlje u njihovom naselju spadaju smetlišta po cijelom naselju, manjak zdrave pitke vode te bolesne životinje litalice.

Normalno je da naša djeca boluju od proljeva, bronhitisa, povraćanja, tegoba s disanjem, kašlja. Ovdje ima... mnogo smeća. (Tanja, 29, majka četvero djece)

Ovo je ekološka bomba u naselju [redovan odvoz komunalnog otpada prekinut je prije nekoliko godina], osobito u ljetnim mjesecima, kad temperatura dođe do 40 stupnjeva; to nam je jedan od najvećih problema u naselju. (načelnik iz Međimurja)

2.2.9

Ishrana i imunizacija. Sustavni pregled podataka o primarnoj zdravstvenoj zaštiti 2013. godine pokazuje da se 71,8% dojenčadi u Republici Hrvatskoj hrani isključivo dojenjem do dobi od dva mjeseca. Međutim, ta se brojka nakon tri mjeseca smanjuje na 58,2%, a na 19% nakon šest mjeseci, uz uvođenje dopunskog hranjenja (na bočicu).¹⁶⁰ Na temelju podataka medicinskih pregleda 2013. godine udio neuhranjene dojenčadi bio je 1,2%, dok je udio onih s prevelikom težinom bio 3,2%.¹⁶¹ Provođenje preventivnih mjera planira se u *Nacionalnoj strategiji zdravstva 2012.–2020.*¹⁶² i *Nacionalnoj strategiji za prava djece u Republici Hrvatskoj 2014.–2020.*¹⁶³

U istraživanju RECI+ 40% kućanstava Roma ne može si priuštiti da svaki drugi dan jedu meso, ribu ili neki proteinski ekvivalent (jaja, mliječne proizvode, žito, grah, leću).*

* To je jedna od devet stavki koje se koristi za određivanje *teške materijalne deprivacije*, kompozitnog indikatora koji uključuje stanovanje i ekonomsku deprivaciju te je jedan od ključnih indikatora za Europu 2020. (usp. <http://ep.eurostat.ec.europa.eu/>).

154 *Ibid.*, str. 73–74.

155 Šlezak, 2010a, str. 85.

156 Ministarstvo zdravlja, Republika Hrvatska, 2012.

157 European Commission, 2014., str. 41.

158 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2011., pp. 33–34.

159 *Ibid.*, str. 73–74.

160 HZJZ, 2014., str. 110.

161 *Ibid.*, str. 110.

162 Ministarstvo zdravlja, Republika Hrvatska, 2012.

163 *Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. godine*, 2013.

Na nacionalnoj razini, analiza procijepljenosti 2012. godine bila je vrlo pozitivna jer je zakonski minimum procijepljenosti (95%) bio ostvaren za sve tipove vakcinacije, a postoci revakcinacije bili su također visoki.¹⁶⁴ Za usporedbu, punom imunizacijom bilo je 2010. pokriveno samo 75,8% djece Roma, a 6,41% dobilo je nepotpunu vakcinaciju. Nekorištenje usluge cijepjenja zabilježeno je kod 17,7% djece Roma koja nisu cijepljena zbog niskog odaziva u zdravstvenim klinikama i zbog odbijanja liječnika da cijepi djecu u romskim naseljima.¹⁶⁵ Premda djeca do 18 godina imaju besplatno zdravstveno osiguranje, u nekim je županijama ustanovljeno da roditelji ne koriste mogućnosti koje su na raspolaganju njihovoj djeci, a neki se čak i protive preventivnim mjerama poput cijepjenja.¹⁶⁶ Osim problema dostupnosti u nekim krajevima, u nedostatku programa javnog zdravstvenog obrazovanja koje bi provodili zdravstveni medijatori Romi koji uživaju povjerenje korisnika i mobilni medicinski timovi, među roditeljima Romima postoji istinska, ne sasvim neutemeljena zabrinutost.

U istraživanju RECI+ svi su ispitanici (135) naveli da cijepjenje smatraju važnim za zdravlje njihove djece. 125 kućanstava je izvijestilo da su sva njihova djeca cijepljena, dok u sedam kućanstava nisu cijepljena sva djeca. Tri kućanstva na to pitanje nisu odgovorila.

Neki sudionici fokusnih grupa u istraživanju RECI+ istaknuli su poteškoće na koje nailaze u vezi s pristupom zdravstvenim uslugama. Posebno navode problem prijevoza; školski autobusi koji voze između škole i romskih naselja ne prevoze odrasle.

Nisam dobio djecu da bi bila bolesna, da bi bila glupa... da bi umrla. Imam osam djevojčica. Imam djevojčicu od šest mjeseci, i dao bih život za to dijete. Nema veze što mi je ona deseto dijete; kao da mi je prva. Kako će moja žena odvesti dijete doktoru na cijepjenje po ovakvom vremenu? Biste li vi hodali tri kilometra s djetetom po ovakvom vremenu? (Božo, otac desetoro djece)

Na zdravstveno stanje jako utječu rodna i etnička pripadnost, i Romkinje često doživljavaju višestruku diskriminaciju i društveno isključivanje na osnovi etničke pripadnosti, spola i socijalnog statusa. Zdravlje Romkinja ključni je predmet brige, imajući u vidu socijalno-ekonomske faktore kao što su siromaštvo, neodgovarajuća prehrana, neprikladni substandardni stambeni uvjeti i nepristupačne zdravstvene usluge. Njihovo je zdravstveno stanje lošije od stanja Roma muškaraca, a mnogo lošije u usporedbi sa zdravstvenim stanjem žena u većinskoj populaciji.¹⁶⁷ Prema organizacijama Roma u Hrvatskoj, oko 40% Romkinja nema zdravstveno osiguranje.¹⁶⁸

U istraživanju RECI+, 21% žena u uzorku izjavilo je da nemaju nikakvo zdravstveno osiguranje, osim u vrijeme trudnoće. Posebnu pozornost zaslužuje činjenica da na jednoj lokaciji (Darda) pola žena koje su sudjelovale u istraživanju nije imalo zdravstveno osiguranje. Zbog toga one često ne mogu podmiriti troškove liječničkih pregleda, liječenja i lijekova, ili putne troškove do medicinskih ustanova.

Imala sam zdravstvenu skrb kad sam bila trudna, ali kasnije nisam. To je velik problem jer sam jako bolesna! [Majka i sestra potvrđuju da joj je zdravlje slabo.] Imam probleme sa srcem i probavom, ali doktori mi ne daju zdravstvenu iskaznicu. Nemam novaca da odem doktoru, pa koristim lijekove od drugih i sodu bikarbonu. (majka desetoro djece, 47 godina, koja je prvi put rodila s 15 godina)

Antropologijska i epidemiologijska studija „Roma Bajaša” u Hrvatskoj pokazuje da viši stupanj naobrazbe majki dovodi do manjeg broja trudnoća. Autori su zaključili da općenito niske razine naobrazbe, tradicionalni stavovi spram reproduktivnog zdravlja žena u zajednici te ograničen pristup zdravstvenim uslugama dovode do iznimno visoke stope induciranih pobačaja (osobito u

¹⁶⁴ HZJZ, 2013., str. 197.

¹⁶⁵ Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 64.

¹⁶⁶ *Ibid.*, str. 62.

¹⁶⁷ *Ibid.*, str. 65.

¹⁶⁸ *Ibid.*, str. 66.

Baranji), koji su, izgleda, sredstvo kontrole rađanja.¹⁶⁹ Službeno se procjenjuje da oko 60% žena stupa u vanbračne zajednice u dobi od 13 ili 14 godina i da s 15 godina već postaju majke.¹⁷⁰

- 2.2.13 Godine 2011. i 2012. bio je organiziran tečaj zdravstvenog obrazovanja za Rome u Obrazovnom centru u Kuršancu. Sastojao se od nekoliko predavanja i radionica o tuberkulozi, osobnoj higijeni, higijeni hrane, zaštiti okoliša, sprječavanju ovisnosti, brizi za majke i novorođenčad, roditeljstvu i upotrebi antibiotika.¹⁷¹
- 2.2.14 Područne medicinske sestre iz Čakovca nekoliko puta mjesečno posjećuju trudnice, novorođenčad, dojenčad, djecu predškolske dobi, školsku djecu i mlade u romskim naseljima u cijeloj Međimurskoj županiji. Također često posjećuju kronične bolesnike, starije, duševno oboljele, osobe s invaliditetom i alkoholičare.¹⁷²
- 2.2.15 Cilj programa zdravstvenog obrazovanja Roma u Osječko-baranjskoj županiji jest podizanje svijesti romskog stanovništva o planiranju obitelji i reproduktivnom zdravlju, kao i o usvojenim mjerama za sigurno majčinstvo, posebno među trudnicama. Posebni su ciljevi projekta obuka medicinskih pomoćnica Romkinja radi ginekoloških pregleda Romkinja (osobito onih bez zdravstvenog osiguranja) i provođenje ankete o zdravstvenom stanju obitelji Roma.¹⁷³

2.3 Djeca s teškoćama u razvoju u sustavu skrbi

- 2.3.1 Svi postojeći hrvatski zakoni u cijelosti obuhvaćaju definiciju kojom se služi Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom (UN CRPD),¹⁷⁴ a koja određuje da pojam osoba s invaliditetom obuhvaća osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprječavati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.¹⁷⁵
- 2.3.2 *Ustav Republike Hrvatske* izravno jamči posebnu odgovornost države da brine o osobama s invaliditetom i štiti ih te olakšava njihovo uključivanje u društveni život.¹⁷⁶ Hrvatski sabor je 2007. godine ratificirao UN CRPD; ta konvencija jamči zaštitu od diskriminacije u skladu s najvišim standardima za sve osobe s invaliditetom, uključujući djecu.¹⁷⁷ UN CRPD obuhvaća detaljne odredbe o pravu na obrazovanje i obavezu vlada da osiguraju *djelovanje inkluzivnog sustava obrazovanja na svim razinama*.¹⁷⁸
- 2.3.3 Osim usvajanja UN CRPD, Republika Hrvatska je usvojila i Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom,¹⁷⁹ izradila *Nacionalnu strategiju izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015.*,¹⁸⁰

169 Škarić-Jurić et al., 2007., str. 717.

170 Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, 2005., str. 113.

171 Informacija Zavoda za javno zdravstvo, Međimurska županija, 2013.

172 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2011., str. 77–78.

173 Taj projekt, koji je obuhvatio 213 žena, podržalo je Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi u suradnji s lokalnim vlastima; provođen je 2007. i 2008. godine.

174 Usp. članak 1 *Konvencije*, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2007_06_6_80.html.

175 Kategorije osoba s invaliditetom može se podijeliti na: 1) osobe s tjelesnim, intelektualnim i osjetilnim oštećenjima i 2) osobe s mentalnim oštećenjima. Stanja se dalje može podijeliti na: 1) oštećenja vida, 2) oštećenja sluha, 3) poremećaje govora, teškoće glasovne komunikacije i specifične poteškoće učenja, 4) tjelesni invaliditet, 5) mentalnu retardaciju, 6) poremećaje ponašanja uzrokovane organskim faktorima ili progresivna psihopatološka stanja, 7) autizam, 8) postojanje nekoliko tipova i stupnjeva tegoba u psihofizičkom razvoju (*Narodne novine* 23/91).

176 Članak 58 *Ustava*, <http://www.sabor.hr/ustav-republike-hrvatske>

177 UN, 2006, Preambula.

178 Usp. članak 24, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2007_06_6_80.html

179 *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 6/07 i 5/08.

180 *Narodne novine*, 63/07.

donijela Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom¹⁸¹ i usvojila Zakon o suzbijanju diskriminacije.¹⁸² Godine 2007. vlada je potpisala Zajednički memorandum o društvenom uključivanju, namijenjen rješavanju problema siromaštva i socijalne isključenosti u Hrvatskoj te modernizaciji njezinog sustava socijalne zaštite.¹⁸³ Premda je Republika Hrvatska ostvarila neosporan napredak u jamčenju socijalnih prava osobama s invaliditetom, mnoge druge aktivnosti i područja još treba poboljšati ili planirati.¹⁸⁴ Napose, od posebne je važnosti socijalna zaštita djece s teškoćama u razvoju i njihovih obitelji jer te obitelji često imaju više troškove života i gube mogućnosti za zarađivanje dohotka.¹⁸⁵ Prema rezultatima istraživanja, roditelji djece s teškoćama u razvoju ili neurološkim rizicima znatno su zabrinutiji za ponašanje ili razvoj svojeg djeteta nego roditelji zdrave djece.¹⁸⁶ U ovom istraživanju roditelji djece s teškoćama u razvoju su navodili da oni uglavnom sami plaćaju usluge potrebne za razvoj njihove djece, kao i putne troškove za posjete djeci, i da svugdje postoje duge liste čekanja.¹⁸⁷ Unatoč tim potrebama, novi Zakon o socijalnoj skrbi¹⁸⁸ ukinuo je status njegovatelja za roditelje djeteta s invaliditetom koje pohađa predškolsku ili školsku ustanovu više od četiri sata dnevno.

- 2.3.4 Prema Hrvatskom registru o osobama s invaliditetom postoji 520.437 osoba s invaliditetom (12% cjelokupnog stanovništva).¹⁸⁹ Od svih osoba s invaliditetom, 6,5% su djeca (33.852) u dobi između 0 i 18 godina; 61% su dječaci, a 39% djevojčice. Većina djece (16.019 ili 47,3%) je u dobi od 10 do 14 godina.¹⁹⁰ Najveći broj registrirane djece s teškoćama u razvoju nalazio se 2012. u Međimurskoj županiji (1.067 dječaka i 764 djevojčica).¹⁹¹ Nemoguće je odrediti jesu li ta djeca Romi jer podaci nisu specificirani po etničkoj pripadnosti. Međutim, treba uzeti u obzir da u ovoj županiji živi najveća populacija Roma u Republici Hrvatskoj. Postoje regionalne i socijalno-ekonomske nejednakosti s obzirom na skrb, jer čak sedam županija uopće nema kapaciteta za pružanje usluga za osobe s invaliditetom.¹⁹²
- 2.3.5 Sve obitelji koje imaju djecu s teškoćama u razvoju, što uvijek donosi dodatno opterećenje,¹⁹³ doživljavaju mnogo problema vezanih uz ranu intervenciju u djetinjstvu,¹⁹⁴ uključujući „stalnu borbu” za otkrivanje dostupnih usluga, osobito u ruralnim krajevima, zatim nedostatak koordinacije između različitih institucija i pojedinačnih stručnjaka, teškoće u osvješćivanju stručnjaka o potrebi potpore djeci na holistički način, u kontekstu obitelji; nadalje, nedostatan profesionalno znanje i teškoće s dogovaranjem odgoda i birokracijom,¹⁹⁵ posebice u slučajevima u kojima institucije i službe ne dijele informacije.¹⁹⁶
- 2.3.6 Osiguravanje pristupa inkluzivnom obrazovanju za djecu s teškoćama u razvoju ustavno je pravo i pravna obaveza države. Djeci s teškoćama u razvoju zajamčena je potpuna uključenost u besplatno

181 *Narodne novine*, 47/05.

182 *Narodne novine*, 85/08.

183 Među ostalim obvezujućim međunarodnim dokumentima nalaze se *Akcijski plan Vijeća Europe za osobe s invaliditetom 2006.–2015.* (Council of Europe Disability Action Plan 2006–2015) (Council of Europe, 2006) i *Preporuka CM/Rec (2011)14 Vijeća ministara država članica o sudjelovanju osoba s invaliditetom u političkom i javnom životu* (Recommendation CM/Rec(2011)14 of the Committee of Ministers to Member States on the participation of persons with disabilities in political and public life) (Council of Europe, 2011).

184 Žganec, Laklija i Milić Babić, 2012., str. 74.

185 UNICEF, 2013b, str. 4.

186 Ljubešić, 2013., str. 93.

187 *Ibid.*, str. 211.

188 *Narodne novine*, 157/13.

189 Benjak, 2013., str. 5.

190 *Ibid.*, str. 62.

191 *Ibid.*, str. 5.

192 To su Koprivničko-križevačka, Međimurska, Sisačko-moslavačka, Požeško-slavonska, Virovitičko-podravka, Osječko-baranjska i Ličko-senjska (MZSS, Republika Hrvatska, 2010., str. 33).

193 UNICEF, 2013b.

194 Košiček et al., 2009., str. 1–14.

195 Ljubešić, 2004., str. 57–60.

196 Košiček et al., 2009, str. 1–14.

osnovno i srednje obrazovanje,¹⁹⁷ ali se navode praktični razlozi za to što se zakoni dosljedno ne provode.¹⁹⁸ To su: manjak financijskih sredstava, nedostatan razumijevanje invaliditeta u socijalnim i obrazovnim ustanovama, odsutnost suradnje između različitih državnih sustava te činjenica što stručnjaci ne uvažavaju potrebu za usvajanjem multidisciplinarnog pristupa. Nisu poznati točni podaci o tome u kojoj su mjeri djeca s teškoćama u razvoju uključena u obrazovni program za svaku županiju, jer se metode prikupljanja podataka razlikuju i ne pružaju točan prikaz postojećeg stanja. Ta realnost predstavlja značajnu prazninu u podacima o djeci Romima s teškoćama u razvoju.

2.3.7 Hrvatski Ustav određuje da „tjelesno i duševno oštećeno i socijalno zapušteno dijete” ima pravo na osobitu njegu, obrazovanje i skrb.¹⁹⁹ Početkom školske godine 2011./2012. u predškolskim obrazovnim skupinama za djecu s teškoćama u razvoju nalazilo se 3.504 djece (349 u grupi 0–3 godine, 1.256 u grupi 3–5, 1.725 u grupi 5–7, a 174 u grupi od 7 i više godina).²⁰⁰ *Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju* propisuje pravo prednosti upisa djece s teškoćama u razvoju u vrtiće. Međutim, uprava vrtića određuje tko ima prednost pri upisu te je u mnogim slučajevima upis djece s teškoćama u razvoju moguć samo ako postoje „odgovarajući uvjeti”.²⁰¹ Još uvijek postoje problemi vezani uz trajanje predškolskih programa za djecu s teškoćama u razvoju. Oni u vrtićima koji nemaju posebnu grupu za djecu s teškoćama u razvoju traju samo po jedan ili dva sata dnevno, premda roditelji traže duže dnevne programe. Također, postoji nedostatak odgajatelja osposobljenih za rad s djecom s teškoćama u razvoju i drugih specijalista.²⁰² Općenito nisu raspoloživi financijski izvori za angažiranje dodatnih djelatnika, kako određuje Državni pedagoški standard, jer to ovisi o lokalnim vlastima i njihovim budžetima.

2.3.8 Djeca s teškoćama u razvoju obrazuju se u redovnim školama putem redovnog, individualiziranog i specijalnog programa, ili u specijalnim školama s prilagođenim programima i odgovarajućom rehabilitacijom i socijalnom potporom, ovisno o vrsti teškoće.²⁰³ Broj učenika i učenika s teškoćama u razvoju integriranih u redovne osnovne škole bio je krajem 2010./2011. školske godine 14.931 (9.552 dječaka i 5.379 djevojčica); razred je uspješno završilo 14.707 djece.²⁰⁴ Tijekom iste te školske godine 2.009 djece i mladih s teškoćama u razvoju upisano je u 61 specijalnu školu.²⁰⁵ Raspoloživi statistički podaci pokazuju da su u 2013./2014. školskoj godini u specijalnoj školi za djecu i mlade u Čakovcu dvije petine (41,12%) činili Romi.²⁰⁶ U vezi s pravom na inkluzivno obrazovanje primjećuje se da se učenike s teškim ili kompleksnim teškoćama u razvoju često šalje u specijalne obrazovne institucije prije nego se ispituju svi drugi oblici potpore i mogućnosti u redovnim školama.²⁰⁷

2.3.9 Unatoč pravnim i drugim uvjetima za inkluzivno obrazovanje, ne postoje zakoni i podzakonski propisi koji jasno određuju načela obrazovanja za učenice i učenike s teškoćama u razvoju. Konkretno, nedostaju načela inkluzivnog obrazovanja koja precizno određuju obavezu na

197 To se jamči u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, Nacionalnoj strategiji izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom 2007.–2015. (*Narodne novine* 63/07), Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (*Narodne novine* 87/08, 86/09, 92/10 i 105/10) i Državnim pedagoškim standardima osnovnoškolskog i srednjoškolskog sustava odgoja i obrazovanja (*Narodne novine* 63/08).

198 OECD, 2007..

199 Članak 64/3, usp. <http://www.sabor.hr/ustav-republike-hrvatske>

200 DZS, 2012., str. 94.

201 K tome, u državnim pedagoškim standardima nema propisa o tome što u predškolskom odgoju znače „odgovarajući uvjeti”, što može značiti da za djecu s teškoćama u razvoju ne postoji prednost (Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, Republika Hrvatska, 2013., str. 80).

202 Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, Republika Hrvatska, 2013., str. 79.

203 Usp. članak 2 odnosno 12 (*Narodne novine* 23/91).

204 DZS, 2012., str. 17.

205 *Ibid.*, str. 19. To obuhvaća škole za djecu i mlade s duševnim ili tjelesnim invaliditetom, s oštećenjima vida i sluha, ili one s poremećajima ponašanja ili kombiniranim smetnjama (DZS, 2012., str. 17).

206 To je specijalna škola za djecu i mlade s mentalnom retardacijom, oštećenjima vida, tjelesnim invaliditetom, poremećajima govora i autizmom smještena u Međimurskoj županiji, koja ima najveći udio Roma (41,12%). Ovi podaci potječu iz UNDP-a, 2014.

207 Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, Republika Hrvatska, 2013., str. 20.

prihvatanje različitosti, potpora individualnim pristupima potrebama učenika, plan programa individualnog učenja prema sposobnostima učenika, osiguranje uvjeta i potpore koji će pružiti najviše razine obrazovanja, obaveza da odlučivanje tijekom razdoblja obrazovanja djeteta bude u najboljem interesu djeteta te podrška uključivanju djeteta, kao i školovanju bliže mjestu stanovanja.²⁰⁸ Nadalje, kako lokalne vlasti nadležne za obrazovanje često nemaju financijskih sredstava za plaćanje asistenata u nastavi i drugih oblika pomoći učenicima, učenici s teškoćama u razvoju nemaju jednake mogućnosti pristupa inkluzivnom obrazovanju po cijeloj Republici Hrvatskoj.²⁰⁹

- 2.3.10 Prema podacima o socijalnoj skrbi, većina osoba s invaliditetom mlađih od 21 godine (95%) živi s obiteljima, dok ih 3,7% živi u nekoj instituciji, a oko 1% u udomiteljskim obiteljima.²¹⁰ Broj djece s teškoćama u razvoju koja žive u sustavu javne institucionalne skrbi varirao je između 2000. i 2010. godine (od 2.777 do 2.206).²¹¹ Jedan od glavnih ciljeva nacionalnog *Plana deinstitucionalizacije 2011.–2016.* jest smanjiti broj djece s teškoćama u razvoju u stalnom ili tjednom smještaju za 40% i razviti obiteljske oblike smještaja i usluga.²¹² Djeca Romi s teškoćama u razvoju koja se nalaze na institucionalnoj skrbi, zbog predrasuda i opće stigmatizacije romske populacije, imaju slabe izgleda da nađu udomiteljsku obitelj ili da budu posvojena.²¹³ Kako bi se osiguralo da djeca Romi imaju pravo na kvalitetnu obiteljsku skrb, Forum za kvalitetno udomiteljstvo i Ured UNICEF-a za Hrvatsku pokrenuli su projekt pod nazivom „Razvoj udomiteljstva za djecu romske nacionalnosti”. Projekt obuhvaća obuku za udomitelje (osobito unutar romskih zajednica, da bi se osiguralo da djeca odrastaju u tradiciji i kulturi u kojoj su rođena) i stručnjake, razmjenu iskustava, individualni rad s udomiteljima i podizanje svijesti među udomiteljima, stručnjacima i u široj javnosti. Projekt se provodi u Međimurskoj, Varaždinskoj i Istarskoj županiji.²¹⁴
- 2.3.11 Premda sva djeca u Hrvatskoj do 18 godina imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu i kvalitetne usluge, izvještaji pokazuju da se djecu s teškoćama u razvoju češće smješta u institucije nego djecu s istim teškoćama iz većinske populacije.²¹⁵ Nisu na raspolaganju točni statistički podaci, jer podaci o smještaju u ustanove često nisu specifičirani po dobi, spolu i etničkoj pripadnosti.²¹⁶ Općenito lošiji uvjeti života i segregacija zajednica Roma zbog diskriminacije i marginalizacije ometaju napredovanje djece. Vrlo se malo sredstava posvećuje razvijanju službi za ranu intervenciju za djecu Rome, koja ujedno nemaju dobar pristup predškolskom odgoju i obrazovanju. U skladu s tim, kod mnogo se većeg postotka djece Roma dijagnosticira blaga mentalna retardacija, što dovodi do podređenog položaja u školskom sustavu i znatno smanjuje njihove životne mogućnosti za kvalitetno obrazovanje te na kraju i zaposlenje.²¹⁷ Općenito, u ukupnoj romskoj populaciji ima manje zahtjeva za socijalna prava u obliku potpora i pristupa socijalnim uslugama za osobe s invaliditetom nego za druge oblike socijalne pomoći i prava. Kad romske obitelji ne traže pomoć za svoju djecu s teškoćama u razvoju, to može biti pokazatelj kompleksnog skupa negativnih stavova i iskustava na koja Romi nailaze u svojim zajednicama u odnosu na djecu s teškoćama u razvoju.²¹⁸ Uzrok tome može biti i nedostatak javnih informacija o takvim pogodnostima i/ili nedostatak odgovornog nastojanja institucija da dopru do marginaliziranih obitelji s djecom s teškoćama u razvoju.

208 *Ibid.*, str. 20

209 *Ibid.*, str. 82.

210 Benjak, 2013., str. 61.

211 Regionalni ured UNICEF za CEE/CIS, Baza podataka *TransMONEE 2012*, dostupno na <http://www.transmonee.org/>

212 MZSS, Republika Hrvatska, 2010., str. 4.

213 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 76.

214 Usp. <http://www.unicef.hr/show.jsp?newscontainer=197695&page=146930&singlenewsid=197614>

215 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 65.

216 Ovo vrijedi i za djecu i mlade bez odgovarajuće roditeljske skrbi i zanemarenu djecu.

217 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 65.

218 *Ibid.*, str. 79.

2.4 Pregled politike socijalne zaštite i stanovanja

- 2.4.1 Godine 2011. indikator rizika siromaštva i socijalne isključenosti pokazivao je da je 21,1% stanovnika Hrvatske (nakon socijalnih transfera) izloženo riziku siromaštva, 14,8% proživljava tešku materijalnu deprivaciju, a 17,0% živi u kućanstvima s vrlo niskim intenzitetom rada. Sve u svemu, 32,7% kućanstava doživjelo je barem jednu od tih teškoća (ta je proporcija peta po visini među državama članicama EU²¹⁹),²²⁰ a 3,5% je doživjelo sve tri.
- 2.4.2 Istraživanja pokazuju da su hrvatski Romi siromašniji nego većina stanovništva u Republici Hrvatskoj i da su financijske i materijalne okolnosti populacije Roma daleko lošije nego kod populacije koja se definira kao ona koja živi u apsolutnom siromaštvu u Hrvatskoj.²²¹ Među Romima i njihovim obiteljima prevladavaju siromaštvo i socijalna isključenost premda u Republici Hrvatskoj imaju pravo na socijalnu potporu. Koliko je upliv siromaštva na zajednice Roma ozbiljan, jasno pokazuje izvještaj UNDP-a, UNHCR-a i UNICEF-a, koji navodi da 92,3% obitelji Roma živi u relativnom siromaštvu, a 9% živi u apsolutnom siromaštvu. Isti izvještaj komentira niske razine prihoda mnogih obitelji Roma.²²² Nedostatak pristupa odgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti, niske razine naobrazbe uslijed isključenosti ili segregacije u obrazovnom sustavu,²²³ vrlo loši i substandardni stambeni uvjeti²²⁴ te niske stope zaposlenosti zbog diskriminacije na tržištu radne snage neki su od najvažnijih faktora koji, u uzročno-posljedičnom odnosu, pridonose upornom marginaliziranju i neželjenoj ovisnosti Roma o socijalnoj potpori. Zbog te situacije većina djece Roma živi u siromaštvu.
- 2.4.3 U Republici Hrvatskoj sustav socijalne zaštite uređuje Zakon o socijalnoj skrbi i s njim povezani propisi.²²⁵ Javni i privatni izdaci za socijalnu zaštitu u Hrvatskoj iznosili su 2010. godine 20,8% bruto domaćeg proizvoda (BDP). To je za oko jednu trećinu niže od razine izdataka za socijalnu zaštitu u ostalih 27 država članica, koji u prosjeku iznose 29,4% BDP-a.²²⁶ Potpore u sustavu socijalne zaštite uključuju zajamčenu minimalnu naknadu, naknadu za troškove stanovanja, pravo na troškove ogrjeva, jednokratnu pomoć, invalidninu, doplatak za pomoć i njegu, status (roditelja) njegovatelja, naknadu za vrijeme nezaposlenosti te razne socijalne usluge.²²⁷ Zajamčena minimalna naknada²²⁸ dodjeljuje se pojedincima i obiteljima koje nemaju sredstava za zadovoljavanje osnovnih potreba putem rada, dohotka od imovine ili na drugi način. Iznos naknade za uzdržavanje u prošlosti je ovisio o broju članova obitelji, njihovoj dobi, sposobnostima i drugim značajkama obitelji, što znači da iznos potpore za uzdržavanje višečlane obitelji nije bio isti.²²⁹ Međutim, to se promijenilo. Novi zakon izravno pogađa višečlane obitelji jer je zajamčena minimalna naknada (2014.) ograničena na najviše 3.017 kuna bez obzira na veličinu obitelji.²³⁰ Ta će mjera vjerojatno vrlo negativno djelovati na obitelji Roma, s obzirom na uobičajenu veličinu romskih obitelji. Može se osnovano zaključiti da ovakav zakon diskriminira višečlane obitelji.

219 EU27 odnosi se na 27 država članica EU do 30. 6. 2013.; EU28 uključuje Hrvatsku, koja je postala članicom 1. 7. 2013. (DZS, 2013c, str. 56).

220 DZS, 2013c, str. 34.

221 Šućur, 2005b, str. 365–390.

222 UNDP, UNHCR i UNICEF, 2014., str. 33–35.

223 *Ibid.* Izvještaj donosi važne podatke o obrazovanju. Samo 46,5% Roma pohađa srednju školu, u usporedbi s 83,3% ostatka stanovništva.

224 UNICEF, UNDP i UNHCR, 2014.

225 *Narodne novine* 73/97, 27/01, 59/01, 82/01, 103/03, 44/06, 70/07, 157/13.

226 DZS, 2013c, str. 44.

227 Članak 25, Zakon o socijalnoj skrbi (*Narodne novine* 157/13).

228 Ta minimalna naknada zamjenjuje naknade za uzdržavanje Ministarstva socijalne politike i mladih, naknade Ministarstva branitelja i potpore za dugotrajnu nezaposlenost Ministarstva rada i mirovinskog sustava.

229 Vlada Republike Hrvatske, 2011.

230 Zajamčena minimalna naknada za kućanstva ne može biti viša od bruto iznosa minimalne plaće u Republici Hrvatskoj. Usp. članak 30(4), *Narodne novine* 157/13.

- 2.4.4 Najnoviji statistički podaci pokazuju da je stopa rizika od siromaštva²³¹ za dvoje odraslih s troje ili više djece 2011. godine bila 25%.²³² S obzirom na budući razvoj službi za djecu i podršku roditeljima, važno je istaknuti da se Republika Hrvatska nalazi među zemljama sa slabije razvijenim sektorom usluga za djecu. Od ukupnog budžeta raspoloživog za podršku obiteljima (naknade roditeljima, doplatak za djecu i financiranje predškolskog odgoja) samo se jedna trećina koristi za financiranje usluga za djecu.²³³ Podaci Eurostata pokazuju da je 2010. godine Republika Hrvatska izdvojila samo 1,6% BDP-a za ulaganja za obitelj i djecu (u usporedbi s 2,3% u državama članicama EU27), što je smješta u nižu skupinu postsocijalističkih i mediteranskih zemalja koje karakteriziraju niže razine davanja za financijske programe za djecu i obitelj.²³⁴ To dobro ilustrira nedavno smanjenje socijalnih izdataka za obitelj, koje je negativno djelovalo na obitelji Roma, posebno obitelji Roma u izoliranim ruralnim mjestima. Automatski se smanjuju uplate socijalne potpore obiteljima koje imaju automobil.
- 2.4.5 U Hrvatskoj je opća stopa zaposlenosti osoba u dobi između 15 i 64 godine 2012. godine iznosila 50,7%, što je najniže među svim državama članicama EU i 13,5 postotnih bodova niže od prosjeka država članica EU27.²³⁵ Stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj porasla je s najniže razine prije krize od 8,4% 2008. godine na 15,9% 2012. godine, dok se u državama članicama EU27 stopa nezaposlenosti tijekom istog razdoblja povećala s prosječnih 7,1% na 10,5%.²³⁶ Slično tome, stopa dugotrajne nezaposlenosti (osobe koje su bez posla godinu dana ili duže) u Hrvatskoj je bila 10,3%, što je bilo više nego dvostruko u odnosu na prosjek država članica EU27 od 4,6%.²³⁷
- 2.4.6 Istraživanja pokazuju da su za populacije Roma diljem Hrvatske karakteristične visoke stope nezaposlenosti i dugotrajne nezaposlenosti, što ih prisiljava na veliku ovisnost o socijalnoj pomoći da bi preživjeli. Dokazi potvrđuju da je to već neko vrijeme pogubna značajka romskih zajednica. Anketa provedena 1998. godine potvrdila je da 70% obitelji Roma nema nijednog zaposlenog člana.²³⁸ Reprezentativno istraživanje kućanstava Roma (969) 2004. godine pokazalo je da 74,2% od ukupnog uzorka izjavljuje kako su im socijalne potpore najvažniji izvor prihoda; samo 17,6% izjavljuje da im je najvažniji izvor formalno zaposlenje.²³⁹ Noviji podaci o stopama nezaposlenosti Roma u državama članicama EU27 jasno pokazuju da je u većini država članica (bez Hrvatske) broj Roma koji izjavljuju da su nezaposleni barem dvostruko veći od broja neroma. U nekim državama članicama ta je stopa iznosila četiri do pet puta više Roma nego neroma koji navode da su nezaposleni.²⁴⁰ Izvještaji pokazuju da više od tri četvrtine populacije Roma (78%) prima naknadu za uzdržavanje u Međimurskoj županiji, koja ima populaciju od oko 6.000 Roma u odnosu na ukupno stanovništvo od 111.000.²⁴¹ U drugom primjeru koji odražava visok stupanj ovisnosti o ovoj vrsti socijalne pomoći, oko 90% kućanstava u jednom naselju Roma u istoj županiji (Kuršanec) ovisilo je o naknadi za uzdržavanje kao glavnom izvoru prihoda između 2000. i 2008.²⁴² Podaci o primateljima raznih oblika socijalne pomoći objavljuju se mjesečno, no budući da nisu specificirani po etničkoj pripadnosti, noviji podaci o broju Roma primatelja socijalne pomoći nisu raspoloživi.

231 Stopa rizika od siromaštva je postotak osoba s ekvivalentnim dohotkom nižim od praga rizika siromaštva. Prag se izračunava za stanovništvo u cjelini i izražava se kao ekvivalentni dohodak uzimajući u obzir veličinu i sadržaj kućanstva.

232 DZS, 2013b, str. 198.

233 Babić, 2013., str. 256.

234 *Ibid.*, str. 254.

235 DZS, 2013c, str. 64.

236 *Ibid.*, str. 68.

237 *Ibid.*

238 Štambuk, 2000., str. 296–297.

239 Štambuk, 2005.

240 European Commission, 2011., str. 17.

241 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 73.

242 Šlezak, 2010b, str. 83.

U istraživanju RECI+ 46% svih kućanstava Roma navodi da im je socijalna pomoć (doplatak za djecu, socijalna naknada i roditeljni dopust) glavni izvor prihoda za kućanstvo, a gotovo su sva kućanstva (87,41%) bila primatelji neke vrste socijalne pomoći. Samo je 9% ispitanika izjavilo da su zaposleni ili samozaposleni. Fokusna grupa je istaknula probleme ostvarivanja prava na socijalnu pomoć jednokratne potpore zbog ograničenja i strogih pravila za ispunjavanje uvjeta za socijalnu pomoć (npr. vlasništvo automobila ili nekretnine).

Ne smijemo se baviti nikakvim privatnim poslom kao što je skupljanje boca ili željeza, sve su zabranili, ne smijemo imati auto [kao primatelji socijalne pomoći]. Centar za socijalnu skrb nam uskraćuje sve. Bilo tko tko ima auto, pa makar on bio star 30 godina i ne vrijedi više od 1.000 kuna... oni odmah izračunaju koliko ti treba za život. Imam osmero djece i 1.000 kuna nam ne traje duže od tri dana. (Stanislav, 45, otac desetero djece)

Sudionici istraživanja koji žive od socijalne pomoći bez izvora prihoda također ističu teškoće u zadovoljavanju potreba djece.

Ovo nije dovoljno [2.150 kuna ukupno: doplatak za djecu 600 kuna i socijalna pomoć 1.550 kuna] za pokrivanje troškova knjiga i pribora, obroka u školi, školskih izleta, osobne higijene, hrane, odjeće, cipela... to naprosto nije dovoljno da pokrije sve te troškove! (Jelena, 33, samohrana majka dvoje djece)

Siromaštvo... djeca naprosto ne mogu dobiti sve što im treba... cipele, odjeću... za školu. Djeca idu u školu, a zbog siromaštva ne mogu imati mnogo toga što im treba. (Sunčica, 25, majka šestero djece)

Pored izvještaja o neadekvatnoj socijalnoj pomoći, sudionici u fokusnim grupama raspravljali su o nedostatku osjetljivosti i o nerazumijevanju među socijalnim radnicima. Socijalni radnici često prebacuju odgovornost za rješavanje socijalnih problema na predstavnika romske zajednice.

Da bi se došlo do šireg razumijevanja društvenog isključivanja, istraživanje RECI+ poslužilo se jednim od indikatora Europe 2020 koji mjeri deprivaciju pomoću ljestvice od devet stavaka što pokriva pitanja povezana s ekonomskim opterećenjem, trajnim dobrima te stanovanjem i okolinom naselja (usp. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators-poverty_and_social_exclusion).

Uzorak istraživanja od 135 kućanstava Roma diljem Hrvatske odražavao je sljedeće nalaze:

- Više od tri četvrtine svih kućanstava u uzorku (77%) materijalno je deprivirano, a 50% je teško materijalno deprivirano.
- Na nacionalnoj razini, 14,8% hrvatskog društva u cjelini trpi tešku materijalnu deprivaciju.*
- Oko dvije petine svih kućanstava ne može plaćati stanarinu, otplate kredita ili račune za režije (40%) ili održavati primjerenu temperaturu u svojem domu (36%).
- Većina kućanstava u uzorku ne može pokrivati neočekivane troškove (83%) ili otići na odmor od tjedan dana (90%).
- Oko polovice kućanstava u uzorku (53%) ne može si priuštiti automobil, a više od četvrtine (27%) ne može si priuštiti stroj za pranje rublja. Gotovo jedna četvrtina (23%) navodi da si ne može priuštiti telefon.

* DZS, 2013c, p. 34.

2.4.7

S obzirom na uvjete stanovanja, ne postoje posebne dužnosti ili obaveze države da osigura stanovanje za društveno ranjive skupine. U Hrvatskoj 9,7% stanovništva trpi tešku stambenu deprivaciju,²⁴³ što je šesta stopa po visini među državama članicama EU28.²⁴⁴ Mnoge obitelji Roma u Republici Hrvatskoj neosporno su izložene izazovima teške stambene deprivacije. Hrvatska Vlada provodi trajne mjere za legalizaciju ilegalnih naselja u kojima žive Romi; na primjer, to je formaliziranje šest romskih naselja u Međimurskoj županiji kao dio programa EU Phare 2005/2006 i Instrumenta za pretprijetnu pomoć (IPA) 2008.²⁴⁵ Po raspoloživim podacima, 1991. je postojalo 190 romskih naselja, a taj se broj do 2001. smanjio na 171 naselje.²⁴⁶ Unatoč ovom pozitivnom trendu,

243 Stopa teške stambene deprivacije je omjer osoba koje žive u stanu koji se smatra pretrpanim (na osnovi broja prostorija te veličine i sastava kućanstva po dobi i spolu) i uz to imaju barem još jedan aspekt stambene deprivacije (kao što je nepostojanje kupaonice ili zahoda, krov koji prokišnjava, ili prostor koji se smatra mračnim) (DZS 2013c, str. 33).

244 DZS, 2013c, str. 43.

245 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2011., str. 3.

246 Pokos, 2005., str. 40.

između 2004. i 2012. ustanovljeno je da u 14 županija u kojima se nalaze romska naselja postoji potreba za prostornim planiranjem i infrastrukturom.²⁴⁷

- 2.4.8 Nekoliko je studija težište stavilo na obilježja romskih naselja i stanovanja kao što su socijalna i tehnička infrastruktura, kao i aspiracije i potrebe populacije Roma u odnosu na uvjete stanovanja. Kao što je ranije spomenuto, 2004. je provedeno istraživanje među 969 kućanstava u 43 naselja u kojima pretežno ili isključivo žive Romi, u 11 županija po cijeloj Hrvatskoj. Rezultati su pokazali da najveći dio stanovanja u tim naseljima karakterizira kombinacija problema koji obuhvaćaju substandardnu gradnju, blizinu izvora zagađenja zraka i zvučnog zagađenja te izoliranu segregaciju koja se pokazuje pogubnom po pristup obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, trgovinama i drugim javnim pogodnostima. Pokazalo se također da je u tim naseljima smještaj neadekvatan, da su domovi pretrpani, da su sanitarni uvjeti loši uslijed nedostatka osnovnih infrastrukturnih instalacija, te da je evidentan manjak odgovarajućeg održavanja i popravaka.²⁴⁸

Istraživanje RECI+ o 135 kućanstava na pet istraživačkih lokacija pokazalo je da mnoge obitelji Roma trpe kombinaciju stambenih problema koji ozbiljno ugrožavaju njihovu dobrobit. Osim neprimjerene, nesigurne gradnje i pretrpanosti, 5% kućanstava u uzorku nema električnu struju (ne računajući ona s nesigurnim i nepropisnim instalacijama), 24% ih nema siguran dovod vode, a 77% nije spojeno na kanalizaciju. Malo manje od jedne petine (16%) nema kuhinju smještenu u glavni dio kuće, što podrazumijeva izloženost svim popratnim disfunkcijama uslijed odvojenosti ključnog prostora za boravak od ostalog dijela kuće. K tome, gotovo pola kućanstava u uzorku nema toalet (45%) niti tuš ili kupaonicu (41%) unutar kuće.

Nаша djeca ne mogu biti lijepa i uredna kad dođu u školu... gdje se mogu oprati? Imam poplavu u kući. Kako? Neću da mi djeca dobiju upalu pluća! Nemam se gdje oprati, nemam čistu odjeću. Čemu pranje ako nemam čiste hlače, košulje, nešto... nemamo kupatilo... to nam je najveći problem. (Antun, otac desetero djece)

2.5 Pregled obrazovnih službi

- 2.5.1 Godine 2008. donesen je novi *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*.²⁴⁹ Glavni ciljevi osnovnog i srednjeg obrazovanja određeni su na sljedeći način: osigurati sustavan način poučavanja učenika, poticati i unaprjeđivati stjecanje temeljnih (općeobrazovnih) i stručnih kompetencija, osposobiti ih za život i rad u promjenjivom društveno-kulturnom kontekstu prema zahtjevima tržišnog gospodarstva, suvremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija i znanstvenih spoznaja i dostignuća, i osposobiti ih za učenje tijekom cijelog života. Prema *Nacionalnom okvirnom kurikulumu*, znanje, obrazovanje i učenje tijekom cijelog života temeljni su pokretači kako društvenog razvoja Hrvatske, tako i osobnog razvoja svakog pojedinca. Osnovna je značajka *Nacionalnog okvirnog kurikuluma* prijelaz na sustav koji se temelji na kompetenciji i uspjehu učenika (ishodima učenja), za razliku od prethodnog sustava, koji je u središtu imao sadržaj kurikuluma. Vlada Republike Hrvatske prihvaća „razvoj društva znanja”,²⁵⁰ a njezin okvirni kurikulum temelji se na sljedećih 13 načela:

1. visoka kvaliteta odgoja i obrazovanje za sve
2. jednakost obrazovnih mogućnosti za sve
3. obaveznost općeg obrazovanja
4. horizontalna i vertikalna prohodnost
5. uključenost svih učenika u odgojno-obrazovni sustav
6. znanstvena utemeljenost
7. poštivanje ljudskih prava i prava djece

247 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 77.

248 Štambuk, 2005.

249 *Narodne novine* 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 94/13.

250 MZOS, Republika Hrvatska, 2011., str. 26.

8. kompetentnost i profesionalna etika
9. demokratičnost
10. samostalnost škole
11. pedagoški i školski pluralizam
12. europska dimenzija obrazovanja
13. interkulturalizam.

2.5.2 *Nacionalni okvirni kurikulum* također definira sljedećih sedam obrazovnih ciljeva:²⁵¹

1. osigurati sustavan način poučavanja učenika, poticati i unaprjeđivati njihov intelektualni, tjelesni, estetski, društveni, moralni i duhovni razvoj u skladu s njihovim sposobnostima i sklonostima;
2. razvijati svijest učenika o očuvanju materijalne i duhovne povijesno-kulturne baštine Republike Hrvatske i nacionalnoga identiteta;
3. promicati i razvijati svijest o hrvatskomu jeziku kao bitnomu čimbeniku hrvatskog identiteta, sustavno njegovati hrvatski standardni (književni) jezik u svim područjima, ciklusima i svim razinama odgojno-obrazovnog sustava;
4. odgajati i obrazovati učenike u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturnom svijetu, za poštivanje različitosti i snošljivost te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom razvoju društva;
5. osigurati učenicima stjecanje temeljnih (općeobrazovnih) i strukovnih kompetencija, osposobiti ih za život i rad u promjenjivu društveno-kulturnom kontekstu prema zahtjevima tržišnog gospodarstva, suvremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija, znanstvenih spoznaja i dostignuća;
6. poticati i razvijati samostalnost, samopouzdanje, odgovornost i kreativnost učenika;
7. osposobiti učenike za cjeloživotno učenje.

2.5.3 Javni izdaci za obrazovanje u Hrvatskoj predstavljali su 2010. godine 4,3% bruto domaćeg proizvoda (BDP), u usporedbi s prosjekom od 5,4% za države članice EU27 (2009. godine),²⁵² dok su privatni troškovi za obrazovanje u Hrvatskoj iznosili 0,3% BDP-a, tj. oko jedne trećine prosjeka od 0,8% za države članice EU27.²⁵³

2.5.4 Obrazovni sustav sastoji se od predškolskog, primarnog, sekundarnog²⁵⁴ i tercijarnog obrazovanja. Odgoj i skrb u ranom djetinjstvu shvaća se kao predškolski odgoj i u teoriji je dostupan djeci od dobi od šest mjeseci do školske dobi, a to je šest ili sedam godina.²⁵⁵ Osnovno obrazovanje traje osam godina i obavezno je za svu djecu do dobi od 15 godina. Podijeljeno je u dva četverogodišnja ciklusa: niža osnovna škola, s razrednim učiteljima, i viša osnovna škola, s predmetnim učiteljima. Na sekundarnoj razini postoje gimnazije, koje traju četiri godine, zatim strukovne škole, koje traju jednu do četiri godine, i umjetničke škole, u kojima nastava traje četiri godine. Tercijarno obrazovanje provodi se na sveučilištima (programi u tri ciklusa: dodiplomski, diplomski i postdiplomski) ili na stručnim studijima koji traju dvije do tri godine.

2.5.5 Predškolski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj uređuje Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi,²⁵⁶ po kojem jaslice i vrtiće²⁵⁷ mogu osnivati država, jedinice lokalne i regionalne samouprave (gradovi,

251 MZOS, Republika Hrvatska, 2011., str. 23.

252 DZS, 2013c, str. 48.

253 *Ibid.*, str. 49.

254 Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, *Narodne novine*, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 901/11, 16/12, 86/12).

255 Obrazovanje u osnovnoj školi u Republici Hrvatskoj obavezno je za djecu koja do 1. 4. tekuće školske godine navršše šest godina.

256 *Narodne novine* 10/97, 107 /07, 94/13.

257 Jaslice su namijenjene djeci od šest mjeseci do tri godine, a vrtići djeci između tri i sedam godina.

općine i županije) te druge pravne osobe. Po postojećim propisima, usluge obrazovanja u ranoj dobi²⁵⁸ namijenjene su djeci u dobi od šest mjeseci do školske dobi od šest ili sedam godina.

2.5.6 Osnovni cilj predškolskog odgoja i obrazovanja jest „osigurati optimalne uvjete za uspješno obrazovanje i cjelovit razvoj svakog djeteta” te razvoj i poboljšavanje vještina (kao što su kreativnost, samopouzdanje, snalažljivost, sposobnost rješavanja problema, izgradnja i održavanje kvalitetnih društvenih odnosa, razvoj komunikacijskih vještina i odgovornost za vlastito ponašanje).²⁵⁹ Formalni predškolski odgoj smatra se komplementarnim neformalnom odgoju u obitelji.²⁶⁰

2.5.7 Na početku 2012./2013. školske godine u predškolske programe je bilo upisano 128.046 djece (djevojčica je bilo 47,9%).²⁶¹ Većina djece (114.394 ili 89,3%) bila je obuhvaćena cjelodnevним programima, dok ih je 1,8% bilo u kraćim programima, a 8,9% (11.378) u jednogodišnjim programima predškole. Od ukupnog broja upisane djece, 18,7% bilo je mlađe od tri godine.²⁶² Broj djece u cjelodnevним i kraćim predškolskim programima stalno se povećava, s 88.000 2001. godine na 95.000 2005., a 115.247 2011./2012. godine.²⁶³ Konkretnije, 2011./2012. godine oko jedne petine djece (21%) u dobi od 0 do 3 godine bilo je upisano u jaslice, što odgovara stanju od prije 20 godina.²⁶⁴ Dvije petine djece u dobi od tri do četiri godine bilo je uključeno u predškolski odgoj, a gotovo je isto (38,8%) i s djecom od pet i više godina, što ugrubo odgovara stanju od prije 20 godina.²⁶⁵ Obuhvat vrtićima za djecu od 3 do 4 godine te onu od 5 godina i više (približno 40%) bio je gotovo identičan između 1990. i 2011. Tijekom posljednjih dviju godina dobna skupina od tri do iznad pet godina u predškolskim ustanovama povećala se na 55% jer ona obuhvaća i jednogodišnje programe predškole namijenjene djeci koja nisu bila uključena ni u jedan oblik predškolskog odgoja.²⁶⁶ U skladu s *Državnim pedagoškim standardom za predškolski odgoj*,²⁶⁷ ovaj je program namijenjen djeci u godini dana prije polaska u osnovnu školu, koja nisu obuhvaćena redovitim programom predškolskog odgoja u dječjem vrtiću. Taj je program odnedavno obavezan (od listopada 2014.).²⁶⁸ Ovo vrlo pozitivno kretanje odnosi se i na obavezni jednogodišnji program predškole, koji je besplatan i financira se novcem lokalnih i regionalnih samouprava, kao i iz državnog budžeta. Propisi²⁶⁹ određuju da taj program počinje 1. listopada, a završava 31. svibnja, i traje ukupno 250 sati godišnje za djecu koja ne pohađaju redovni program vrtića.²⁷⁰ MZOS je uzeo u obzir te promjene programa i mjera te je u okolnostima u kojima nisu na raspolaganju predškolski objekti ovaj program smješten u lokalne osnovne škole. Podaci istraživanja ne omogućuju usporedbu između urbanih i ruralnih stopa upisa u predškolske programe, ali stope su vjerojatno više u urbanim sredinama zbog više mjesta raspoloživih u predškolskim ustanovama. Međutim, treba ponoviti da je počevši od 2014./2015. školske godine jednogodišnji program predškole obavezan.

258 Detaljnije se o uslugama i programima predškolskog odgoja govori u 3. poglavlju.

259 Muraja i Antulić, 2012., str. 16.

260 *Ibid.*

261 Po popisu stanovništva iz 2011. u dobnoj skupini 0–6 bilo je 296.204 djece; djevojčica je bilo 48,6%. Usp. <http://www.dzs.hr/>. Upis u predškolske programe za 2012./2013. školsku godinu pokazuje da je njime obuhvaćeno približno 43% djece. Podatak je približan zbog toga što je vrlo malo djece mlađe od jedne godine smješteno u jaslice, a vrtić mogu pohađati djeca do dobi od sedam godina.

262 DZS, 2013e, str. 12.

263 Matković i Dobrotić, 2013., str. 67.

264 Treba naglasiti da je došlo do smanjenja na 10–11% nakon Domovinskog rata, ali se od 2001. bilježi stalan porast (Matković i Dobrotić, 2013., str. 68).

265 Matković i Dobrotić, 2013., str. 68.

266 *Ibid.*, str. 69.

267 *Narodne novine* 63/08 i 90/10.

268 Usp. Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi, *Narodne novine* 10/97, 107/07, 94/13, članak 23a, dostupno na http://www.zakon.hr/z/492/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju-i-http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_09_107_2081.html.

269 *Narodne novine* 107/14.

270 U prošlosti se trajanje tih programa kretalo između tri i 10 mjeseci, a broj sati znatno je varirao – između 50–250 sati i više od 500 sati po školskoj godini (Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013., str. 5–11). Očito je da su ti programi bili vrlo različiti i da su imali mnogo manje sati od redovnih programa vrtića.

Upis djece Roma u predškolske programe se, uz neke uočljive fluktuacije, povećava od 550 upisanih 2009./2010. do 769 upisanih 2013./2014. (usp. tablicu 1). Tablica 1 pokazuje apsolutni broj dječaka i djevojčica Roma (bez obzira na dob) u redovnim programima i programima predškole, ali ne pokazuje komparativno značenje tih brojki niti njihov odnos s rezultatima na široj razini. Premda ukupan broj djece Roma u predškolskoj dobi koja bi trebala biti upisana nije poznat, moguće je odrediti postotak stvarno upisane djece u usporedbi s brojkama o upisu za cjelokupnu predškolsku populaciju. Prema podacima Fonda za obrazovanje Roma, postotak djece Roma unutar ukupnog broja djece u predškolskom odgoju i obrazovanju bio je 0,55% 2009./2010. godine, 0,79% 2010./2011., a 0,61% 2011./2012. Po popisu stanovništva 2011. udio djece Roma dobi 0–4 u ukupnoj populaciji [Roma] bio je 16%, a budući da termin „predškolski” u Hrvatskoj pokriva dobnu skupinu 0–6, može se zaključiti da su djeca Romi i dalje daleko nedovoljno prisutna u predškolskim programima. Ovi su nalazi u skladu s nalazima istraživanja regionalne studije UNDP-a, Svjetske banke i Europske komisije 2011. Ta je studija ustanovila da je stopa upisa u predškolske programe (djece u dobi 3–6 godina) među Romima samo 21%, nasuprot stopi od 48% među neromima koji žive u blizini.²⁷¹ Ista je studija ustanovila da su djeca Romi koja imaju predškolsko iskustvo pohađala predškolu u prosjeku 1,7 godina, u usporedbi s djecom neromima s predškolskim iskustvom koja su je u prosjeku pohađala 2,6 godina.

Tablica 1. Broj dječaka i djevojčica Roma po tipu predškolskog programa, od 2009./2010. do 2013./2014.

	Ukupno (dječaka/djevojčica)				
	2009./2010.	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.
Upisano*	550	799	632	811	769
Redovni program	370 (210/160)	399 (198/201)	289 (137/152)	455 (233/222)	390 (180/210)
Jednogodišnji program predškole	180 (96/84)	400 (196/204)	334 (185/149)	356 (186/170)	379 (184/195)

Izvor: Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOS.

* Upisi na početku školske godine.

Diljem Hrvatske raštrkani su razni vrtići i igraonice u zajednicama Roma, pretežno u gradskim sredinama. Većina ih prima po 30 djece Roma i ovisna je o potpori NVO-a, županije i/ili grada te Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS) ili Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (HZZ). Premda se njihovi programi razlikuju po sadržaju i trajanju, većina programa nastoji promicati jednake mogućnosti obrazovanja za Rome i poticati postupno integriranje u širu zajednicu. Jedan je od glavnih ciljeva prevladavanjem jezičnih prepreka pripremiti djecu Rome za osnovnu školu.

Prema rezultatima anketiranja kućanstava istraživanja RECI+ (N=135), jedna petina (20%) sudionika i sudionika Roma pohađala je neki oblik predškolskog odgoja. Najviši udio roditelja koji su prošli neku vrst predškolskog odgoja i obrazovanja nalazio se u Međimurju (27,6%), a najniže stope sudjelovanja ustanovljene su na seoskim lokacijama (između 11 i 14%).

Broj djece Roma upisane u osnovnu školu povećao se s 4.186 2009./2010. školske godine na 5.470 učenika i učenica 2013./2014. (usp. tablicu 2). Zahvaljujući tom uzlaznom kretanju upisa učenika Roma u osnovnu školu, komparativni raskorak u postocima između ukupnog broja djece Roma i njihovog obuhvata osnovnim obrazovanjem značajno se smanjio, kao i raskorak između učenika Roma i neroma. Nacionalna procjena Fonda za obrazovanje Roma za Hrvatsku ustanovila je da je taj raskorak sveden na relativno malenu razliku: Romi 87%, a neromi 93%. U 2012./2013. školskoj godini djeca Romi su u cijeloj Republici Hrvatskoj bila smještena u 2.031 razrednom odjelu (1.978

271 UNDP, World Bank and European Commission, 2011.

mješovitih odjela i 52 „segregirana” odjela samo za Rome).²⁷² O nekima od važnijih problema i izazova na koje djeca Romi nailaze u vezi s odgojem i obrazovanjem u osnovnoj školi detaljnije se raspravlja u 3. poglavlju.

Tablica 2. Broj dječaka i djevojčica Roma upisanih u osnovnu školu, od 2009./2010. do 2013./2014.

	Ukupno (dječaka/djevojčica)				
	2009./2010.	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.
Upisano u osnovnu školu*	4,186 (2,176/2,010)	4,435 (2,246/2,189)	4,915 (2,509/2,406)	5,173 (2,612/2,561)	5,470 (2,769/2,701)

Izvor: Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOS.

* upisi na početku školske godine.

Prema rezultatima anketiranja kućanstava istraživanja RECI+ (N=135), samo je 19% ispitanika završilo osnovnu školu od 1. do 4. razreda, dok je 29% izjavilo da su započeli školu ali je nisu završili. Gotovo četvrtina uzorka (24%) završila je osnovnu školu.

Istraživanje RECI+ potvrdilo je da mnoga djeca Romi nemaju prikladne uvjete (stol ili radni stol, svjetlo, grijanje, mir i tišinu itd.) za učenje kod kuće, jer pretrpane i skućene prostorije za boravak često imaju višestruku namjenu.

- 2.5.11 Sekundarno obrazovanje osposobljava učenike za stupanje na tržište radne snage ili za nastavak obrazovanja. U Hrvatskoj se sekundarno obrazovanje provodi u gimnazijama (četverogodišnje škole za opće obrazovanje), umjetničkim školama (četverogodišnje glazbene, likovne i škole za dizajn) ili strukovnim školama (četverogodišnje škole za tehničko obrazovanje, trogodišnje škole za obrte, industrijska i srodna zanimanja, programi za stjecanje „nižih” stručnih kvalifikacija).
- 2.5.12 Zbog velikog raskoraka između broja učenika i učenika Roma u srednjim školama u odnosu na njihov broj u osnovnim školama (vidjeti podatke dolje), MZOS provodi niz mjera radi olakšavanja daljnjeg uključivanja učenika i učenika Roma. Za učenike srednjih škola po potrebi su raspoložive stipendije i mjesta u učeničkim domovima, ali financiranje je uvjetovano redovitim pohađanjem. Unatoč nekim ograničenim pokušajima poticanja pristupa i dugotrajnijeg sudjelovanja u srednjoškolskom obrazovanju, samo oko 10% djece Roma, prema dostupnim podacima, završava četverogodišnje sekundarno obrazovanje.²⁷³ Evidentno je da je potrebna analiza potreba na temelju mnogo više informacija da bi programi i mjere, njihova primjena i provedba u praksi Romima srednjoškolcima osigurala lakši pristup obrazovanju i bolje rezultate školovanja.
- 2.5.13 Ukupni broj djece Roma u srednjoj školi povećao se s 394 u školskoj godini 2009./2010. na 586 učenika i učenica 2013./2014. (usp. tablicu 3). Međutim, premda se upis Roma u srednje škole povećava, svake školske godine može se uočiti znatno smanjenje u usporedbi s upisom u osnovne škole, što ukazuje na visoku stopu napuštanja škole pri kraju viših razreda²⁷⁴ i nedostatak poticaja za nastavak obrazovanja na sekundarnoj razini. Konkretno, podaci za školsku godinu 2013./2014. pokazuju da se broj učenika u svakoj sljedećoj školskoj godini drastično smanjivao: 267 (45,5%) u prvoj godini; 177 (30,2%) u drugoj godini; 120 (20,4%) u trećoj godini i 22 (3,7%) u četvrtoj godini. Mnogi učenici Romi upisuju se u trogodišnje srednje škole nakon kojih nije potrebno daljnje

272 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2011., str. 13. Učionice samo za Rome uspostavlja se kada su sva djeca pretežno Romi (npr. u Međimurju).

273 Vlada Republike Hrvatske, 2012, str. 43.

274 Po podacima Odjela za školsku i adolescentnu medicinu Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo u Međimurskoj županiji, 195 (13,37%) od ukupno 1.458 djece koja su se 2004. godine upisala u prvi razred osnovne škole nije završilo osnovnu školu. Prema tom izvještaju, u najvećem broju slučajeva radi se od romskoj djeci (Kutnjak Kiš et al., 2013., str. 59).

obrazovanje.²⁷⁵ U 2010./2011. školskoj godini 113 učenika (67 učenika i 46 učenica) upisalo se u prvi razred trogodišnje strukovne škole, u usporedbi s 24 (devet učenika i 15 učenica) upisanih u prvi razred četverogodišnje srednje škole.²⁷⁶

Tablica 3. Broj dječaka i djevojčica Roma upisanih u srednju školu, od 2009./2010. do 2013./2014.

	Ukupno (dječaka/djevojčica)				
	2009./2010.	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.
Upisano u srednju školu*	394 (166/138)	341 (177/164)	425 (214/211)	480 (286/194)	586 (327/261)

Izvor: Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOS.

* upisi na početku školske godine.

Prema rezultatima anketiranja kućanstava istraživanja RECI+ (N=135) samo je malen broj ispitanika (8%) izjavio da su završili srednju školu, dok ih je 3% reklo da su je započeli ali je nisu završili, što pokazuje da sekundarno školovanje počinje ili završava vrlo malo Roma. Na pitanje što žele svojoj djeci, neki roditelji Romi izjavljuju da žele da im djeca završe sekundarno obrazovanje, premda sami nisu imali tu mogućnost.

Ja nisam imala ovo što imaju oni, želim da završe školu... da dobiju posao, najviše da dobiju posao... onda bi to bio najbolji događaj u mojem životu. (Senja, 26, majka šestero djece)

Htjela bih da završe, to za njih znači da odu na višu razinu, i ako je moguće da odu na višu razinu... ja bih bila najsretnija majka. (Milka, majka šestero djece)

2.5.14 Između 2003. i 2011. godine ukupan broj studenata u tercijarnom obrazovanju u Republici Hrvatskoj povećao se za 26,5%, dok se u istom razdoblju broj u državama članicama EU27 povećao samo za jednu desetinu (11,7%).²⁷⁷ U skladu s tim, omjer onih koji prijevremeno napuštaju obrazovanje među osobama dobi između 18. i 24. godine u Hrvatskoj pao je s 8,0% 2002. godine na samo 4,2% 2012., što je razina otprilike jedne trećine prosjeka država članica EU od 12,8% i smješta Hrvatsku među države članice EU s najnižim udjelom ranog napuštanja obrazovanja.

2.5.15 Broj studenata Roma u tercijarnom obrazovanju fluktuirao od 25 studenata 2009./2010. do 23 studenta 2012./2013. (usp. tablicu 4). Evidentno je da vrlo malen broj Roma nastavlja s obrazovanjem nakon srednje škole, premda studenti i studentice Romi imaju mogućnost dobivanja stipendija Fonda za obrazovanje Roma i drugih donatora, uključujući lokalne i gradske samouprave (mogućnosti stipendiranja razlikuju se ovisno o području stanovanja).

Tablica 4. Broj Roma i Romkinja u tercijarnom obrazovanju, od 2009./2010. do 2012./2013.

	Ukupno (muškarci/žene)			
	2009./2010.	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.
Upisi u tercijarno obrazovanje*	25 (12/13)	28 **	29 **	23 (7/16)

Izvor: Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOS.

* upisi na početku školske godine.

** podaci nisu specificirani po spolu.

U istraživanju RECI+ nitko od ispitanika (N=135) nije imao kvalifikaciju tercijarnog obrazovanja.

275 Nije na odgovarajući način istraženo koliko su te odluke dobrovoljne – moguće je da mnogi učenici Romi nisu imali mogućnost potpuno slobodnog izbora školovanja jer su ih nastavnici/škole/roditelji mogli tjerati/poticati/navoditi na takve ograničene programe.

276 Ured za nacionalne manjine, Vlada Republike Hrvatske, 2011., str. 46–47.

277 DZS, 2013c, str. 58.

2.5.16 Nacionalne manjine imaju pravo na obrazovanje na svojem materinjem jeziku i pismu od predškolske dobi do sveučilišne razine. To jamči Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina i Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Prava nacionalnih manjina također uređuju opći zakoni i propisi o obrazovanju.²⁷⁸ Postoji šest modela obrazovanja za nacionalne manjine, premda se samo o trima od njih govori kao o modelima. Evidentno je da ti modeli nisu uklopljeni u hrvatski pravni okvir, nego predstavljaju tek način ostvarivanja prava na školovanje etničke manjine unutar obrazovnog sustava. Ti su modeli vjerojatno preuzeti iz *Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima* (1992), koju je Republika Hrvatska ratificirala 1997. kao jedan od ključnih međunarodnih dokumenata.²⁷⁹ Ponuđene modele članovi nacionalnih manjina biraju za svaku lokaciju, odnosno jedinicu lokalne samouprave gdje žive (npr. Srbi u selu Markušica odabrali su model A, dok su u nekim drugim dijelovima zemlje Srbi odabrali model C). Korisne informacije o tom aspektu obrazovanja u Hrvatskoj daje internetska stranica Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta.

Članovi i članice nacionalnih manjina mogu svoje ustavno pravo na obrazovanje na svojem materinjem jeziku i pismu ostvariti pomoću jednog od sljedećih osnovnih modela i obrazovnih okvira:

1. Model A – nastava na jeziku i pismu nacionalne manjine
2. Model B – dvojezična nastava
3. Model C – njegovanje jezika i kulture
4. Nastavni okvir u kojem se jezik nacionalne manjine poučava kao jezik društvene sredine
5. Posebni sati (ljetna škola, zimska nastava i/ili dopisno-konzultativna nastava)
6. Posebni programi za uključivanje učenica i učenika Roma u obrazovni sustav.

2.5.17 Članice i članovi nacionalnih manjina predlažu i biraju model i program koji je u skladu s postojećim propisima i njihovim mogućnostima da završe program.²⁸⁰

2.5.18 Spomenuta „mogućnost da završe program” uključuje i raspoloživost nastavnog osoblja. Na primjer, Rusini nikada nisu odabrali model A, koji podrazumijeva uključenost nastavnog osoblja za sve predmete na rusinskom jeziku jer bi to bilo nemoguće, budući da nema dovoljno nastavnog osoblja koje govori taj jezik. S druge strane, Srbi su u nekim dijelovima Hrvatske odabrali model A jer u tim dijelovima zemlje postoji dovoljno kvalificiranih nastavnika za držanje nastave iz određenih predmetnih područja na srpskom jeziku.

2.5.19 Potencijalni problemi koji proizlaze iz nedostatka kvalificiranih nastavnika vrlo su značajni za situaciju Roma. Čak i kad bi Romi željeli ostvariti svoje faktičko pravo na vlastiti jezik u obrazovanju, u skladu s izborom najprimjerenijeg i izvedivog modela, iz dvaju razloga bilo bi krajnje teško osigurati ostvarivanje tog prava. Jedna je prepreka to što je Hrvatska isključila romski i bajaški jezik iz popisa jezika zaštićenih *Europskom poveljom o regionalnim i manjinskim jezicima*. Drugo, malo je ili uopće nema stručnjaka za obrazovanje koji su jezično kompetentni za održavanje nastave na tim jezicima. Glavni uzrok te nejednake, pa time i diskriminirajuće realne situacije, proizlazi iz nepostojanja državnih mehanizama za obuku i angažiranje predavača osposobljenih za nastavu na tim jezicima. S obzirom na tu situaciju mora se zaključiti da pravni okvir u Hrvatskoj – koji objektivno može štititi pravo drugih manjina na obrazovanje na vlastitom jeziku i pismu (i koji se smatra naprednim jer zaštićenim manjinama jamči pravo obrazovanja na vlastitom jeziku i pismu, koje kao pravo manjina postoji u malom broju zemalja) – nije u stanju zaštititi to pravo kad su u pitanju Romi.

2.5.20 Tijekom 2012./2013. školske godine 10.592 djece/učenika pohađalo je nastavu na jezicima manjina u 200 obrazovnih institucija (koristeći modele A, B i C u vrtićima, osnovnim i srednjim školama) i u

278 Članci 14 i 15 (*Narodne novine* 41/01, 55/01, 155/02).

279 *Europsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima* (Council of Europe, 1992) Republika Hrvatska je ratificirala 5. 11. 1997., ali popis jezika koji traže zaštitu Povelje nije obuhvaćao romski niti bajaški jezik (romski *Rromani-chib* odnosno bajaški *Ljimba d'bjaš*).

280 Usp. internetska stranica MZOS <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3154>.

981 razrednom odjelu, uz sudjelovanje 1.356 učitelja i nastavnika.²⁸¹ Većina tih učenica i učenika predstavlja srpsku (37%), talijansku (30%), mađarsku (12%) i češku (9%) manjinsku skupinu.²⁸² Na početku školske godine 2012./2013. 32 vrtića nudila su program po modelu A za 1.853 djece iz talijanske (60%), srpske (24%), mađarske (8%) i češke (8%) manjine.²⁸³ Na razini osnovne škole, 147 škola nudilo je tijekom iste školske godine modele A, B i C za 7.100 učenica i učenika.²⁸⁴ Većina je imala nastavu na svojem jeziku i pismu (model A): 3.921 učenik (49% srpski, 38% talijanski, 8% češki i 5% mađarski) u 35 osnovnih škola.²⁸⁵ Još je 28 učenika (16 Srba, 10 Mađara i 2 Čeha) imalo dvojezičnu nastavu (model B) u trima osnovnim školama.²⁸⁶ Pored toga, 3.061 učenik i učenica, većinom Mađari (29%), Srbi (20%) i Slovaci (17%), pohađali su nastavu u kojoj se njeguje jezik i pismo nacionalne manjine (model C) u 109 osnovnih škola.²⁸⁷ Što se tiče sekundarnog obrazovanja, 21 škola nudila je modele A, B i C za 1.729 učenica i učenika u 2012./2013. školskoj godini.²⁸⁸ Također, 1.516 učenika i učenica, većinom Srba (59%), imalo je nastavu na svojem jeziku i pismu (model A), 39 učenika i učenika Čeha koristilo je model B u jednoj školi, a 174 učenice i učenika, većinom Čeha (36%), koristilo je model C.²⁸⁹

- 2.5.21 U posljednjem je desetljeću uvedeno nekoliko promjena s ciljem da se poboljša kvaliteta obrazovanja u Hrvatskoj, uključujući sustave vanjskog vrednovanja, obaveznih državnih ispita i državne mature. Godine 2004. osnovan je Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja,²⁹⁰ koji je odgovoran za vanjsko vrednovanje škola unutar hrvatskog sustava odgoja i obrazovanja te za provedbu ispita na osnovi državnih standarda.²⁹¹ Kako je za poboljšanje kvalitete obrazovanja ključan faktor bolje obrazovanje nastavnika, pružena je mogućnost stručnog usavršavanja za poboljšanje osobnih, profesionalnih i stručnih kompetencija odgajatelja, nastavnika, ravnatelja i drugih stručnjaka koji rade u obrazovanju.²⁹² Teme profesionalnog usavršavanja jesu sljedeće: promjene obrazovne politike, potrebe odgojno-obrazovnih radnika na specifičnim obrazovnim područjima, specifični aspekti razvoja djeteta, razvoj, opća stručna kompetencija, afektivni razvoj djece i zaštita prava djece.
- 2.5.22 Podaci o stupnju uspjeha za svaku razinu obrazovanja, kao i o rodnim razlikama u napredovanju i uspjehu, nisu raspoloživi napose za učenike i učenice Rome u hrvatskim školama.²⁹³

2.6 Inicijative važnijih međunarodnih agencija za obrazovanje Roma

- 2.6.1 Najvažnija međunarodna inicijativa na području obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj jest *Desetljeće za uključivanje Roma od 2005. do 2015.*, koje su pokrenuli Svjetska banka, Europska unija i Institut Otvoreno društvo.²⁹⁴ Kao dio te inicijative, Fond za obrazovanje Roma (REF) skrenuo je pozornost na niske stope sudjelovanja i nedostatak sudjelovanja djece Roma u predškolskom obrazovanju i kasnijem školovanju, što pokazuje kako obrazovanje nije podjednako dostupno djeci Romima u svim dijelovima Republike Hrvatske. REF je od 2010. partner s institucijama nadležnima za obrazovanje u Međimurskoj županiji radi širenja predškolskih intervencija po cijeloj županiji.

281 Vlada Republike Hrvatske, 2013b, str. 9.

282 *Ibid.*, str. 10.

283 *Ibid.*, str. 11.

284 *Ibid.*

285 *Ibid.*, str. 12.

286 *Ibid.*

287 Vlada Republike Hrvatske, 2013b, str. 12–13.

288 Vlada Republike Hrvatske, 2013b, str. 13.

289 *Ibid.*, str. 14.

290 *Narodne novine* 151/04.

291 Usp. <http://www.ncvvo.hrhttp://www.ncvvo.hr>

292 To usavršavanje nudi Agencija za odgoj i obrazovanje (AZOO), javna institucija odgovorna za stručnu i savjetodavnu podršku u obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Usp. www.azoo.hr

293 Podaci su zatraženi od MZOS, a odgovor je bio da nisu raspoloživi.

294 Usp. <http://www.romadecade.org/index>

Glavni cilj programa „Predškolo do pune integracije“ jest stvoriti održive uvjete za potpunu integraciju sve djece Roma u službeno predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje u cijeloj Međimurskoj županiji.²⁹⁵ Zajedničkim naporima sedam općina, pet škola i dvaju dječjih vrtića te uz potporu MZOS-a i REF-a, cijela grupacija djece u dobi od pet i pol do šest godina (200 djece) dobila je pristup predškolskom odgoju i obrazovanju (devet i pol mjeseci godišnje, pet dana tjedno, pet i pol sati dnevno). Projekt također radi na podizanju svijesti lokalnih zajednica o populaciji Roma u toj regiji i njihovoj odgovornosti za ostvarivanje prava djece Roma na kvalitetnog inkluzivno obrazovanje, uz istovremeno sudjelovanje u stvaranju državnih programa i mjera vezanih uz predškolski odgoj i uključivanje Roma.

- 2.6.2 Kao dio programa IPA, REF je u školskoj godini 2013./2014., u suradnji s Međimurskom županijom (Kotoriba, Macinec, Mala Subotica), uveo program produženog boravka u školi. Tom projektu je cilj pružiti potporu Romima i drugim nacionalnim manjinama u obrazovanju, kao i ojačati sposobnosti obrazovnih institucija da se pozabave potrebama zajednica Roma. Aktivnosti obuhvaćaju organiziranje programa produženog boravka u školama, praktičnu obuku za studente Učiteljske akademije u Zagrebu i seminara za učitelje i roditelje Rome.²⁹⁶
- 2.6.3 Još jedan projekt REF-a, „Poboljšanje pristupa i kvalitete obrazovanja Roma u Hrvatskoj“ sadrži i istraživačku komponentu. REF je analizirao probleme na koje Romi nailaze u svakodnevnom životu te kako ti problemi utječu na uspješnost djece Roma u školi, detaljno prikazavši stavove i uloge svih zainteresiranih strana (učenika, roditelja i učitelja), uključujući njihova mišljenja i iskustva s Romima pomagačima u nastavi. Projekt je započeo pružanjem kvalitetnog predškolskog odgoja i obrazovanja za djecu Rome kako bi se poboljšali njihovi izgledi za uspješnu integraciju u osnovno obrazovanje, budući da osnovne škole većinom nisu inkluzivne institucije. Projekt je također uveo proces praćenja i procjenjivanja uspješnosti učenika i učenica Roma na temelju podataka istraživanja, kao i registriranja značajnih podataka u posebnu bazu podataka koju vodi MZOS.²⁹⁷
- 2.6.4 REF-ov projekt „Istraživanje o položaju Romkinja u Hrvatskoj, s naglaskom na pristup obrazovanju“ pruža uvid u uvjete i stavove vezane uz obrazovanje Romkinja. Istraživanje je definiralo teškoće na koje Romkinje nailaze u svakodnevnom životu – koje se ne svode samo na ograničen pristup obrazovanju nego ističu i probleme vezane uz novčane okolnosti (posebice se baveći zapošljavanjem i samozapošljavanjem), socijalnu pomoć, stanovanje i druge značajne čimbenike.²⁹⁸ Studenti Romi u Hrvatskoj uživali su potporu REF-ovog Romskog memorijalnog programa sveučilišnih stipendija, koji je od 2006./2007. dodijelio 12 stipendija, uključujući tri 2011./2012. i tri 2012./2013.²⁹⁹
- 2.6.5 U suradnji s NVO-om Merlin, REF je 2012. godine pokrenuo projekt nazvan „Podrška produženom boravku i uključivanje roditelja“. Glavni je cilj projekta poboljšati životne mogućnosti za svu djecu Rome u dobi od 7 do 15 godina potporom kvalitetnom programu produženog boravka u školi kako bi ostala motivirana za nastavak formalnog učenja u hrvatskom obrazovnom sustavu.³⁰⁰
- 2.6.6 Godine 2003. Institut Otvoreno društvo – Hrvatska započeo je „Obuhvatni program obrazovanja Roma“. Probni projekt sastojao se od nekoliko komponenti, uključujući obuku za učiteljice i učitelje u predškoli i osnovnoj školi o pristupima poučavanju, obuku protiv pristranosti i radionice o zdravstvenoj zaštiti i drugim intervencijama. Projekt je obuhvatio osam osnovnih škola u Međimurskoj županiji, a odobrilo ga je i podržalo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.³⁰¹

295 REF, 2013., str. 37-38; REF, 2012, str. 104–105.

296 Usp. http://www.strukturnifondovi.hr/projekti?projekt_id=368

297 Informacija REF-a.

298 Informacija REF-a.

299 Informacija REF-a.

300 REF, 2013., str. 152–153.

301 Cvikić, 2007., str. 68.

- 2.6.7 Još se jedan istaknut projekt, "Osnaživanje roditelja Roma radi podrške razvoju i obrazovanju njihove djece", pokazao vrlo uspješnim sudeći po mnogim internim evaluacijskim izvještajima. Projekt su 2011. i 2012. godine zajedno provodili Pučko otvoreno učilište „Korak po korak” i četiri osnovne škole. Cilj projekta bio je poboljšati kvalitetu suradnje između roditelja i škola, kao i ojačati roditelje Rome za podršku obrazovanju njihove djece.
- 2.6.8 Ured UNICEF-a u Hrvatskoj bio je osobito aktivan na području prava djeteta, obrazovanja i dobrobiti djece. Istraživanje RECI+ potvrđuje mnoge nalaze njihovog istraživanja. Godine 2013. UNICEF je objavio važan izvještaj o roditeljstvu djece rane dobi u Hrvatskoj. U istraživanju je sudjelovalo više od 1.700 roditelja djece u dobi od 0 do 6 godina; istraživanje je naručio UNICEF kao izvor informacija za novu *Nacionalnu strategiju za djecu*³⁰² (*Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. godine*). Istraživanje je pokazalo velike nejednakosti u financiranju službi u lokalnoj zajednici za roditelje i djecu. Premda neke regije i lokalne zajednice nude obilje usluga, uključujući i program „otvaranja” prema najosjetljivijima, u drugim zajednicama nema nikakvih usluga. U vrijeme pisanja ovog Izvještaja, UNICEF u suradnji s Pučkim otvorenim učilištem „Korak po korak” uvodi nov program pod naslovom „Krenimo zajedno – model podrške uključivanju u osnovnu školu za djecu Rome/nerome i njihove obitelji u Sisačko-moslavačkoj i Brodsko-posavskoj županiji”. Predviđa se da će taj program poboljšati životne izgleda mnoge djece u ranoj dobi, uključujući Rome. U listopadu 2014. UNICEF je surađivao s UNDP-om i UNHCR-om na objavljivanju važnog izvještaja o Romima pod naslovom *“Romska svakodnevnica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjenu”*; istraživanje RECI+ provjereno je usporedbom s nalazima tog izvještaja.³⁰³

2.7 Odgovornost lokalne samouprave za zdravlje, socijalna pitanja i obrazovanje

- 2.7.1 U Republici Hrvatskoj postoji 21 jedinica regionalne samouprave (20 županija i Grad Zagreb) i 556 jedinica lokalne samouprave (429 općina i 127 gradova).³⁰⁴ Cilj je *Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi* povjeriti tijelima lokalne uprave odgovornosti vezane uz brigu o djeci, socijalnu skrb, obrazovanje, primarnu zdravstvenu zaštitu, prostorno i urbanističko planiranje, privredni razvoj, zaštitu okoliša, prometnu infrastrukturu, sport i kulturu.³⁰⁵ Jedinice lokalne uprave financirane su djelomice iz državnog budžeta, a dijelom vlastitim sredstvima,³⁰⁶ ali broj i dostupnost lokalnih usluga koje su na raspolaganju jako se razlikuje, osobito na području brige o djeci u ranoj dobi i obrazovanja. Zbog činjenice da je financiranje odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj vrlo decentralizirano, bitna je uloga gradskih i općinskih uprava u rješavanju problema prisutnih u razvoju inkluzivnog obrazovanja.
- 2.7.2 Lokalne i područne (regionalne) uprave bile su tijekom provođenja *Nacionalnog programa za Rome i Desetljeća za uključivanje Roma* najslabija karika. Ni jedan od strateških dokumenata iz *Nacionalnog programa* nije obavezivao lokalne vlasti na provođenje mjera koje bi poboljšale društveno uključivanje romskog stanovništva. Posljedom toga, unatoč stalnim ulaganjima hrvatske Vlade u promociju uključivanja Roma, nije bilo trajnog i održivog upliva.³⁰⁷ Iskustvo iz proteklog desetljeća pokazuje da zajednice Roma nisu aktivno uključene u stvaranje i provođenje programa i

302 UNICEF, 2013a.

303 UNDP, UNHCR i UNICEF, 2014.

304 DZS, 2013b, str. 55.

305 *Narodne novine* 33/01, 129/05.

306 Podaci za 2010., 2011. i 2012. godinu pokazuju da je udio financija iz državnog budžeta za općine po navedenim godinama bio 22%, 18% odnosno 17%; za gradove je za iste godine iznosio 5%, 7% odnosno 7%. Najveći dio novca potječe iz poreza (poreza na dohodak, poreza na imovinu i prireza, uključujući porez na drugu kuću, trošarine, porezna putnička motorna vozila, plovila, nasljedstvo i darove) kao i prihode od vlastite imovine, iz komunalnih naknada, doprinosa, administrativnih i boravišnih pristojbi, novčanih kazni i drugih izvora. Proračunala Tereza Rogić-Lugarić, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu. Izvor: Ministarstvo financija. Usp. <http://www.mfin.hr/hr/ostvarenje-prpracuna-jlprs-za-period-2010-2011>

307 Vlada Republike Hrvatske, 2012, p. 24.

mjera namijenjenih njihovom uključivanju ili u procjenjivanje i vrednovanje dugoročnih učinaka tih programa i mjera. Premda su predstavnici Roma uključeni i u nekoj mjeri sudjeluju, većina zajednica Roma i dalje je isključena, osobito Romkinje, koje rijetko preuzimaju vodeće uloge i aktivno sudjeluju u formuliranju, provođenju i praćenju intervencija.³⁰⁸

308 *Ibid.*, pp. 24–25.

POGLAVLJE 3

Sustav predškolskog odgoja i obrazovanja te položaj djece i roditelja Roma u njemu

3.1 Broj djece rane dobi

- 3.1.1 Demografske su promjene pridonijele znatnom smanjivanju ukupnog broja predškolske djece (0–6 godina) u Republici Hrvatskoj od 1991. (361.000) sve do 2007., kad je ukupan broj pao na 287.000, prije no što je postupno porastao do 297.000 2011.³⁰⁹ Prema podacima iz popisa stanovništva 2011., u Republici Hrvatskoj bilo je 212.709 djece u dobi od 0 do 4 godine (109.251 dječaka i 103.458 djevojčica) i 204.317 djece u dobi od 5 do 9 godina (104.841 dječaka i 99.476 djevojčica).³¹⁰ Podaci iz istog popisa stanovništva također pokazuju da je bilo 2.706 djece Roma (1.367 dječaka i 1.339 djevojčica) u dobi od 0 do 4 godine i 2.455 djece Roma (1.234 dječaka i 1.221 djevojčica) u dobi od 5 do 9 godina.³¹¹ Postotak sve djece Roma u dobnoj skupini od 0 do 4 godine bio je 1,3%, dok je za stariju dobnu skupinu iznosio 1,2%.³¹²

3.2 Pregled usluga ranog odgoja i obrazovanja (0–6 godina)

- 3.2.1 Prema *Nacionalnom okvirnom kurikulumu*,³¹³ osnovna uloga predškolskog odgoja i obrazovanja jest da stvara uvjete za sveobuhvatan i zdrav razvoj djece u fizičkoj, emocionalnoj, društvenoj, intelektualnoj, moralnoj i duhovnoj domeni, i na način koji je sukladan razvojnoj razini djeteta. U tom dokumentu nadalje stoji da predškolski odgoj ima svrhu osigurati okruženje koje će jamčiti razvoj niza sposobnosti u svakom djetetu i poboljšati cjeloživotne mogućnosti za svu djecu. Sredstva dodijeljena putem programâ financiranja koja se odnose na dobrobit obitelji i djeteta u Republici Hrvatskoj znatno zaostaju za prosjecima drugih europskih zemalja, i spadaju među najniže razine.³¹⁴ Hrvatska također zaostaje za drugim europskim zemljama i u pogledu razine uključenosti djece u jaslice i vrtiće. Na primjer, sudjelovanje četverogodišnjaka u obrazovanju u Hrvatskoj poraslo

309 Matković i Dobrotić, 2013., str. 67.

310 Kategorije dobnih skupina od 0 do 4 i od 5 do 9 koriste se u podacima iz popisa stanovništva.

311 CBS, 2011., usp. http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_18/H01_01_18.html

312 Premda su za svaku godinu starosti dostupne brojke za cijelo stanovništvo, ti podaci nisu etnički specificirani. Nepouzdana narav podataka za Rome sakupljenih u službenim nacionalnim popisima stanovništva istaknuta je u Poglavlju 1 (usp. „Demografski podaci o Romima”). Prema procjenama Vijeća Europe, u Republici Hrvatskoj ima između 30.000 i 40.000 Roma (Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 27), u usporedbi s 16.975 ljudi koji su se u popisu stanovništva 2011. izjasnili kao Romi.

313 MZOS, 2011., str. 50–51.

314 Babić, 2013., str. 258.

je s 41,4% u 2003. na 57,4% u 2011., dok je u ostalih 27 zemalja EU iste godine prosjek sudjelovanja četverogodišnjaka u obrazovanju bio 90,8%.³¹⁵ U usporedbi s drugim regijama svijeta, u Europi su brojke koje se tiču upisa u ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja s javnom potporom relativno visoke. Tijekom posljednjeg desetljeća postotak djece upisane u zadnju godinu ranog obrazovanja postupno je porastao od 85,6% 2000. do 92,3% 2008.³¹⁶ Strateški okvir *Obrazovanje i stručno usavršavanje 2020* sada potiče zemlje EU da dosegnu ciljanu razinu od 95% upisa u rano obrazovanje od četvrte godine do početka obaveznog obrazovanja. Velika važnost i dobrobit od dodatnog ulaganja u ovo područje na nacionalnoj razini u Hrvatskoj nisu široko priznate, budući da to nije isključiva odgovornost države. Konkretno, razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja uvelike se prepušta inicijativi i mogućnostima lokalnih vlasti, što je rezultiralo velikim regionalnim razlikama u obuhvatu djece rane dobi predškolskim odgojem i obrazovanjem.³¹⁷

3.2.2 *Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe* iz 2008. (članak 3)³¹⁸ navodi da programi predškolskog odgoja i obrazovanja po trajanju mogu biti cjelodnevni (od 7 do 10 sati dnevno), poludnevni (od 4 do 6 sati dnevno) ili duljeg trajanja (od 1 do 10 dana za programe, izlete, itd.); ili dnevni programi u skraćenom trajanju do tri sata. Taj dokument definira redovite programe različitog trajanja kao programe za sveobuhvatni razvoj kroz odgoj i obrazovanje za djecu u dobi od šest mjeseci do školskog uzrasta, sa svrhom ispunjavanja njihovih potreba i potreba njihovih roditelja. Posebni programi uključuju programe ranog učenja stranih jezika, glazbene programe, likovne programe, dramske programe, informatičke programe, sportske i plesne programe, programe obrazovanja o okolišu i održivom razvoju, vjerske programe, programe zdravstvenog obrazovanja, programe za djecu s posebnim potrebama za zdravstvenom skrbi, programe s roditeljima, programe prevencije, kao i programe sigurnosti, intervencije i rehabilitacije. Mogu se organizirati i alternativni obrazovni programi sukladno koncepcijama Marije Montessori, Rudolfa Steinera, sestara Agazzi, Jürgena Zimmera, Reggio Emilia i dr. Javni programi organiziraju se i provode za djecu s teškoćama u razvoju, nadarenu djecu, djecu građana Hrvatske u inozemstvu, djecu koja pripadaju nacionalnim manjinama, te djecu koja ne pohađaju redovit predškolski program u godini prije početka osnovnog školovanja. Vrtići prema svojim specifičnim obilježjima (kultura, tradicija, geografske osobitosti itd.) mogu razvijati vlastite programe odgoja i obrazovanja.³¹⁹

3.2.3 Postoje znatne razlike u dostupnosti i kvaliteti usluga ranog odgoja i obrazovanja u različitim dijelovima Republike Hrvatske. Nadalje, također se mogu uočiti razlike u ukupnom kapacitetu i kvaliteti institucija predškolskog odgoja i obrazovanja, broju odgajatelja/stručnjaka i iznosima naknada koje roditelji i skrbnici moraju plaćati za troškove programa u jaslicama i vrtićima.

3.2.4 Više istraživača upozorava na nedostatak mreže ranog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj³²⁰, premda se obuhvat predškolskim odgojem i obrazovanjem tijekom dvadeset godina poboljšavao do početka financijske krize 2008. Dostupnost usluga i resursa za djecu rane dobi uvelike je određena prebivalištem. Premda *Zakon* predviđa uključivanje djece u jaslice u dobi od šest mjeseci, usluga je djeci dostupna najranije u dobi od 10 odnosno 11 mjeseci, i to samo ako postoje uvjeti za takvu skrb – koja je sada dostupna samo u većim gradovima (Zagrebu, Rijeci, Osijeku, Puli i Splitu). Prema dostupnim podacima, u jaslice je upisano 202 djece mlađe od godinu dana.³²¹ Očito je da nedostaje mreža usluga rane skrbi ujednačene kvalitete za svu djecu, jer obrazovanje djece predškolske dobi i njihova skrb u potpunosti su decentralizirane lokalnim vlastima, čije se fiskalne mogućnosti i prioriteti često znatno razlikuju. Posljedica te neujednačenosti su trajne regionalne razlike u obuhvatu djece. Primjerice, upisivanje u jasličke programe za djecu između 6 mjeseci i 3

315 DZS, 2013c, str. 54.

316 Bennett, 2012, str. 19

317 Dobrotić, Matković i Baran, 2010., str. 379.

318 *Narodne novine*, 63/08 i 90/10.

319 *Ibid.*, str.7.

320 Vidi Puljiz i Zrinščak, 2002.; Matković, 2007.; Dobrotić, Matković i Baran, 2010.

321 MZOS, Republika Hrvatska, 2008.

godine starosti vidno varira od 4,7% u Virovitičko-podravskoj županiji do 38,6% u Gradu Zagrebu.³²² Slično tome, obuhvat djece od 3 do 4 godine starosti u predškolskim programima varira od 13,2% u Brodsko-posavskoj županiji do 91,1% u Gradu Zagrebu.³²³ Prednosti života u glavnom gradu vide se u činjenici da je u Gradu Zagrebu u školskoj godini 2012./2013. oko 80% ukupnog broja djece između godine dana starosti i početka osnovnoškolske dobi bilo uključeno u predškolske programe (kako redovne, tako i jednogodišnje programe predškole u javnim i privatnim predškolskim ustanovama), uz gotovo stopostotni obuhvat djece u godini prije početka osnovnog školovanja.³²⁴

- 3.2.5 Znatn broj djece još uvijek se ne može upisati u jaslice i vrtiće zbog nedovoljnih kapaciteta tih ustanova,³²⁵ te svake godine oko 5.000 predškolske djece ostaje na listama čekanja.³²⁶ Osobito zbog ograničenih kapaciteta ustanova, mreža predškolskih odgojno-obrazovnih usluga nije se radikalno izmijenila (osobito za dobnu skupinu od 0 do 3 godine).³²⁷
- 3.2.6 Broj djece po učitelju važan je indikator kvalitete školskog programa i ispunjavanja pedagoških standarda. Premda se taj omjer na nacionalnoj razini poboljšao (12,1 djece po učitelju), 2011. godine bilo je nekih regionalnih razlika (npr., 9,7 u Istarskoj županiji u usporedbi s 18,3 u Virovitičko-podravskoj županiji).³²⁸
- 3.2.7 Treba naglasiti i to da su jaslice i vrtići organizirani primarno kao usluge dostupne zaposlenim roditeljima, dok su djeca čiji su roditelji nezaposleni u nepovoljnom položaju jer im roditelji često ne mogu platiti troškove takve skrbi.³²⁹ Cijena predškolskog odgoja i obrazovanja kreće se od 1.250 do 2.500 kuna mjesečno za svako dijete, dok cijena skrbi i obrazovanja za djecu s teškoćama u razvoju može iznositi do 5.200 kuna na mjesec. Roditelji plaćaju između 30% i 40% pune cijene.³³⁰ Vrtići koje osnivaju lokalne i regionalne vlasti imaju pravo roditeljima naplatiti svoje usluge.³³¹ Međutim, cijene se razlikuju od grada do grada ili od općine do općine, ovisno o fiskalnim mogućnostima i volji da se financira predškolski odgoj i obrazovanje. Troškovi i subvencije dijelova troškova također su povezani s veličinom obitelji, premda i ovdje ima znatnih varijacija unutar zemlje.³³² Priuštivost je očigledno još jedno pitanje koje djecu iz različitih dijelova Hrvatske stavlja u neravnopravan položaj, s obzirom na nedostatak ujednačenih pravila koja se odnose na visinu naknada, koje ovise o samostalnoj odluci svake lokalne vlasti.³³³ U idealnim uvjetima djeca iz obitelji nižeg socijalno-ekonomskog statusa imala bi najlakši pristup i najviše dobrobiti od predškolskog odgoja i obrazovanja, pa ipak su u najvećoj mjeri isključena, o čemu svjedoči relativno niska participacija takve djece u predškolskim programima.³³⁴

3.3 Kvalifikacije i obuka odgajatelja u jaslicama i vrtićima

- 3.3.1 Između 1949. i 1976. preduvjet za zapošljavanje u predškolskom odgoju bilo je srednjoškolsko obrazovanje. Tercijarna razina studija Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja pokrenuta je 1969. na Pedagoškom fakultetu u Zagrebu, a kasnije je postala dostupna i u drugim gradovima. Godine 2005. dvogodišnji studijski program bio je već dostupan na raznim višim učilištima.³³⁵ U školskoj godini 2005./2006. diplomski programi studija Ranog i predškolskog obrazovanja (trogodišnji,

322 Matković i Dobrotić, 2013., str. 71.

323 Matković i Dobrotić, 2013., str. 71.

324 Gradska skupština Zagreba, 2012.

325 Babić, 2013., str. 256.

326 MZOS, Republika Hrvatska, 2008.

327 Dobrotić, 2013., str. 169.

328 Matković i Dobrotić, 2013., str. 72.

329 Dobrotić, Matković i Baran, 2010., str. 370.

330 MZOS, Republika Hrvatska, 2008.

331 Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi, *Narodne novine*, 10/97, 107/07, 94/13, članak 48.

332 Usp. http://vrticiosijek.hr/?page_id=4808

333 Dobrotić, 2013., str. 178.

334 *Ibid.*, str. 179.

335 Splitsko sveučilište, 2013., str. 14.

odnosno u šest semestara) u Republici Hrvatskoj bili su dostupni na sveučilištima Zagreba, Rijeke, Splita i Osijeka. Student po završetku dobiva diplomu prvostupnika Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja (180 ECTS).³³⁶ S tim kvalifikacijama osoba s prvostupničkom diplomom može raditi s najmlađom djecom i djecom predškolske dobi u jaslicama i vrtićima, ili u području znanosti i višeg obrazovanja, u javnom sektoru, vladinim tijelima ili tijelima lokalne i regionalne samouprave čija nadležnost uključuje skrb za djecu i rani i predškolski odgoj i obrazovanje. K tome, sukladno ranijoj regulativi, dvogodišnji studijski program na relevantnom području još uvijek se smatra dostatnim obrazovnim preduvjetom za rad s predškolskom djecom.³³⁷ Studenti mogu nastaviti studij i po svršetku dvije godine, odnosno četiri semestra, dobiti magistarsku diplomu iz Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja (120 ECTS).³³⁸

- 3.3.2 Pregled programa studija dostupnih na dodiplomskoj razini otkriva da studenti imaju obavezne tečajeve inkluzivnog obrazovanja (6 ECTS u Rijeci) ili inkluzivne pedagogije (4 ECTS u Zagrebu) na drugoj godini studija, dok druga sveučilišta nude izborne predmete na slične teme. Na primjer, studenti u Splitu mogu na drugoj ili trećoj godini studirati Obrazovanje za mir i toleranciju, Obrazovanje za ljudska prava ili kolegij Inkluzivni vrtići (po 4 ECTS).

3.4 Predškolski kurikulum

- 3.4.1 Fokus aktivnosti učenja tijekom predškolskog odgoja i obrazovanja usmjeren je na podržavanje sveobuhvatnog, zdravog rasta i razvoja djeteta na svim područjima djetetovog života. Osnovna struktura predškolskog kurikuluma podijeljena je na tri glavne kategorije u kojima djeca uče o „sebi“ (slika o sebi samome), „sebi i drugima“ (obitelj, druga djeca, neposredna društvena zajednica, vrtić i lokalna zajednica), i o „svijetu oko sebe“ (prirodni i širi društveni okoliš, društveno nasljeđe i održiv razvoj).³³⁹
- 3.4.2 Tradicionalna uloga odgajatelja kao autora aktivnosti koja se izvodi s djecom uvelike se izmijenila. Glavni je zadatak postalo promatranje interakcije djeteta s drugom djecom i stvaranje okoline koja potiče optimalan razvoj svakog djeteta u skupini. To je jedno od važnih obilježja aktualnog službenog opisa predškolskog kurikuluma,³⁴⁰ i ukazuje na to da je došlo do pomaka od učenja pod vodstvom odraslih prema učenju koje vode sama djeca. Osim zadovoljavanja svakodnevnih potreba djece i njihovih razvojnih zadataka, Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe navodi da odgajatelji trebaju poticati razvoj svakog djeteta prema njegovim vlastitim sposobnostima.³⁴¹

3.5 Mjesto djece Roma u obrazovnim uslugama

- 3.5.1 U školskoj godini 2012./2013. u Republici Hrvatskoj je ukupno 128.046 djece uključeno u predškolski odgoj i obrazovanje.³⁴² Budući da ovi podaci nisu specificirani po etnicitetu, teško je precizno procijeniti postotak djece Roma u ovom ukupnom broju. Analiza tih brojki pokazuje da je većina te djece (91,1%) bila u redovnim predškolskim programima (cjelo- ili poludnevnicima), dok

336 ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) je sredstvo pomoću kojega se oblikuje, opisuje i pruža studijske programe i dodjeljuje kvalifikacije višeg obrazovanja. Usp. http://ec.europa.eu/education/tools/ects_en.htm

337 Konkretno, Zakon navodi da osoba koja je završila dodiplomski ili postdiplomski sveučilišni studij ili stručni/specijalistički studij odgovarajuće vrste, ili studij odgovarajuće vrste u skladu s ranijim propisima, može raditi s djecom od navršenih šest mjeseci života do polaska u osnovnu školu. Usp. *Narodne novine* 94/13, članak 24, stavak 4.

338 Postdiplomski programi su na Riječkom sveučilištu dostupni tek odnedavno, od školske godine 2010./2011.

339 MZOS, Republika Hrvatska, 2011.

340 Centar zdravlja, bez datuma.

341 Kako navodi *Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe*, članak 26, odjeljak 2.

342 DZS, 2013e, str. 12.

je manji broj njih (8,9%) bio u jednogodišnjim programima predškole. Podaci dostupni za djecu Rome (iz elektroničke baze podataka MZOS) pokazuju da je znatno veći postotak djece Roma pohodio jednogodišnje programe predškole prije no što bi krenula u osnovnu školu (oko 55%)³⁴³, u usporedbi s brojem upisanih u redovni predškolski odgoj i obrazovanje (oko 45%) duljeg trajanja. Budući da znatna većina djece Roma (79%) u dobnoj skupini od 3 do 6 godina ne pohađa kvalitetne predškolske programe ranije, nacionalni programi za uključivanje Roma trebat će se usmjeriti na ovo polje djelovanja kao prioritarno, ukoliko se obrazovni uspjeh i ostanak u sustavu obrazovanja za starije učenike i studente Rome želi izjednačiti s onima većinskog stanovništva.

- 3.5.2 Pozitivno je da je financiranje predškolskog odgoja i obrazovanja i jednogodišnjih programa predškole za djecu Rome iz državnog budžeta i REF od 2009. do 2012. postupno poraslo (od 636.103,75 kuna do 1.929.108,06 kuna). Taj se rast vidi u Međimurskoj županiji, gdje su sva djeca Romi uključena u jednogodišnji program predškole, od 15. 9. do 30. 6., godinu dana prije no što krenu u školu, po 5.30 sati dnevno, uz uključen obrok i besplatni prijevoz.³⁴⁴

3.6 Uzroci malog broja upisanih u predškolske ustanove među djecom Romima

- 3.6.1 Niska stopa upisa Roma u etnički miješane ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja i dalje je glavni problem. Visoke stope siromaštva među roditeljima/skrbnicima Romima u realnosti dovode do situacije u kojoj predškolski odgoj i obrazovanje postaje preskupo. S ciljem povećanja njegove dostupnosti, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta iz državnog budžeta od 2009. sufinancira predškolski odgoj i obrazovanje.³⁴⁵ To znači da Ministarstvo pokriva roditeljski udio u cijeni predškolskog odgoja i obrazovanja za djecu od šest mjeseci do školskog uzrasta za roditelje i skrbnike Rome. Ukoliko se ostatak može financirati iz lokalnih budžeta, pružanje vrtićkih usluga bi za pripadnike romske manjine trebalo biti besplatno.³⁴⁶ Međutim, izvještaji pokazuju da je od 2009. sufinanciranje osciliralo, i da vrijedi samo za relativno malen broj djece Roma u integriranim miješanim predškolskim obrazovnim okruženjima. Godine 2009. 113 djece Roma sufinancirano je u 14 predškola. Taj se broj 2010. godine povećao na 123 djece Roma u istom broju institucija. Premda se 2011. godine broj gotovo udvostručio, na 204 djece Roma u predškolama, 2012. je pao na 182 djece Roma u 24 institucije.³⁴⁷

Istraživanje RECI+ ustanovilo je da je samo 20% sve djece (u dobi od šest mjeseci do šest godina) u ispitanim romskim kućanstvima uključeno u neku vrstu predškolskog obrazovanja ili jednogodišnjih programa predškole. Djeca su obično uključena samo u segregirani romski vrtić ili u romsku igraonicu, bilo zbog lokacije ili zbog pokroviteljstva. Iznimka je Međimurje, gdje su djeca Romi u istraživačkom uzorku sudjelovala u jednogodišnjem programu predškole 5.30 sati dnevno, što je uključivalo i besplatan prijevoz i obroke, godinu dana prije početka osnovne škole. Premda je to pohvalno, i to je nedostavno, jer bi djeci Romima koristio dulji predškolski program.

- 3.6.2 Uključivanje djece romske nacionalne manjine u dvogodišnji predškolski program kako bi im se osigurao zdrav psihofizički, društveno-emocionalni razvoj, kao i kvalitetna priprema za školu i život u zajednici, posebno je navedeno u *Akcijskom planu Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.*³⁴⁸ K tome, evidentno je da, premda zadovoljavaju hitne potrebe zajednice, izdvojene usluge vrtića i radionica za Rome ne zadovoljavaju širu zajednicu kao puno sudjelovanje u redovnom raznolikom predškolskom odgoju i obrazovanju.

343 U Poglavlju 2 spomenuto je da su ovi programi bili sve samo ne uniformni, s obzirom na to da su se razlikovali po duljini trajanja, kvaliteti i dinamici, ovisno o lokaciji. K tome, nije bilo mehanizma za osiguranje kvalitete različitih pripremnih predškolskih programa za djecu Rome.

344 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013., str. 12–13.

345 Ovo se odnosi na djecu Rome u dobi od šest mjeseci do školskog uzrasta. Usp. <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3156>

346 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 40.

347 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013., str. 1–2.

348 Usp. Vlada Republike Hrvatske, 2005., str. 6.

3.6.3 Očito je upisivanje u etnički mješovite javne predškolske programe za mnogu djecu Rome potencijalno daleko kompleksnije i zbog dodatnih troškova i zbog izlaganja negativnim stavovima sredine. Premda roditelji Romi ne moraju plaćati naknadu za vrtić, prijevoz i didaktički materijal, i dalje preostaju drugi troškovi poput odjeće, obuće, izleta itd. koje treba uzeti u obzir. Nedostatni kapaciteti predškolskih institucija i duge liste čekanja mogu biti drugi razlozi slabog upisivanja Roma u redovne predškolske odgojno-obrazovne programe koji su etnički mješoviti. K tome, upitna je i dostupnost vitalnih praktičnih informacija o obrazovnim mogućnostima za djecu Rome, premda su predškole dužne prenijeti roditeljima te informacije.³⁴⁹ Kao što smo ranije spomenuli, nalazi Regionalnog istraživanja o Romima 2011. UNDP-a, Svjetske banke i Europske komisije pokazali su da je 21% djece Roma naspram 48% ostale djece u dobi 3–6 godina bilo uključeno u predškolske ustanove u Hrvatskoj.³⁵⁰ I ranije su se razmatrali neki razlozi za slabu zastupljenost djece Roma u predškolskom odgoju i obrazovanju.³⁵¹

- nedostatak kapaciteta u vrtićima;
- nedostatak financijskih resursa u budžetima lokalnih vlasti i neuređeno financiranje predškolskih programa;
- nedostatak svijesti o potrebi za dugoročnim planiranjem integracije romske manjine na lokalnoj razini i o njegovoj važnosti; i
- nedostatak svijesti među roditeljima o važnosti predškolskog obrazovanja i o mogućnostima koje su dostupne u lokalnoj sredini.

3.6.4 Već je primijećeno da u budžetima lokalnih vlasti često nedostaje novca za financiranje predškolskog odgoja i obrazovanja. Budući da u Republici Hrvatskoj predškolski odgoj i obrazovanje nisu obavezni, uz iznimku nedavno uvedenih godišnjih programa predškole, dostupnost ovisi o financijskom kapacitetu lokalnih budžeta. Također je evidentno da slaba koordiniranost države i lokalnih vlasti, kao i donatora, u sufinanciranju predškolskih programa za Rome često znači da su takvi programi kratkog vijeka i da uskoro bivaju prekinuti, zbog čega ponestaje motiviranosti i među roditeljima, i među djecom, i među učiteljima.³⁵²

3.6.5 Kako bi se prevladao manjak svijesti u roditelja o važnosti predškolskog obrazovanja, *hrvatski Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.*, izrađen unutar okvira *Desetljeća za uključivanje Roma*, sadrži i cilj informiranja djece i roditelja Roma o važnosti predškolskog obrazovanja (učenje hrvatskoga, priprema za školu, poboljšanje društvenih vještina i samokontrole, ukupni razvoj mentalnih i fizičkih sposobnosti djeteta).³⁵³ On također uključuje cilj motiviranja roditelja da potiču i podupiru pohađanje školskog obrazovanja, osobito uključivanje djece u obavezne jednogodišnje programe predškole prije pristupa u osnovnu školu.³⁵⁴

3.6.6 Još jedan uzrok isključivanja i segregacije djece Roma u predškolskom okruženju povezan je sa stavovima u javnosti obilježenima antiromskim predrasudama koje dijele neki roditelji neromi. Na primjer, u rujnu 2012. u Osnovnoj školi Gornji Hrašćan u Međimurju, skupina djece Roma i njihovih roditelja spriječena je da prisustvuje prvom danu svoje predškole zbog rasno motiviranog prosvjeda roditelja neroma. Oko 50 odraslih prosvjednika spriječilo je više od 40 djece Roma da uđu u svoju novu ustanovu, ljutiti što ovi sudjeluju u predškoli.³⁵⁵ Premda djeca Romi danas pohađaju taj program, i dalje ima napetosti.

349 *Glas Slavonije*, 2014.

350 Ove brojke može se usporediti s neto stopom upisa, koja je prema nacionalnom prosjeku 2010./2011. bila tek malo iznad 60%. Ovo možda ukazuje na to da su predškolske institucije loše zastupljene u mjestima gdje je provedeno ovo istraživanje. Usp. Brüggemann, 2012., str. 32.

351 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 39–40.

352 REF, 2007, str. 21.

353 Vlada Republike Hrvatske, 2005., str. 4.

354 *Ibid.*, str. 5.

355 Hrašćani, 2012.

3.7 Predodžbe Roma o predškolskom odgoju i obrazovanju

- 3.7.1 Kvalitativno istraživanje koje je bilo važan dio istraživanja RECI+ za Hrvatsku³⁵⁶ oslanja se na iskustva, znanje i dojmove djece Roma, kao i roditelja i skrbnika, u odnosu na odgoj i obrazovanje u ranom djetinjstvu. Čini se da se djeca Romi prisjećaju samo pozitivnih iskustava vrtića ili jednogodišnjih programa predškole.³⁵⁷ Spominjali su dobre učitelje/ice, zabavu, mnogo igračaka, dobru pripremu za školu i priliku da govore o romskoj kulturi.

Naučili smo brojati i kako pisati brojeve, pa kad je škola počela već smo znali sve. (Melisa, 10)

Bilo je lijepo u vrtiću, igrala sam se tamo i učili smo pisati u bilježnici sa slovima. Igrala sam se s prijateljima, tamo ima mnogo igračaka. (Hana, 7)

- 3.7.2 Kad se roditelje i skrbnike upitalo o predškolskom odgoju i obrazovanju njihove djece, spominjali su i pozitivna i negativna iskustva. Bilo je primjetno ukupno zadovoljstvo roditelja, i spominjali su sljedeća pozitivna iskustva za njihovu djecu: razvoj vještina i znanja njihove djece, redovni obroci, posvećenost učitelja/ica, zabava, druženje s djecom iz neromske populacije i poštovanje različitosti. Mnogi roditelji i skrbnici govorili su o predškolskom odgoju i obrazovanju kao dobroj pripremi za školu, budući da su djeca učila hrvatski i čitanje, pisanje i crtanje. Uz to su spominjali i to kako su im djeca učila o higijeni.

Bolje je jer kad djeca krenu u školu već znaju abecedu i znaju brojati, mogu razlikovati brojeve, slova... mogu ih razlikovati, pa je lakše kad krenu, i naviknu se na to da idu i da se miješaju s prijateljima, tako da vrtić mnogo znači. (Silvija, majka sedmero djece)

Vrtić je blizu, imamo romski vrtić i to je za nas prednost, jer ta djeca već znaju govoriti hrvatski. A kad krenu u prvi razred, već su kao i drugi građani. (Damijan, otac četvero djece)

- 3.7.3 Osim učenja novih vještina i stjecanja različitih vrsta znanja, i besplatni topli obroci su spomenuti kao još jedna prednost.

Dobivaju obroke i voće, sve. To nije samo vrtić, nego igraonica, ali puno nauče. (Veronika, majka četvero djece)

- 3.7.4 Roditelji su navodili i druženje s djecom iz većinske populacije, kao i odgoj za poštivanje različitosti. To se odnosi na iskustva koja su djeca Romi imala u miješanim, inkluzivnim vrtićima gdje su sva djeca integrirana i gdje se poštuju različite kulture, tradicije i običaji.

Njeni prijatelji [govori o svojoj najstarijoj kćeri] dolaze ovamo, igraju se, prespavaju, to znači da se stvarno miješaju. Ona ne visi s djecom Romima, već ima vlastiti krug prijatelja. (Pavel, otac troje djece)

Išao je u normalni vrtić... to znači da je bio među svom djecom, nije bio segregiran. (Alisa, majka troje djece)

- 3.7.5 Također je bilo i negativnih iskustava. Ona su uključivala socijalno-ekonomske i institucionalne prepreke, kao i diskriminaciju. Roditelji i skrbnici su spominjali kako su troškovi pohađanja javnih predškolskih institucija bili previsoki za romske obitelji, koje su često nezaposlene i primaju socijalnu pomoć.

356 Usp. Prilog 1 za detaljnu metodologiju istraživanja

357 Pitanje u razgovoru s djecom formulirano je vrlo otvoreno: Možete li mi nešto reći o vrtiću? Pitanja su na primjer uključivala: Što si radio/radila? Što si naučio/la? Kakvi/e su ti bili/e učitelji/ce? Možete li opisati svoje prijatelje?

Tko može poslati svoju djecu u vrtić? Nemamo dovoljno da danas prehranimo svoju djecu... tko može platiti za vrtić? (Milena, majka četvero djece)

Ne mi, mi nismo u položaju... da platimo za to... da sam zaposlena, da smo radili, da smo imali više novca, onda da, ali bespomoćni smo. Ne možemo ništa. Zadovoljni smo što idu u predškolski program... s onim što dobiju besplatno. (Renata, majka troje djece)

- 3.7.6 Roditelji i skrbnici su bili kritični prema jednogodišnjim programima predškole koji su se trebali fokusirati na pripremu za školu. Mislili su da su njihova djeca većinu vremena provodila igrajući se i da nisu dovoljno učila da budu adekvatno pripremljena za školu. Neki su se također žalili da su ti programi prekratko trajali.

Zašto ne pišu? Zašto ne crtaju? Zašto ne uče iz knjiga? Predškola je samo za igranje... Malo bojažu, malo crtaju i to je sve! (Emil, otac sedmero djece)

- 3.7.7 Na još su jednu institucionalnu prepreku ukazali roditelji djece s teškoćama u razvoju. Oni su prijavili potpun nedostatak relevantnih obavijesti. Jedna je majka, razumijevajući koja je važnost i dobrobit odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu za njezino dijete s teškoćama u razvoju, dvije godine plaćala 430 kuna mjesečno, ne znajući da su ti troškovi mogli biti sufinancirani. Jedna je druga majka izvijestila o dodatnim komplikacijama.

Niti jedan vrtić neće prihvatiti dijete koje ne može hodati; mora imati vlastitog osobnog pomoćnika kojeg treba platiti, to bude 1000 kuna na mjesec. Za tu djecu nema mogućnosti. (Senka, majka troje djece)

- 3.7.8 Diskriminacija je bila još jedno pitanje koje roditeljima Romima unosi strah za sigurnost svoje djece.

Prošle je godine bio problem... oni [neromski roditelji] nisu htjeli da naša djeca idu s njihovom djecom. Nisam se baš dobro osjećao oko toga. Nisam htio preklinjati, i počeo sam se boriti s tim ljudima, sve dok nisu pustili našu djecu da idu u vrtić. (Emil, otac sedmero djece)

3.8 Spremnost djece Roma za školu

- 3.8.1 Nalazi³⁵⁸ neupitno pokazuju da postoje praznine u sustavu odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu, i da one natprosječno negativno utječu na djecu Rome.

U istraživanju RECI+, na jednoj lokaciji niti jedno dijete nije bilo uključeno ni u jednu vrstu obrazovnih usluga prije osnovne škole. To je romsko naselje samo 5 km udaljeno od Siska (47.768 stanovnika), upravnog središta Sisačko-moslavačke županije.

Između 2006. i 2009. djeca iz tog naselja imala su pristup predškolskom odgoju i obrazovanju, uključujući prijevoz. To su predškolsko obrazovanje oni iz lokalnog istraživačkog uzorka ocijenili pozitivnim iskustvom od višestruke koristi.

Moram reći da su te generacije djece [koja su pohađala predškolski odgoj i obrazovanje] bila bolje pripremljena i postizala bolje rezultate od samog početka školovanja, u usporedbi s prethodnim generacijama i generacijama koje su slijedile i koje nisu imale ovu priliku. (ravnatelj)

358 Regionalno ispitivanje Roma UNDP-a, Svjetske banke i Europske komisije (2011.) ukazuje na dobrobiti predškolskih programa za djecu Rome. Na primjer, djeca Romi koja trenutačno pohađaju predškolske programe imaju bolje kognitivne rezultate, a ona koja su pohađala predškolske programe imaju mnogo veće izgleda da završe srednju školu od djece Roma iz istih zajednica i sličnih pozadina, a koja nisu pohađala predškolske programe. Za njih je također daleko manje vjerojatno (smanjenje od 33% u Češkoj Republici i 70% u Slovačkoj) da će biti upisana u osnovne škole za posebne potrebe, koje pohađaju djeca s poteškoćama u učenju. Usp. Svjetska banka, 2012, str. 7

- 3.8.2 Djeca Romi koja su uključena u neku vrstu predškolskog odgoja i obrazovanja obično ga pohađaju kraće razdoblje netom prije polaska u školu. U prošlosti jednogodišnji programi predškole nisu bili obavezni;³⁵⁹ znatno su se međusobno razlikovali po sadržaju kao i po trajanju, i nije bilo mehanizama za osiguranje i održanje kvalitetne usluge bilo putem internog ili izvanjskog praćenja i evaluacije. Sve u svemu, to djecu Rome stavlja u nepovoljan položaj i bez sumnje negativno utječe na njihove obrazovne karijere i budući uspjeh. Nadalje, velika većina djece Roma ima siromašnije, slabije obrazovane i nezaposlene roditelje te se suočavaju s daljnjim preprekama vezanim uz slabije obrazovne i zdravstvene prilike i opću dobrobit.³⁶⁰ Izvještaji također ukazuju na to da loši rezultati testova, uzrokovani njihovim ograničenim poznavanjem hrvatskoga jezika, također mogu odložiti upis djece Roma u prvi razred.³⁶¹ Bez sumnje, neka vrsta predškolskog obrazovanja za djecu Rome od temeljne je važnosti, jer znatno povećava njihovu spremnost za osnovnu školu. To potvrđuje evaluacija predškolskog programa „Predškolom do pune integracije“, provedenog u Međimurskoj županiji uz potporu REF u školskoj godini 2011./2012. Primijećen je znatan napredak na područjima jezika, higijene i socijalizacije u svim predškolama koje su provodile taj program, uz iznimku nekoliko slučajeva (obitelji u izrazito lošim socioekonomskim prilikama i djeca s određenim vrstama teškoća u razvoju). Značajno je što su rezultati pokazali da je pri konačnoj procjeni, u usporedbi s početnom procjenom na početku programa, reprodukcija materijala na hrvatskom jeziku bila bolja. Konkretno, nakon godine dana djeca su mogla upute na hrvatskome razumjeti bez prisustva romskih pomoćnika, u usporedbi s početnim ispitivanjima, u kojima im je trebao romski pomoćnik.³⁶²
- 3.8.3 Više pozitivnih mjera provedeno je na razini osnovne škole kako bi se premostili jazovi i poboljšalo napredovanje i postignuća učenika Roma. Te mjere uključuju dodatnu poduku na hrvatskome, zapošljavanje romskih pomoćnika u nastavi i programe produženog boravka koje financira MZOS.
- 3.8.4 U srpnju 2010. Sabor je izmijenio Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, čiji članak 43 navodi da su škole dužne pružiti posebnu pomoć upisanoj djeci koja ne znaju ili nedostavno poznaju hrvatski jezik.³⁶³ Taj zakon pruža pravnu osnovu za uvođenje ispita posebno namijenjenih procjeni poznavanja hrvatskog jezika. Stručni panel predlaže prikladan oblik pomoći i kurikulum koji treba biti prilagođen svakom pojedinom djetetu, i koji se daje na uvid regionalnom tijelu nadležnom za obrazovanje.³⁶⁴ Broj romskih dječaka i djevojčica koji su dobivali dodatnu poduku iz hrvatskoga od 2010. se mijenjao (usp. tablicu 5). Većina učenika dodatnu je poduku dobivala u prvom (34,1%) i drugom (20,1%) razredu, i većinom u Međimurskoj županiji (62%, 79% odnosno 60%) za navedene godine. Pa ipak, u nedavnom istraživanju provedenom u Međimurskoj županiji među učenicima Romima u višim razredima (od 5. do 8.) gotovo trećina njih (29,8%) hrvatski je razumijevala s poteškoćama³⁶⁵. To je zabrinjavajuće, budući da je jezična barijera vrlo značajna prepreka kvaliteti obrazovnog iskustva i ishoda za Rome u višim razredima škole.

Tablica 5. Broj dječaka i djevojčica Roma koji su dobivali dodatnu poduku iz hrvatskog jezika od 2010./2011. do 2013./2014.

	Ukupno (dječaka/djevojčica)			
	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.
Osnovnoškolski razredi (1–8)	555 (289/266)	700 (341/359)	*	511 (251/260)

Izvor: Vlada ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOS.

* Podaci nedostaju.

359 To se promijenilo 31. 8. 2014. Usp. *Narodne novine* 10/97, 107/07, 94/13, članak 23a.

360 To potvrđuje istraživanje RECI+ (N=135); više od pola sudionika je izjavilo da su njihova kućanstva u stanju teške materijalne deprivacije, 8% je imalo srednji stupanj obrazovanja (što je bila najviša razina među sudionicima), a 91% ih je bilo nezaposleno.

361 REF, 2007, str. 10.

362 Evaluacija programa Predškolom do pune integracije. Usp. NCVVO, 2012.

363 *Narodne novine*, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 94/13.

364 Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije, 2012., str. 19.

365 Lapat i Šlezak, 2011., str. 86.

3.8.5 Poboljšanje pristupa i pomoći u prijevozu još je jedan način da se premoste razlike i poboljša obrazovni napredak i uspjeh učenika Roma. Godine 2000. osnovna škola u Kuršancu organizirala je prijevoz do škole za učenike Rome premda je škola samo dva kilometra udaljena od romskog naselja. Organizirani polasci i dolasci imali su za posljedicu znatno smanjenje broja učenika koji nisu pohađali školu između 2000. i 2008. Rezultati istraživanja pokazuju da je organizirani prijevoz znatno pridonio redovitom pohađanju nastave.³⁶⁶ U sredinama u kojima nema lokalnog predškolskog programa MZOS je nedavno donio odredbe kojima se od lokalnih ili županijskih uprava traži da osiguranjem prijevoza omoguće pristup predškolskim programima u najbližim objektima predškole ili osnovne škole. To svakako valja pozdraviti, premda te mjere u nekim slučajevima nailaze na smetnje zbog neopravdanog kašnjenja, a nisu praćene i mjerama odgovornosti za one koji ih ne žele provoditi.

U istraživanju RECI+ prijevoz radi lakšeg pristupa osnovnoj školi bio je osiguran na dvjema lokacijama. Premda je autobusna stanica bila smještena na ulazu u jedno od romskih naselja, u drugome je bila prilično udaljena i izrazito opasna za djecu zbog otežanog pristupa.

Nema rampi! Vidjeli ste ih [djecu] kako prelaze željezničke tračnice... loše je kad djeca idu u školu, dijete ne gleda... vlak ne daje signal, i što onda? (Ružica, majka šestoro djece)

3.8.6 Često se tvrdi da problem s uključivanjem djece Roma u osnovnim školama ima veze s njihovim lošim poznavanjem hrvatskog jezika. Međutim, u školama se često ne priznaje da je hrvatski u većini slučajeva za učenike i učenice Rome drugi jezik.³⁶⁷ Nadležni također ne uviđaju uvijek da se učenici/e Romi i njihovi roditelji moraju nositi s negativnim stavovima punim predrasuda od strane škola, s posljedicom da često trpe *de facto* obrazovno isključivanje. Ta je situacija znatno poboljšana otkad je u raznim školama zaposleno 23 romskih pomoćnika u nastavi (12 muškarca i 11 žena). Većinu sufinancira MZOS, a dvoje lokalne vlasti.³⁶⁸ Ti pomoćnici u nastavi pomažu učenicima Romima i razrednim učiteljima u nižim razredima osnovne škole te su često posrednici između škole i obitelji u zajednici. Što se tiče kvalifikacija, ovi pomoćnici u nastavi moraju imati završenu srednju školu i dobro poznavati hrvatski, kao i dijalekt romskog jezika koji se govori na tom području. Važnost romskih pomoćnika u nastavi u istraživanju RECI+ spomenulo je više pripadnika školskog osoblja i roditelja Roma.

Bili su prijeko potrebni za naš rad i insistirali smo na tome da budu pomoćnici u nastavi u našoj školi. Vrlo su važni za stvaranje dobrih veza s naseljem... informacije brže teku od škole do roditelja. Zatim, vrlo su važni u učionici... vrlo su dobri kao pomoćnici u školskim autobusima jer su naša djeca izložena većem broju opasnosti kad moraju stalno putovati. Oni također održavaju opći red i disciplinu, pomažu u školi, na izletima, u izvannastavnim aktivnostima... vrlo, vrlo su nam važni. (ravnatelj osnovne škole)

Svi su oni pozitivni, svi su pozitivni [romski pomoćnici]. Dobri su prema djeci i dobro rade s njima. (Fabijan, otac sedmero djece)

Ona [romska pomoćnica] je s nama u školi više od deset godina. Stalno je s njima i ako naša djeca nešto ne znaju, pitaju je na romskom jeziku i ona im odgovori na hrvatskome. To znači da učitelju moraju odgovoriti na hrvatskome. Jako sam zadovoljan njome... U početku smo mislili da od toga neće biti ništa, nije znala kako roditeljima reći neke stvari, ali polako... Danas je ona poput učiteljice! Znam da nam puno pomaže... s učenjem hrvatskoga, ili ako se nešto desi u školi, pokuša to riješiti. Ako moje dijete nešto ne zna, ona dođe tu u moj dom. (Stanislav, otac sedmero djece)

3.8.7 Produženi boravak je još jedna mjera koja je nakon 2008./2009. postupno postala dostupnija učenicima Romima (usp. tablicu 6). U školskoj godini 2008./2009. u tom je programu sudjelovalo 229 djece Roma, u usporedbi s 357 u 2013./2014. Početkom školske godine 2013./2014. većina učenika Roma (73%) koji su sudjelovali u tom programu pohađali su niže razrede osnovne škole: 1.

366 Šlezak, 2010a, str. 116–117.

367 U istraživanju RECI+ gotovo pola kućanstava (46%) izjavilo je da obitelji u njima govore ljimba d'bjaš, a nešto manje njih (41%) izjavio je da kao prvi jezik govore romani ćib. Samo malen postotak (13%) govore hrvatski kao prvi jezik, dok 86% hrvatski u kućanstvu govore kao drugi jezik.

368 Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013., str. 12.

(28,5%), 2. (21,8%) i 3. (22,4%). Programi produženog boravka, koje financira MZOS, bili su od vrlo velike koristi za mlađe učenike, budući da učitelji tijekom tog vremena pružaju dodatnu poduku, pomažu s domaćom zadaćom ili provjeravaju učeničke radove. To također uvelike koristi djeci koja kod kuće nemaju dobre uvjete za samostalno učenje.

U istraživanju RECI+, samo je jedna škola nudila besplatan program produženog boravka (uveden u jesen 2013. u Međimurju); jedna druga škola je imala besplatan program, ali sad naplaćuje mjesečnu naknadu od 150 kuna. Ostale tri škole nisu pružale nikakav program produženog boravka.

Tako mi je žao što to više nije [besplatno] dostupno djeci Romima. Strašno mi je žao jer im je to toliko značilo... Na produženim boravcima su dobivali upravo tu kvalitetu... jer kad rade zadaću kod kuće, oni pitaju roditelje, ali nikad nisu sigurni je li to točno, dok su u školi imali tu sigurnost. (učitelj nižih razreda osnovne škole)

- 3.8.8 Subvencionirani programi produženog boravka za djecu Rome, koje financira MZOS, često nisu dostupni zbog nedostatka prostora u učionicama i nastavnog osoblja.³⁶⁹ Prilika da se dobije dodatna pomoć sa zadaćom, da se sudjeluje u kulturnim i sportskim aktivnostima s vršnjacima, kao i topli obrok, koji obitelj često ne može osigurati, bila bi vrlo korisna za mnogu djecu Rome.

Tablica 6. Broj dječaka i djevojčica Roma u produženom boravku od 2008./2009. do 2013./2014.

	Ukupno (dječaci/djevojčice)					
	2008./2009.	2009./2010.	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.
Osnovnoškolski razredi (1–8)	229 (124/105)	229 (125/104)	340 (183/157)	256 (141/115)	367 (183/184)	357 (191/166)

Izvor: Vlada ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOS.

- 3.8.9 Unatoč podržavajućoj ulozi MZOS u nastojanjima da se poveća uključenost djece Roma, ovi programi očito ne obuhvaćaju svu djecu Rome koja trebaju dodatnu pomoć da nadoknade sve što su možda propustili u ranijoj predškolskoj dobi.
- 3.8.10 Uz to, u obrazovnom sustavu je uočeno više općenitijih nedostataka, koji pogađaju svu djecu u nepogodnom društvenom položaju i pripadnike nacionalnih manjina u hrvatskom obrazovnom sustavu. Među njima su najvažniji: nemotiviranost učitelja i nepostojanje djelotvornog sustava nagrađivanja njihovog rada; nepostojanje konkretnog programa osposobljavanja za upravljanje obrazovnim institucijama; nepostojanje konkretnog naprednog osposobljavanja za učitelje (metode usmjerene na djecu, obrazovanje za jednakost i protiv predrasuda, dvojezično poučavanje, uključivanje itd.); nedostatni prostori i loši uvjeti rada u školama; zastarjele škole; zastarjeli pedagoški standardi koji dozvoljavaju pretrpane razrede; manjak stručnih kadrova u školama, i nedostatna suradnja među školama i roditeljima, kao i s lokalnim institucijama zdravstvene i socijalne skrbi.³⁷⁰
- 3.8.11 Zbog svih ovih problema učenici Romi uglavnom imaju slab obrazovni uspjeh. Jedno ispitivanje učenika 4. i 6. razreda (ukupno 1.193) u 24 osnovne škole u osam županija Republike Hrvatske pokazalo je da učenici Romi (oko trećine ukupnog uzorka) imaju lošije ocjene u usporedbi s većinskom populacijom učenika. Prosjek ocjena za učenike Rome bio je 2,49, a za većinsku učeničku populaciju bio je 4,0.³⁷¹ Podaci međutim pokazuju da se broj dječaka i djevojčica Roma koji su ponavljali razred između 2010./2011. i 2013./2014. smanjio³⁷² (usp. tablicu 7). Do ponavljanja obično dolazi u petom razredu više osnovne škole (28,5%) i u prvom razredu (18,4%). Ovi podaci također

369 Brajša-Žganec i drugi, 2011., str. 48.

370 REF, 2007., str. 20.

371 NCVVO, 2010., str. 18.

372 U usporedbi s time, broj učenika srednje škole koji su ponavljali razred je narastao od 20 u 2010./2011. do 52 u 2013./2014.

pokazuju da je razred ponavljalo više dječaka nego djevojčica (oko 55–60% dječaka i 35–40% djevojčica).

Vrlo je važno da djeca Romi ne ponavljaju razred kad krenu u niže razrede osnovne škole, jer ponavljanje često znači da su stariji od drugih u razredu... više nisu sa svojim vršnjacima... daleko su od djece s kojom su krenuli u prvoj godini, i stoga naravno da bude i drugih problema. (učitelj u osnovnoj školi)

Tablica 7. Broj dječaka i djevojčica Roma koji su ponavljali godinu u osnovnoj školi, od 2010./2011. do 2013./2014.

	Ukupno (dječaka/djevojčica)			
	2010./2011.	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.
Osnovnoškolski razredi (1–8)	587 (348/239)	604 (331/273)	431 (258/173)	428 (235/193)

Izvor: Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOŠ.

- 3.8.12 Premda su u posljednjih nekoliko godina jasno vidljive više stope upisa, ne završavaju sva upisana djeca Romi osnovnu školu. Većina učenika Roma napušta školu s navršenih 15 godina (dob u kojoj se može legalno napustiti školu), premda u toj dobi mnogi zaostaju za razredom koji upisuje njihova dobna skupina. Do preranog napuštanja škole često dolazi tijekom prijelaza iz razredne nastave na predmetnu, u petom razredu. Podaci ukazuju na to da se broj dječaka i djevojčica Roma koji su napustili školu između 2008./2009. i 2011./2012. povećao (usp. tablicu 8).³⁷³ Baza podataka MZOS ne pokazuje kad učenici Romi napuštaju školu (godine ili razrede), niti koji postotak učenika Roma ne završava osnovnu školu. Pored toga, nema podataka o broju propuštenih sati nastave na godinu, podataka o napredovanju i uspjehu, ekonomskom statusu i količini potpore (financijska, prehrambena, u knjigama) i sudjelovanju u izvannastavnim aktivnostima.

Tablica 8. Broj dječaka i djevojčica Roma koji su prerano napustili osnovnu školu, od 2008./2009. do 2011./2012.

	Ukupno (dječaka/djevojčica)			
	2008./2009.	2009./2010.	2010./2011.	2011./2012.
Osnovnoškolski razredi (1–8)	136 (68/68)	144 (69/75)	173 (101/72)	189 (102/87)

Izvor: Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013. i baza podataka MZOŠ.

- 3.8.13 Na temelju navedenih podataka i povratnih informacija evidentno je da je nužno što prije uključiti djecu Rome u usluge odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu, kako radi olakšavanja njihove uspješne integracije u sustav formalnog obrazovanja tako i radi smanjivanja bilo kakvih mjerljivih relativnih slabosti putem predškolskog poučavanja i učenja prije početka osnovnoškolskog obrazovanja. Nadvladavanje jezičnih prepreka i provođenje mjera za poboljšanje uspješnosti u školi te smanjivanje stopa ponavljanja i napuštanja ključni su prioriteti s obzirom na dugoročne implikacije uspješnog sudjelovanja u kvalitetnom obrazovanju s ciljem društvenog uključivanja i zapošljavanja. Nadalje, rano obrazovanje je ključ za prekidanje međugeneracijskog kruga društvene isključenosti i siromaštva, i moćno sredstvo za preveniranje nepovoljnog položaja djece Roma na samom početku osnovnoškolskog obrazovanja.

373 Slično tome, broj učenika srednjih škola koji su napustili školu porastao je od 57 u 2010./2011. do 67 u 2011./2012.

POGLAVLJE 4

Izazovi

4.1 Kontekst izazova vezanih uz uključivanje Roma u obrazovanje

- 4.1.1 Od implementacije *Nacionalnog programa za Rome* (2003.), *Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.* i *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, postignut je određen napredak za populaciju Roma u Republici Hrvatskoj. Najveći pomaci postignuti su u uključivanju djece Roma u obrazovanje, u poboljšanju zdravstvene skrbi, stope zaposlenosti i stambenom zbrinjavanju – pri čemu se vodilo računa o očuvanju romske kulture, tradicije, jezika i običaja. Konkretno, s obzirom na to da je obrazovanje priznato kao ključni faktor poboljšanja položaja romskog stanovništva, u skladu s *Deklaracijom desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.*, provode se programi za olakšavanje uključivanja djece Roma na svim razinama obrazovnog sustava. Tako su u području obrazovanja zabilježeni najveći pomaci³⁷⁴ nakon gotovo desetljeća inicijativa zasnovanih na *Nacionalnom programu za Rome* i *Desetljeću za uključivanje Roma*. Međutim, to ne znači da su svi izazovi i prepreke prevladani. Stupanj obrazovanja u romskim zajednicama i dalje je vrlo nizak, toliko da je prosječan broj godina provedenih u obrazovanju znatno niži u usporedbi s većinskim stanovništvom.³⁷⁵ Značajno je da velika većina djece Roma nije od malih nogu uključena u kvalitetne usluge odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu. Konkretno, u ovom poglavlju raspravljat ćemo o izazovima koji se tiču uključivanja Roma u odgojno-obrazovni proces, uključujući predškolsku razinu. Nalazi istraživanja RECI+ pokazuju da su Romi na mnoge načine društveno isključeni i da to isključivanje obuhvaća i deprivaciju i u ekonomskoj, društvenoj i političkoj sferi života.

4.2 Siromaštvo i uvjeti života

- 4.2.1 Prije bilo kakve rasprave o uključivanju Roma u obrazovne usluge, treba uzeti u obzir životne uvjete i njihov utjecaj na djecu. Višestruki čimbenici siromaštva osobito su izraženi u romskoj populaciji, i neizbježno nose trajan negativni učinak na djecu svih dobi, osobito onu najmlađu. U istraživanju RECI+, većina romskih kućanstava ima niske razine različitih vrsta kapitala³⁷⁶, što loše utječe na načine na koje se mogu skrbiti za sebe i svoje obitelji. Samo 9% svih ispitanika bilo je zaposleno ili samozaposleno, a 46% kućanstava je izjavilo da su im socijalne naknade glavni izvor prihoda. Gotovo sva kućanstva (87,41%) primala su neku vrst socijalne pomoći. I razina kulturnog kapitala u

71

374 U usporedbi s drugim prioritetnim područjima (zdravstvo, zapošljavanje i stambeno zbrinjavanje) *Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.*

375 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 39.

376 Bourdieu (1986.) je tvrdio da poziciju pojedinca u društvenom prostoru ne definira klasa, već koliko mu je kapitala dostupno. Razlikovao je četiri odjelite forme međusobno povezanog, međusobno ovisnog i za kontekst specifičnog kapitala, koje zajedno sačinjavaju prednosti i nepovoljne položaje u društvu: ekonomski, kulturni, društveni i simbolički (str. 241–258).

odnosu na formalno obrazovanje također je bila niska: 17% ispitanih nije pohađalo nikakvu školu, 48% je pohađalo tek nekoliko godina osnovne škole, 24% ih je završilo osnovnu školu, a samo 8% i srednju. Jasno je da kulturni kapital, kao i uloga predrasuda i ekonomskog isključivanja, oblikuje mogućnosti zapošljavanja, koje pak određuju količinu ekonomskog kapitala dostupnog romskim obiteljima.

- 4.2.2 Niske razine ekonomskog i kulturnog kapitala, neadekvatno/nesigurno mjesto stanovanja, manjak pogodnosti i prostora, te slaba prehrana djece primjeri su višestrukih čimbenika siromaštva u obiteljskim okruženjima koji znatno pridonose nepovoljnom položaju u obrazovanju i održavanju prepreka na koje nailaze djeca i mladi Romi u pohađanju i uspješnom završavanju škole.

... ako kod kuće nema uvjeta za pisanje zadaće, ako ih sedmero živi u malom prostoru... sve se obavlja tamo: kuhanje, pečenje, pušenje, mijenjanje pelena, spavanje... svih njih sedmero! Kako dijete može učiti i biti na miru? (ravnatelj škole)

- 4.2.3 Neosporno je da višestruki čimbenici siromaštva imaju trajan negativan utjecaj na djecu i njihovo zalaganje u obrazovanju, osobito na onim razinama koje nisu obavezne, poput predškole³⁷⁷ i srednjoškolskog obrazovanja, kao i na njihovo ukupno napredovanje i uspješnost u obrazovanju. To je ključan izazov, koji zahtijeva širok spektar djelovanja na svim područjima.

- 4.2.4. Deložacije i nemogućnost kupnje nekretnina na određenoj lokaciji predstavljaju problem s teškim posljedicama za djecu i kontinuitet njihovog obrazovnog iskustva.

Deložirali su obitelj sa sedmero djece, kao da ti ljudi nisu tu živjeli... kao da nisu imali djecu koja su išla u školu, predškolu, vrtić... Nisu te ljude pitali kamo će ići sa sedmero djece; to ih ne zanima! (Tihomir, otac šestoro djece)

- 4.2.5 Osim siromaštva i loših uvjeta življenja, društvena, moralna i ekološka sigurnost, uključujući sigurnost djece, otvorena su pitanja za mnoge obitelji Rome. Rezultati istraživanja RECI+ pokazuju da postoje konkretni izazovi na konkretnim lokacijama na kojima Romi žive, koji prijete ukupnoj dobrobiti i sigurnosti djece. Među njima su:

- izvori opasnosti po zdravlje u okolišu gdje se živi (smeće, štetočine, životinje lualice i bolesne životinje, zagađena i nesigurna voda, neadekvatno uređena kanalizacija itd.);
- nedostatak sigurnih prostora za djecu/mlade u naseljima (za organizirane aktivnosti, igru, sport, druženje itd.);
- nedostatak sigurnih pristupa prijevozu do škole za djecu (nesiguran i neregularan promet, nedostatak svjetlosne prometne signalizacije na pješačkim/školskim cestovnim prijelazima, željezničkim prijelazima s rampama/čuvarom, izostanak redovitih policijskih patrola, maloljetni i opasni vozači itd.);
- negativni uzori i ponašanje u okruženju (kriminal, alkohol, droge, kockanje, tjelesno kažnjavanje itd.).

4.3 Okruženje doma i zajednice

- 4.3.1 Dodir s neromskim stanovništvom karakteristično je slab, s obzirom na to da Romi često žive u segregiranim i izoliranim romskim naseljima, a na formalnom tržištu rada imaju niske stope zaposlenosti. Rezultati istraživanja pokazuju da neki Romi, kako bi spojili kraj s krajem, sudjeluju u privremenom, sezonskom radu i sakupljanju otpadnih materijala poput metala, stakla i papira. U novije je vrijeme takav rad postao manje unosan zbog recesije, zbog koje se u takve djelatnosti uključio veći broj ljudi, pa je veća konkurencija i rivalstvo, ali i ograničenja i strože kontrole nad tom

377 Idealno bi predškola trajala dulje i bila obuhvatnija od obaveznog jednogodišnjeg programa predškole.

vrstom privređivanja. Zbog svoje isključenosti iz formalne privrede i zbog niske razine kulturnog i socijalnog kapitala, kao i isključenosti zbog predrasuda i diskriminacije od strane većinskog stanovništva, mnogi Romi ostaju u svojim naseljima i tako ne bivaju u potpunosti društveno ili ekonomski integrirani u glavne tokove društva. To isključivanje je izraženije u ruralnim romskim naseljima, jer su ona često više fizički segregirana od većinskog stanovništva.³⁷⁸ Općenito je pristup informacijama i potpora ograničen zbog izrazitog nedostatka usluga/djelatnosti unutar izoliranih romskih naselja. U većini slučajeva bliži članovi obitelji Roma i drugi pripadnici lokalne romske zajednice sačinjavaju njihovu mrežu socijalnog kapitala. K tome, nalazi pokazuju da pristup internetu ili kompjuteru uvelike varira ovisno o lokaciji.

- 4.3.2 Sveobuhvatne usluge za rano djetinjstvo koje osobitu pozornost pridaju roditeljima/skrbnicima, i koje surađuju s drugim službama usmjerenima na zajednicu, nisu dostupne u romskim naseljima. Redovna veza s obiteljskim službama i/ili socijalnim službama za djecu znatno bi pomogla rizičnim obiteljima u nepovoljnom položaju. To bi moglo dovesti do znatnog osnaživanja u smislu pozitivnog roditeljstva, kvalitetne potpore za djecu u (ranom) obrazovanju i povećanju sposobnosti roditelja da nadoknade svoju nisku razinu obrazovanja. Na primjer, rezultati istraživanja RECI+ dosljedno pokazuju da, premda bi roditelji/skrbnici rado pomogli svojoj djeci sa zadaćom, ne mogu to jer ne znaju „kako“, i često se moraju oslanjati na stariju djecu koja podučavaju mlađe članove obitelji.

Samo kad ovaj mlađi nešto ne zna, onda mu ona [15-godišnja kći koja je napustila školu u šestom razredu] pomaže. Ja bih mu pomogla... ali ne mogu kad sam nepismena, kako da mu pomognem? (Nikica, majka šestero djece)

- 4.3.3 Rezultati istraživanja RECI+ ukazuju na konkretne izazove u okruženju doma i u zajednici koji ugrožavaju pristup djece kvalitetnom odgoju i obrazovanju u ranom djetinjstvu i integraciju u obrazovni sustav. Među tim izazovima mogu biti:
- manjak adekvatne potpore iz obitelji (financijske, u zapošljavanju, informacijama, društvene, moralne itd.);
 - nedostatak lokalnih obrazovnih usluga (npr. mobilni timovi stručnjaka za intervencije na terenu) za odrasle (pružanje informacija o predškolskim obrazovnim mogućnostima unatoč obavezi predškola da roditeljima daju takve informacije); „kako“ podučavati svoju djecu; osposobljavanje za poslove i unapređenje zajednice) i poduka za djecu kako bi izgradila samopouzdanje i veselje zbog pozitivnog iskustva učenja;
 - nedostatak informacija i obrazovanja za roditelje/skrbnike (roditeljske vještine, razvoj djeteta, higijena i zdravlje, skrb za djecu, prehrana, potencijalne prijetnje po sigurnost u kućanstvu, optimalno okruženje za rast djece, optimalno okruženje za učenje, poučne igre itd.);
 - manjak znanja i informiranosti o novoj potpori za romske obitelji u smislu besplatnog pristupa predškolskom obrazovanju;
 - manjak samopouzdanja vezanog uz kulturni i etnički identitet, koji je, kako se čini, vidljiv u nevoljkosti nekih roditelja/skrbnika da očuvaju romske kulturne običaje (jezik, narodne plesove i glazbu, tradicionalne obrte, autohtonu kuhinju itd.) i da podrže međugeneracijski prijenos tog znanja.

4.4 Uloga Romkinja, majki i skrbnica

73

- 4.4.1 Rodna nejednakost ključni je aspekt ovog izazova. Romkinje često trpe trostruku diskriminaciju: jer su Romkinje, jer su siromašne i jer su žene. Romkinje su izuzetno ranjive jer su često izložene većem socijalnom isključivanju nego muškarci Romi, i većoj segregaciji nego žene u većinskom stanovništvu. Izvještaji su pokazali da je isključivanje Romkinja evidentno u sferi zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene skrbi i stambenog zbrinjavanja. Nadalje, Romkinje imaju ograničen pristup

378 U ovom istraživanju tri lokacije od njih pet bile su segregirane. Sve tri segregirane su ruralne, dok su druge dvije urbane.

socijalnoj skrbi i pomoći, financijskim uslugama i participaciji u javnom i političkom životu.³⁷⁹ Podaci o zapošljavanju općenito pokazuju vrlo nisku stopu zaposlenosti među romskim stanovništvom, ali je za Romkinje stopa zaposlenosti još niža. Izvještaji pokazuju da je obrazovna struktura Romkinja niža od obrazovne strukture muškaraca Roma, što je obično rezultat rodne diskriminacije unutar romske zajednice.³⁸⁰ Budući da su majke Romkinje blisko povezane s djecom u pogledu njihovog odgoja i obrazovanja, važno je, kao daljnji izazov, odvojeno razmotriti opseg i upliv socijalnog isključivanja Romkinja.

- 4.4.2 Analiza istraživačkih intervjua provedenih u sklopu istraživanja RECI+ pokazuje da rani brak i/ili društvene odgovornosti vezane uz skrb za djecu i dužnosti u kućanstvu pridonose visokim stopama nepismenosti i niskim razinama obrazovanja među djevojkama i ženama Romkinjama. Rana udaja i rađanje više djece u nekim su zajednicama društveno propisani; za čitav uzorak od 96 Romkinja broj djece je u prosjeku bio 4,47, a prosječna starost u doba prvog poroda bila je 18,33 godine.
- 4.4.3 Osim ranih obiteljskih odgovornosti, još jednu zapreku za Romkinje predstavlja niska razina obrazovanja. Većina žena bila je nezaposlena (91) i nikad nije radila u formalnoj privredi. Romkinje su evidentno osobito pogođene glede obrazovnih mogućnosti, budući da ih tradicionalne uloge i višestruki porodi rano vezuju uz kućanstvo i odgovornost za skrb o djeci. Međutim, njihov je pristup informacijama i potpori još ograničeniji, budući da u romskim naseljima izrazito nedostaje takvih službi/djelatnosti. Zbog socijalnih obaveza spram obitelji i tradicionalnih vrijednosti, mladim je djevojkama često od rane dobi uskraćeno obrazovanje.
- 4.4.4 Ohrabruju podaci iz istraživanja RECI+ u vezi s vidljivim porastom sudjelovanja djevojaka Romkinja u formalnom obrazovanju na osnovnoj, sekundarnoj i tercijarnoj razini. Blagostanje obitelji, a osobito djece, blisko je povezano s razinom obrazovanosti majke, tako da je rodna jednakost u pristupu obrazovanju od osobite važnosti, pa je svaki napredak u tom području važan. Nadalje, takve promjene mogu unaprijediti težnje majki za obrazovanjem njihove djece, osobito kćeri.
- 4.4.5 Tijekom rasprava u fokusnim grupama u istraživanju RECI+, opći konsenzus u vezi s idealnom dobi za polazak u predškolu bio je da je to dob od četiri godine.
- 4.4.6 Na nekim su se lokacijama muškarci Romi žestoko protivili ideji uključivanja djece rane dobi u odgojno-obrazovne ustanove; taj obrazac jasno odražava stereotipna rodna očekivanja. Nadalje, neke su žene izrazile nelagodu u vezi s institucionalnom skrbi, budući da ona po njihovom mišljenju nije kompatibilna s romskim idealima „ispravnog” majčinstva. Jedna majka sedmero djece izjavila je da bi upisivanje svoje djece u vrtić smatrala napuštanjem, i da ona ne bi bila „dobra majka” ako bi ih „napustila” u tako ranoj dobi.
- 4.4.7 Iako su fokusne grupe na trima od pet lokacija ocijenile jaslice ili predškolske ustanove kao dobar oblik skrbi i ranog odgoja i obrazovanja, roditelji nisu mogli svoju djecu upisati zbog nezaposlenosti, financijskih razloga i nedostatka slobodnih mjesta za djecu u vrtićima. Napredak i uspjeh u školi mogu se zamjetno poboljšati ako se djecu uključi u usluge odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu. Međutim, mnogi su izazovi još prisutni u tom aspektu programa i mjera, pružanja usluga i prakse.

74 4.5 Uspjeh u školi i integracija

- 4.5.1 Usluge odgoja i obrazovanja od rane dobi u javnim integriranim predškolskim institucijama mnogoj djeci Romima često nisu dostupne zbog niza razloga o kojima smo raspravljali u ovom Izvještaju. Iskustvo s formalnim obrazovanjem djeca Romi obično stječu malo prije polaska u osnovnu školu, te ostaju neadekvatno pripremljena za školu. Djeca Romi su na mnoge načine od samog početka u

379 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 79.

380 *Ibid.*, str. 50.

nepovoljnom položaju, i teže im je postići uspjeh i integraciju u školi u usporedbi s djecom većinskog stanovništva. K tome, postoji više drugih izazova vezanih uz siromaštvo koje treba uzeti u obzir.

Djeca jednostavno ne mogu dobiti što trebaju nositi, obuću... za školu. Djeca idu u školu, ali zbog siromaštva ne mogu dobiti mnogo toga što trebaju. (Zdravka, majka dvoje djece)

- 4.5.2 Velike razlike među lokalnim vlastima u pogledu opsega i kvalitete usluga ranog odgoja i obrazovanja znače da djeca Romi nemaju zajamčen pristup kvalitetnom odgoju i obrazovanju u ranoj dobi. Premda je osnovna škola u Republici Hrvatskoj besplatna, postoje mnogi dodatni i s njome povezani troškovi koji su za roditelje Rome često previsoki. Ti troškovi uključuju cijenu odjeće, obuću, nekih izvannastavnih aktivnosti i školskih izleta. Nemogućnost da si priušte te troškove često rezultira osjećajem isključenosti, kao i nepovjerenjem u mogućnost uspjeha. Nema ujednačenih pravila u pogledu sufinanciranja osnovnih potrepština. Na primjer, udžbenici i hrana³⁸¹ su za djecu u Zagrebu besplatni, ali to drugdje uvelike ovisi o financijskom kapacitetu lokalnih vlasti i djelotvornosti socijalnih službi.

Moje dijete nije dobilo knjige do četvrtog mjeseca [dva mjeseca prije kraja školske godine, zbog nedjelotvornosti Centra za socijalnu skrb]. Tako da moje dijete, naravno, nije moglo učiti i pratiti što se događalo na satu kao svatko drugi... i onda je, naravno, moje dijete palo godinu. I to je najgora stvar koja se može dogoditi. (Miljenko, otac sedmero djece)

Da sad imam novca, dala bih ga djeci za obroke u školi [koji koštaju 90 kuna mjesečno za svako dijete]... ali ga nemam. Ne mogu plaćati za to! (Ornela, majka jedanaestero djece)

- 4.5.3 Motiviranost učenika Roma navodi se kao još jedan faktor koji neminovno utječe na uspješnost i integraciju u školi. Pokušavajući razumjeti prividnu nemotiviranost neke djece Roma da idu u školu, istraživanje RECI+ nastojalo je ispitati moguće uzročne čimbenike unutar samih škola koji, čini se, predstavljaju izazov pri socijalnom uključivanju romske djece u školski sustav, redovitom pohađanju nastave i zadovoljavajućim obrazovnim postignućima. U pogledu motivacije koju pružaju učitelji, jedan dječak Rom je rekao da učitelji ne motiviraju učenike kad kažu samo: „Imaš lošu ocjenu, popravi je!” Rekao je da bi umjesto toga učitelji morali razgovarati sa svojim učenicima i ohrabrivati ih da dobiju bolju ocjenu kako ne bi pali razred. Padanje razreda u višim godinama osnovne škole prilično je riskantno, budući da se u to vrijeme većina učenika bliži dobi od 15 godina, kad više ne moraju ići u školu. Reakcije odgovajatelja u predškolskom okruženju koje nisu susretljive i sadrže podsvjesne predrasude imaju jednako negativan utjecaj na djecu rane dobi i njihovu motiviranost za polazak u školu i osjećaj samopouzdanja i otvorenosti prema uspješnom učenju.

Što se učitelja tiče, nisam zadovoljan. Ne ohrabruju djecu, osobito Rome, ne ohrabruju, ne trude se. (Pavel, otac troje djece)

Sustav je strog i rigidan i ne priznaje nikakve posebne uvjete za manjine. Sustav priznaje rad po prilagođenom programu, a mnogo Roma dio je tog programa – što znači da imaju reducirani kurikulum i da im učitelji po zakonu moraju smanjiti radno opterećenje. (psiholog u osnovnoj školi)

- 4.5.4 Istraživanje među 140 učitelja i devet drugih školskih službenika ispitalo je kolike interkulturalne sposobnosti imaju učitelji koji rade s djecom Romima. To je istraživanje provedeno u sedam osnovnih škola s velikim brojem učenika Roma u Međimurskoj županiji. Rezultati ukazuju na potrebu za daljnjim razvojem interkulturalnih kompetencija i kompetencija za poduku jezika kroz stručno osposobljavanje učitelja.³⁸² Gotovo 40% ispitanika nikad nije posjetilo romsko naselje, a 56,4% ih je osjećalo da nisu dovoljno educirani za izvođenje međukulturalnog obrazovanja.³⁸³ Učitelji i školski službenici iz uzorka imali su negativna stajališta spram uvođenja elemenata romske kulture u

381 Obroci u školama raspoloživi su za djecu čiji roditelji primaju obiteljsku potporu ili su nezaposleni.

382 Šlezak i Lapat, 2012., str. 301.

nastavu, osobito u pogledu romskog jezika i povijesti. Gotovo dvije trećine njih (62,4%) smatralo je da njihova škola ne treba uvesti izborne predmete poput povijesti i kulture Roma i romskog jezika; 84,6% ih je smatralo da učenici Hrvati ne bi trebali učiti te predmete.³⁸⁴ Takvi stavovi i nedostatak interkulturnog obrazovanja učitelja naglašavaju ključnu važnost dostupnosti usavršavanja na radnom mjestu za uspjeh integracije učenika Roma. U jednoj drugoj novijoj evaluaciji velik dio učitelja koji su poučavali ili poučavaju u multikulturnim razredima u prethodne dvije godine nisu sudjelovali ni u kakvom usavršavanju na radnom mjestu.³⁸⁵

- 4.5.5 Dva nedavna međunarodna projekta imala su za cilj poboljšanje sposobnosti učitelja, pomoćnika u nastavi i ravnatelja koji rade s učenicima migrantskog porijekla i/ili onih koji nedovoljno poznaju hrvatski jezik.³⁸⁶ Bili su to projekti „Strategije učenja i poduke hrvatskog kao drugog jezika (2011–2012.)” i „SIRIUS: Mreža europskih politika o obrazovanju djece i mladih migrantskog porijekla”. Međutim, obaviješteni izvori ističu da ti projekti nisu uključivali predškolske učitelje, što znači da mnogi predškolski učitelji trenutačno nisu dovoljno osposobljeni da rade s djecom Romima čije je poznavanje hrvatskog jezika vrlo slabo ili nikakvo – što uvelike umanjuje pozitivan utjecaj predškolskog iskustva.³⁸⁷

- 4.5.6 Daljnji izazov u obrazovnom sustavu predstavlja predrasudama obilježeno maltretiranje djece Roma i njihovih roditelja u obrazovnim ustanovama i u široj zajednici. Djeca u osnovnoj školi često su predmet raznih oblika diskriminacije, najčešće maltretiranja od strane vršnjaka i rasnih/etničkih uvreda od strane učenika iz većinskog stanovništva prema vršnjacima različitih manjinskih etničkih porijekla. Ta škodljiva iskustva često rezultiraju osjećajem isključenosti romske djece i vrlo su štetna za njihovo samopoštovanje, koje je preduvjet za uspjeh u školi i društvenu integraciju.

Stariji dečki iz škole me zadirkuju, nerviraju me ... kažu: „Ti si Rom, ti si ciganin ...” neke proste riječi. (Danijel, 12)

- 4.5.7 Segregacija je još jedan izazov i oblik diskriminacije koji još više distancira i razdvaja djecu Rome od neromske djece; te umjetne granice neizbježno otežavaju integraciju u škole i školski uspjeh. Premda Izvještaj Ureda za nacionalne manjine spominje segregirane razrede (52 isključivo romska razreda, u usporedbi s 1.978 miješanih razreda),³⁸⁸ postoje dokazi kvalitativnih ispitivanja iz istraživanja RECI+ da segregacija postoji i unutar razreda, te da neki učenici Romi povrh toga tvrde da segregacija unutar razreda također utječe na njihovu uspješnost i društvenu integraciju.

Jedna nas učiteljica razmješta prema boji... Kad smo trebali raditi jedan zadatak s razumijevanjem, sve je učenike Rome stavila zajedno, a Hrvate odvojeno... prvo pita sve Hrvate, a onda, ako preostane nešto vremena, pita nas. (Dario, 13)

- 4.5.8 Posljedica svih tih prepreka uspjehu i integraciji u školi jest da mnoga djeca Romi rano napuštaju školu. Pitanja u vezi s ovim problemom također su ponekad relevantna u kontekstu pohađanja jednogodišnjih programa predškole djece Roma. Premda nisu dostupne precizne i recentne brojke u vezi sa stopama ranog napuštanja škole, na nacionalnoj je razini ta stopa relativno niska. Prema podacima Eurostata za 2006., ta je stopa bila 5,3%, što je znatno niže nego u mnogim europskim

383 *Ibid.*, str. 302.

384 Nasuprot tome, ohrabruje da je 86,6% smatralo da bi učitelji trebali biti osposobljeni za rad u multikulturnim okruženjima, da bi učitelji koji rade s Romima morali biti upoznati s kulturnim specifičnostima romske zajednice (92,6%), da treba proučavati romsku povijest i kulturu (61,7%), i da bi škole trebale poticati suradnju između roditelja Roma i učenika Hrvata (89,9%).

385 Dokazi iz evaluacije nisu uključivali procjenu raspoloživosti, kvalitete ili dostupnosti odgovarajućih prilika za usavršavanje na radnom mjestu.

386 Obavijest Agencije za odgoj i obrazovanje (AZOO).

387 Obavijest Pučkog otvorenog učilišta „Korak po korak” Hrvatska.

388 Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2013, str. 13.

zemljama, i znatno niže od prosjeka država članica EU (15,3%).³⁸⁹ Budući da hrvatski zakoni propisuju obavezno školovanje do dobi od 15 godina, broj onih koji prekidaju osnovnoškolsko obrazovanje ne uključuje djecu koja školovanje prekinu nakon što navrše 15 godina. Prema nalazima istraživanja UNDP-a, Svjetske banke i Europske komisije iz 2011., udio Roma (u dobi od 18 do 22 godine) u kategoriji „onih koji rano napuste obrazovanje” iznosio je 87%, u usporedbi s 31% za neromsko stanovništvo koje živi u blizini.³⁹⁰ Većina ispitanih u kategoriji „onih koji rano napuštaju obrazovanje” su nagovijestili da je glavni razlog što više nisu pohađali školu taj što su „dostatno obrazovani”.³⁹¹

... najveći previd lokalnih ili državnih vlasti... jest da svake godine stotine djece Roma ispada iz sustava [osnovnoškolskog obrazovanja] i nitko ništa ne čini u vezi s tim! (predstavnik jedne romske NVO)

4.6 Praznine u provođenju

4.6.1 Premda su mjere iz *Nacionalnog programa za Rome* (2003.), *Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.* i *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* donesene i premda ih se primjenjuje, i dalje postoje mnoge praznine u programima i mjerama, realizaciji i praksi. Provođenje mjera za uključivanje Roma karakteristično je nesustavno i sporo.

4.6.2 Jednogodišnji programi predškole dobar su primjer nasumičnog načina na koji se mjere primjenjuju. Prethodni neobavezni programi nisu bili standardizirani; razlikovali su se trajanjem, kvalitetom i dinamikom, ovisno o lokaciji. Kao posljedica nesustavne implementacije, mnogo je djece Roma isključeno. K tome, nije bilo djelotvornih nacionalnih mehanizama za praćenje napredovanja u one djece Roma koja su pohađala te programe. Također, aktualna nacionalna strategija vrlo je ambiciozna zbirka ciljeva. Puno ostvarivanje njezinih mjera zahtijevat će kontinuirane i dodatne aktivnosti, kao i mnogo dodatnog novca. Jasno je da velik problem leži i u tome što su resursi nedostadni i što je dodjeljivanje tih resursa također nesustavno i potencijalno diskriminatorno. Evidentno je da postoji nedostatak kako horizontalne (između i unutar ministarstava), tako i vertikalne koordinacije (između ministarstava i lokalnih vlasti) u pogledu sufinanciranja kako bi se svima osigurao pristup. Budući da su odgoj i obrazovanje u javnim integriranim predškolskim institucijama potpuno decentralizirani na razinu lokalnih vlasti (različitih fiskalnih kapaciteta) te da su dostupni primarno onoj djeci čiji su roditelji zaposleni, djeca Romi često su isključena. Općenito, potreban je koordiniraniji napor državnih tijela kao i lokalnih vlasti kako bi se osigurao pristup kvalitetnom obrazovanju, uključujući predškolsko, za svu djecu Rome.

Činjenica je da je, što se tiče djece Roma, potrebno više truda, više obrazovanja... uključivanja dodatnih osoba da im pomažu tijekom tog početnog razdoblja. Obrazovne ustanove ne nude adekvatne pedagoške i psihološke usluge. (predstavnik jedne romske NVO)

4.6.3 Jedna značajna praznina u programima i mjerama te njihovoj realizaciji, koja mnogoj djeci Romima u ranoj dobi ograničava pristup kvalitetnom odgoju i obrazovanju u ranom djetinjstvu, jest nedostatak raspoloživih mjesta za djecu u vrtićima i drugim predškolskim okruženjima. Organizacijske i administrativne prepreke na mnogim lokalitetima dovode do nedostatka mjesta u predškolama, dugim listama čekanja i nedostatka djelotvorne komunikacije, odnosno širenja vitalnih i praktičnih informacija o mogućnostima obrazovanja, premda su predškole dužne davati roditeljima te informacije. Neometana integracija romske zajednice u pružanje predškolskih usluga na lokalnoj razini predstavlja izazov koji ozbiljno i negativno utječe na dostupnost kvalitetnih predškolskih ustanova djeci Romima.

389 Miličević i Dolenec, 2009., str. 14.

390 Brüggemann, 2012., str. 48. To se definira kao nepohađanje škole i nezavršavanje obrazovanja višeg od niže srednje ili kratke više srednje škole.

391 *Ibid.*, str. 72.

4.6.4 Daljnji izazov u pogledu implementacije odnosi se na nedostatak ujednačenog praćenja i ocjenjivanja kvalitete predškolskih obrazovnih ustanova. Mnoga djeca Romi (osobito iz urbanih sredina) često bivaju uključena u vrtiće isključivo za Rome i u odvojene romske igraonice, ukoliko su takve institucije u blizini mjesta gdje žive. Premda su te predškolske institucije u istraživanju RECI+ pozitivno ocijenili i roditelji Romi i djeca, također su predmet kritika da ne pružaju ništa više nego uslugu čuvanja djece, što ukazuje na pitanja kvalitete i nedostatka mehanizama za podizanje standarda pružanja usluga. Osiguravanje kvalitete tih programa, u nedostatku javnih, integriranih usluga ranog odgoja i obrazovanja, tako predstavlja još jedan izazov.³⁹²

4.6.5 Evidentno je da je istraživanje RECI+ potvrdilo da Romi često imaju slabe veze s institucijama i ljudima koji njima upravljaju. Nadalje, postoji velik raskorak između potreba različitih romskih zajednica i predstavnika Roma. Osobito su Romkinje de facto isključene iz procesa donošenja odluka u vezi s obrazovanjem. Sudionici fokusnih grupa sugerirali su da bi se, u svrhu unapređenja programa i mjera vezanih uz školovanje, njihove realizacije i prakse, u lokalnoj upravi, zdravstvenim službama, centrima socijalne skrbi itd. moglo zapošljavati predstavnike romske populacije da Romima pomažu da ostvare svoja prava.

S tim je NVO-ima problem što su u Hrvatskoj vrlo fragmentirane, u stvari većina tih romskih NVO funkcioniraju na razini jedne obitelji, obično proširene porodice... to postaje pitanje je li to obični vrtić, ili skrb za djecu unutar jedne proširene porodice. (predstavnik jedne romske NVO)

4.6.6 Istraživanje RECI+ naglašava nekoliko ključnih problema koji nesrazmjerno pogađaju Rome. Među njima su loši uvjeti življenja, teško siromaštvo, niske stope obrazovanosti i zaposlenosti, slaba potpora kod kuće i u zajednici, loši zdravstveni uvjeti itd. Sve u svemu, Romi imaju vrlo ograničen pristup različitim oblicima kapitala, što pak uvjetuje njihov marginalizirani položaj. Dužnost je države da te probleme vidi kakvima stvarno jesu i da ih sukladno tome riješi. Međutim, postoji nedostatak preciznih podataka koji bi odražavali pravu situaciju. „Stvarna” veličina romske manjine u Republici Hrvatskoj i dalje je nepoznata. Nadalje, ima malo statističkih ili istraživačkih podataka o Romima, osobito u područjima obrazovanja, socijalne skrbi i zdravstva. Mjere koje bi trebale koristiti romskoj zajednici neučinkovite su zbog nedostatka etnički desegregiranih podataka koji bi omogućili fokusiranje na identificiranje nejednakog pristupa. Bez prikupljanja etnički specificiranih podataka, djelotvornost postojećih mjera ostat će nepoznata, a napredak u uključivanju Roma neće se moći ozbiljno ocijeniti.

4.6.7 Premda postoje nacionalni indikatori sudjelovanja Roma u obrazovanju, a MZOS pruža podatke o upisivanju, ponavljanju razreda, pristupu dodatnoj poduci i produženom školskom boravku za različite razine obrazovanja, ukupni broj djece Roma koja bi trebala biti upisana na svakoj razini nije javno raspoloživ. Nadalje, dostupni podaci ne pokazuju stvarnu dob djece u pojedinačnim predškolskim skupinama, razredima ili po godinama provedenim u predškolama/osnovnim/srednjim školama, niti pokazuju kada djeca polaze u školu. Stope uspjeha za svaku obrazovnu razinu, kao i rodne razlike u napredovanju i postignućima, također nisu dostupne. Ukratko, nedostaje vitalnih informacija o stvarnom uplivu obrazovnih programa na djecu Rome i njihove obitelji. Nacionalni podaci koji omogućavaju specificiranje po etničkoj pripadnosti ne bi prikazali samo brojke, već i rezultate djeteta/učenika kao indikatore kvalitete i djelotvornosti obrazovanja za djecu Rome. Bez te vrste pouzdanih podataka koje se može kvalitetno vrednovati i istraživanja koja uključuju rod i dob, teško da će programi i mjere biti djelotvorni.³⁹³

392 Metodologija Istraživanja RECI+ ne uključuje potpunu procjenu i analizu naravi pružanja usluga unutar tih institucija.

393 Jedan recentni izvještaj komentira probleme vezane uz prikupljanje podataka u Hrvatskoj. Usp. <https://vlada.gov.hr/UserDocImages//Sjednice/2014/186%20sjednica//186%20-%203.pdf>

- 4.6.8 Situacija u kojoj se nalaze Romi ne ovisi samo o njihovom stjecanju kulturnog ili financijskog kapitala, jer rasizam i ksenofobija u Hrvatskoj stvaraju atmosferu diskriminacije koja svakodnevno negativno utječe na većinu Roma. Uključivanje Roma ovisi o promjenama stajališta većine, i uspjeh se ne može mjeriti time koliko Romi imaju volje postati „hrvatski“.

5. POGLAVLJE

Zaključci i preporuke

5.1 Zaključci

- 5.1.1 Cilj je izvještaja RECI+ pomoći nadležnim vlastima Republike Hrvatske u stvaranju neometanog i ravnopravnog pristupa hrvatske djece Roma kvalitetnim uslugama obrazovanja i skrbi u ranom djetinjstvu, zalaganjem utemeljenim na vjerodostojnom istraživanju potkrijepljenom podacima. Dakle, zaključci i preporuke imaju namjeru usmjeriti nadležne vlasti i agencije (uključujući i organizacije civilnog društva) odgovorne za promicanje društvene uključenosti, bolji pristup dobrima i uslugama te socijalnoj koheziji u Republici Hrvatskoj. Ta se pomoć smatra dopunom i podrškom postojećim naporima koje Vlada Republike Hrvatske i međunarodne organizacije ulažu kako bi se posebna pozornost posvetila teškom položaju romskog stanovništva koji se očituje u njihovom ekonomski, geografski, kulturno i politički marginaliziranom statusu. Ti negativni faktori, koji su međusobno povezani i imaju više uzroka, stvaraju zatvoren krug društvene isključenosti iz koje mnogi Romi ne mogu izaći bez znatne pomoći.
- 5.1.2 Razlozi za istraživanje o uključivanju Roma u ranom djetinjstvu (RECI+) za Hrvatsku dobro su utemeljeni. Sve je više čvrstih dokaza prikupljenih u međunarodnom kontekstu, koji potvrđuju važnost ulaganja u obrazovanje i skrb u ranom djetinjstvu. Ulaganje u razvoj u ranom djetinjstvu izravno je srednjoročno i dugoročno povezano s konkretnim rezultatima u obliku pravičnih odnosa i socijalne pravde, zaštite ljudskih prava djece i ekonomskih koristi.
- 5.1.3 Snaga istraživanja RECI+ leži u njegovom inkluzivnom pristupu. Autori ovog Izvještaja s pouzdanjem vjeruju da zdravlje, dobrobit i obrazovanje djece rane dobi zahtijeva holistički i sustavan pristup koji vidi međusobnu povezanost svih multidisciplinarnih elemenata koji utječu na živote dojenčadi i djece rane dobi, njihovih obitelji i zajednica. Iz tog razloga popratne preporuke uz ovaj Izvještaj obuhvaćaju pitanja poput zdravlja, stanovanja, socijalne skrbi i obrazovanja te druge relevantne teme – kao što su na primjer diskriminacija i segregacija, koje uvjetuju okolnosti i kvalitetu odgoja i skrbi u ranom djetinjstvu djece Roma. Ovaj je pristup kompatibilan s mnogim izvještajima Europske unije i Vijeća Europe te se odražava i u samoj *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* Republike Hrvatske. Treba reći i to da je ovaj dokument sa zadovoljstvom pozdravljen u Odboru za prava djeteta Ujedinjenih naroda.³⁹⁴
- 5.1.4 Apsolutna potreba da se djeci Romima osiguraju pravične mogućnosti pristupa visokokvalitetnim, na djecu usmjerenim vrtićima i predškoli, središnji je prioritet agencija pokroviteljica, koje su zahvalne na istraživačkom radu tima Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

394 *Concluding Observations of the United Nations Committee on the Rights of the Child*, Ženeva, 19. 9. 2014.

- 5.1.5 Zakonski i profesionalni okvir za obrazovanje u Republici Hrvatskoj osigurava razvoj modernog društva temeljenog na znanju. Među vrijednostima koje su tome u osnovi nalaze se obaveza pružanja visokokvalitetnog obrazovanja za sve, jednakost obrazovnih mogućnosti za svakoga, obavezno opće obrazovanje koje u obrazovni sustav uključuje svu djecu, poštovanje ljudskih prava i prava djeteta te razvijanje interkulturalnih kurikuluma i nastave koja pozitivno priznaje i prihvaća različitosti. U odnosu na interkulturalizam, Nacionalni okvirni kurikulum jasno se drži namjere da osigura da se svi učenici i učenice kvalificiraju za život u multikulturalnom, multietničkom svijetu i da razviju poštovanje i toleranciju spram ljudskih razlika.
- 5.1.6 Pravna infrastruktura za predškolski odgoj u Republici Hrvatskoj po namjerama je odlučno inkluzivna. Dijelom obrazovnog sustava opravdano se smatra predškolsko učenje i skrb za djecu u dobi između šest mjeseci i njihovog upisa u obaveznu osnovnu školu. Djelovanje u skladu s raznim međunarodnim konvencijama jasno određuje da je država odgovorna i dužna pružati usluge učenja i skrbi za svu djecu predškolske dobi. Takve obaveze i odgovornosti potvrđuje i osnažuje *Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi*.³⁹⁵
- 5.1.7 Unatoč pohvalnoj i ohrabrujućoj podlozi u zakonodavstvu i većem broju međunarodnih konvencija, ravnopravno uključivanje djece Roma, s dostojanstvom i poštovanjem, u obrazovanje, uključujući i predškolski odgoj, nije zadovoljavajuće, kako pokazuju ovaj i drugi izvještaji. Još uvijek postoji bezbroj izazova na svim razinama obrazovnog sustava koji stvaraju prepreke pristupu djece takvim uslugama i programima.³⁹⁶
- 5.1.8 Izvještaj RECI+ ističe da je visina sredstava dodijeljenih za financiranje programa koji se odnose na dobrobit obitelji i djeteta u Republici Hrvatskoj značajno niža nego u drugim europskim zemljama i od prosjeka u ostalim državama članicama EU. Hrvatska također zaostaje iza drugih europskih zemalja po razini uključenosti djece u jaslice i dječje vrtiće.
- 5.1.9 Jedan od najznačajnijih nalaza iz istraživanja RECI+ jest da samo 20% djece Roma (u dobi od 0 do 6 godina) u romskim kućanstvima obuhvaćenih ovim istraživanjem ima u svojim zajednicama pristup programima predškolskog obrazovanja i skrbi ili jednogodišnjem programu predškole.³⁹⁷ To što je ovaj potonji odnedavno obavezan, nesumnjivo će poboljšati situaciju, kao i činjenica da se u okolnostima u kojima predškolski objekti nisu na raspolaganju program smješta u lokalne osnovne škole.
- 5.1.10 Za isključivanje i segregaciju određenog broja djece Roma u predškolskim ustanovama postoje, dakako, mnogi kompleksni uzročni čimbenici o kojima govori glavni dio ovog teksta, a dio razloga povezan je s predrasudama o kojima se izvještava, prisutnima u javnim proturomskim stavovima kod mnogih roditelja neroma. Postoje, dakako, i mnogi drugi kompleksni uzročni faktori kojima se bavio glavni dio ovog teksta. Međutim, nedostatak uključivanja obitelji Roma u predškolske i vrtičke usluge na lokalnoj razini jest izazov koji ozbiljno i negativno utječe na dostupnost kvalitetnih predškolskih kapaciteta za djecu Rome.
- 5.1.11 Nalazi također jednoznačno pokazuju da postoje značajni dispariteti razina usluga skrbi u ranom djetinjstvu i sustavu obrazovanja koji negativno djeluju na dojenčad i djecu Rome. Tijekom provedbe istraživanja RECI+ otkriveno je da na jednoj lokaciji ni jedno dijete nije bilo uključeno ni u kakvu vrst obrazovnih usluga prije osnovne škole.

395 Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi, NN 10/97, 107/07, 94/13.

396 Vlada Republike Hrvatske, *National Roma Inclusion Strategy 2013-2020*, Zagreb 2013., str. 38.

397 Kao što je ranije spomenuto, to je potvrđeno u istraživanju koje su proveli UNDP, Svjetska banka i Europska komisija o socijalnim i ekonomskim aspektima razvoja romskih zajednica u Hrvatskoj i regiji. Stopa upisa u predškolske programe djece u dobi od 3–6 godina bila je 21% za Rome i 45% za nerome (UNDP, WB and EC, 2011).

- 5.1.12 Raniji izvještaji također pokazuju da upis djece Roma u prvi razred može biti odgođen na temelju loših rezultata testiranja, a smatra se da je tome ponajviše uzrok ograničeno znanje hrvatskog jezika kod te djece. Neosporno je, međutim, da je predškolsko obrazovanje za djecu Rome od temeljne važnosti jer to izrazito poboljšava njihovu spremnost za osnovnu školu.
- 5.1.13 Ove nalaze istraživanja RECI+ potvrđuju procjene iznesene u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*: „Podaci pokazuju da se romska djeca slabo uključuju u sustav odgoja i skrbi u ranom djetinjstvu.”³⁹⁸
- 5.1.14 U svjetlu ovih procjena i značajnih nalaza istraživanja RECI+, zabrinjava što postoji nesklad između postojeće strukture i prakse u predškolskom odgoju, i ravnopravnog sudjelovanja obitelji Roma s djecom rane dobi u tom sustavu. Agencije pokroviteljice i autori izvještaja nadalje nude ove preporuke u uvjerenju da postoji ozbiljno htijenje i namjera Republike Hrvatske da se poboljša razina sudjelovanja Roma u uslugama odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu. Ovo uvjerenje učvršćuju pozitivne i konkretne obaveze sadržane u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* te nedavne pozitivne promjene koje je pokrenulo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.³⁹⁹ Stoga je važno da svi ključni dionici što prije poduzmu izravne akcije i intervencije. Ove preporuke nastoje pružiti plan za poboljšanje programa i mjera, pružanja usluga i prakse koji su nužni kako bi se postigla pravičnija razina pristupa kvalitetnom predškolskom odgoju djece Roma.
- 5.1.15 Evidentno je da mnoge od preporuka snažno pokazuju da je u interesu ravnopravnosti nužno kroz razvoj pravila, programa i mjera tražiti načine centralnog, premda ponekad neizravnog financiranja usluga.⁴⁰⁰
- 5.1.16 Preporuke primjereno uvažavaju ekonomsku realnost Hrvatske, ali također priznaju da ne može biti kompromisa u vezi s nacionalno i međunarodno priznatim načelima ljudskih prava i socijalne pravde. Položaj Roma u većini zemalja Europe, uključujući Republiku Hrvatsku, predstavlja tako ozbiljan dubinski problem u ostvarivanju ljudskih prava, demokracije, vladavine prava i socijalne kohezije da su odgovorne akcije moralno i politički neizbježne. Ove preporuke tako podržavaju ambicije *Nacionalne strategije za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti (2014.–2020.)*.⁴⁰¹ Nadalje, one se temelje na ratificiranoj Konvenciji o pravima djeteta i na obavezi Republike Hrvatske da dodijeli odgovarajuća budžetska sredstva u skladu s člankom 4 Konvencije radi ostvarivanja prava djece, a posebice da poveća budžet predviđen za socijalne djelatnosti te riješi disparitete na temelju indikatora vezanih uz prava djece.⁴⁰²
- 5.1.17 Radi ispunjavanja zakonskih i konvencijskih dužnosti i odgovornosti, kao i radi daljnjeg aktivnog provođenja *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, potrebno je uzeti u obzir sljedeće preporuke:

5.2 Preporuke za ministarstva, napose Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta – kao prioritet u prvom koraku

- 5.2.1 S obzirom na nalaze izvještaja RECI+ da odgovarajuće obavijesti i informacije koje se odnose na mogućnosti predškolskih programa ne dopiru do mnogih romskih obitelji unatoč obavezi predškola da roditeljima potencijalnih korisnika daju te informacije, nadležne institucije trebaju provesti formalnu reviziju radi određivanja mjera i promjena politike koje su eventualno potrebne kako bi

398 Vlada Republike Hrvatske, 2012., str. 39.

399 *Ibid.*, str. 39, 40.

400 UNICEF, 2013a.

401 Vlada Republike Hrvatske, 2014, *Nacionalna strategija za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti (2014.–2020.)*.

402 Usp. Concluding Observations of the United Nations Committee on the Rights of the Child, Ženeva, 19. 9. 2014.

se romskim obiteljima osigurao lak pristup informacijama o mogućnostima predškolskih usluga u njihovom mjestu. Revizija treba obuhvatiti procjenu uloge romskih NVO-a u ovoj problematici, budući da je jasno da bi one, zajedno s ostalima, trebale igrati ključnu ulogu u održavanju dobre informiranosti zajednica u vezi s raspoloživim javnim uslugama.

- 5.2.2 S obzirom na nalaze da je za pristup djece Roma kvalitetnim lokalnim predškolskim uslugama, uključujući jednogodišnji program predškole, česta smetnja njihova udaljenost od izoliranih romskih naselja, nadležne institucije trebaju u korist romskih zajednica redovito provoditi postojeće obaveze unutar nacionalne politike predškolskog odgoja i obrazovanja koje se odnose na osiguravanje besplatnog prijevoza.⁴⁰³ Valja pozdraviti činjenicu da je MZOS donio odredbe koje od uprava gradova i općina te županija traže da osiguranjem prijevoza olakšaju pristup jednogodišnjem programu predškole u najbližoj predškolskoj ustanovi ili osnovnoj školi. Premda je riječ o hvalevrijednoj mjeri, u nekim je slučajevima u praksi ometa neobjašnjeno kašnjenje, a nema ni sankcija za one koji je ne žele provoditi.
- 5.2.3 Premda programi u romskoj zajednici (vrtići i igraonice koje osiguravaju/podržavaju Romi) mogu imati mnoge prednosti, potreban je oprez svih nadležnih vlasti da se izbjegne stvaranje predškolskih objekata koji *de facto* etnički segregiraju. Glavni cilj u svim predškolskim uslugama mora biti da se osigura sastav dobnih skupina koji u najvećoj mogućoj mjeri odražava etničku, kulturnu, vjersku i jezičnu raznolikost Hrvatske. Da bi se ostvario taj cilj, može biti potrebna reorganizacija lokalnih usluga, što pak, kao što je prethodno navedeno, može zahtijevati namjenski prijevoz od kuće do vrtića uz podršku i nadzor odraslih, posebice za djecu Rome koja žive u izoliranim i segregiranim ruralnim naseljima. MZOS i druge nadležne institucije za svaku općinu ili grad diljem Hrvatske trebaju provesti reviziju svih postojećih predškolskih aktivnosti u kontekstu osiguravanja ostvarivanja ovog cilja jednakosti, uz preporuku da revizija započne od Međimurske županije.
- 5.2.4 S obzirom na nalaz da djeca Romi u Hrvatskoj ne ostvaruju na ravnopravnoj osnovi koristi od predškolskih usluga prije obavezne pripreme predškolske godine, MZOS treba pažljivo razmotriti kakvi bi programi i mjere bili potrebni kako bi se za svu djecu Rome, uključujući i onu s teškoćama u razvoju,⁴⁰⁴ osigurale dvije godine obaveznog kvalitetnog predškolskog programa, te da to na prirodan način i uz profesionalnu podršku vodi do jednogodišnjeg programa predškole. U tom slučaju djeca bi pohađala predškolsku ustanovu najmanje pola dana (pet sati), pet dana tjedno tijekom pedagoške godine, s time da usluga uključuje topli obrok i prijevoz po potrebi. Za uvođenje takvih državnih mjera treba istražiti mogućnosti pribavljanja međunarodnih financijskih sredstava radi značajnijeg poboljšanja životnih izgleda djece Roma.
- 5.2.5 S obzirom na nalaze ovoga i drugih istraživanja da programi produženog boravka za djecu Rome često nisu na raspolaganju zbog manjka učionica i/ili nastavnog osoblja, unatoč obavezi osnivača škola da osiguraju takve kapacitete kako bi se osigurala provedba državnih mjera u posebnom interesu djece Roma, nadležna tijela trebaju naručiti reviziju kojom bi se istražio opseg takvih mogućnosti za djecu Rome, ili njihov izostanak, kako u predškolskim ustanovama tako i u osnovnim školama. Na temelju revizije dobio bi se izvještaj i preporuke o tome koje su konkretne mjere potrebne kako bi se osiguralo da djeca Romi na ravnopravnoj osnovi koriste produženi boravak i vannastavne aktivnosti. Također je važno da djeca Romi u predškoli imaju mogućnost s vršnjacima sudjelovati u kulturnim i sportskim aktivnostima, što bi za djecu bilo višestruko korisno za socijalni razvoj i za učenje hrvatskog jezika.
- 5.2.6 Budući da je ustanovljeno da su mnoge prepreke na koje djeca Romi nailaze u pristupu ranom odgoju i obrazovanju povezane sa siromaštvom obitelji, Ministarstvo socijalne politike i mladih, zajedno s Uredom za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, koji koordinira provođenje *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, kao i sa svim drugim

403 Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi, *Narodne novine* br. 10/97, 107/07 i 94/13.

404 UNICEF, 2013a. Posebno su osjetljiva skupina siromašne obitelji na ruralnim područjima s djecom s teškoćama u razvoju, između ostaloga i zbog udaljenosti od neformalnih društvenih mreža.

nadležnim tijelima vlasti, treba zajednički i hitno nastojati pronaći nužna financijska sredstva kako bi se osigurala redovita opskrba potrebitih obitelji Roma nužnim materijalnim dobrima i time pospješilo pohađanje vrtića i predškole, uključujući i ustanove jednogodišnjeg programa predškole. To bi moglo uključivati osiguranje potpore/kupona za odjeću i obuću, kao i za prijevoz na područjima na kojima se ta usluga još ne provodi. Kao što nas podsjeća nedavno istraživanje UNDP-a, UNHCR-a i UNICEF-a (2014.), siromaštvo djeluje kao „niz uzroka i učinaka u procesu isključivanja i diskriminacije u obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, zapošljavanju, stanovanju te stjecanju statusa državljanstva.“⁴⁰⁵

5.3 Preporuke za lokalne vlasti – kao prioritet u drugom koraku

- 5.3.1 Nalazi istraživanja RECI+ potvrđuju da sudjelovanje djece Roma u kvalitetnom predškolskom odgoju i obrazovanju često onemogućuje činjenica da njihove obitelji žive u substandardnom i improviziranom smještaju, uz nedostatak osnovnih uvjeta i opreme nužne za sigurnost, čistoću i zdravlje djece te za redovito pripremanje za pohađanje aktivnosti u predškolskim ustanovama. Svođenje tih prepreka na minimum očito je vrlo kompleksno pitanje. U skladu s *ciljem i posebnim ciljevima zaštite okoliša u Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, gradovi i općine, kao i sve druge odgovorne i nadležne jedinice lokalne samouprave, moraju, uz financijsku potporu središnjih vlasti, poduzeti hitne akcije i osigurati da sve obitelji Roma s djecom rane dobi imaju odgovarajuće uvjete koji podrazumijevaju sigurne izvore pitke vode, suvremene sanitarne čvorove u prostoru u kojem žive te dostatna sredstva za grijanje, kuhanje i rasvjetu, kao privremenu izvanrednu mjeru dok im ne bude osiguran alternativan odgovarajući „legalni“ smještaj.
- 5.3.2 MZOS i sva druga nadležna državna tijela trebaju pokrenuti direktivu uz centralno financiranje koja će od svih službi za obrazovanje pri gradovima i općinama tražiti da razrade i provode program stručne obuke o suzbijanju pristranosti, socijalnoj pravdi i etničkoj ravnopravnosti u obrazovanju u suradnji s kompetentnim pružateljima obuke, za sve osoblje (uključujući odgojno-obrazovne djelatnike, pomagače, medijatore, kuhare, domare itd.) u svakom obliku predškolskih programa.
- 5.3.3 MZOS i sva druga nadležna državna tijela trebaju inicirati direktivu uz centralno financiranje koja od nadležnih općinskih i gradskih ureda za obrazovanje, na područjima na kojima postoje romska naselja, traži da osiguraju dovoljan broj potpuno integriranih mjesta u predškolskim ustanovama koja su na raspolaganju djeci Romima; uz to, za sve predškolske ustanove treba osigurati jasno stručno vodstvo koje će ih uputiti u zakonske dužnosti protiv diskriminiranja roditelja Roma koji traže da njihova djeca budu primljena.
- 5.3.4 Treba pokrenuti novu veliku stručnu inicijativu: imenovanje stručnih savjetnika koji će raditi u županijama / gradovima i općinama u kojima Romi žive u značajnom broju. U suradnji sa svim drugim nadležnim državnim tijelima i tijelima lokalne samouprave, te u skladu s odredbama *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* koje obavezuju Agenciju za odgoj i obrazovanje (AZOO) na osposobljavanje stručnih odgajatelja za rad s djecom Romima, MZOS treba pokrenuti inicijativu za direktivu s centralnim financiranjem kojom se od ureda za obrazovanje gradova i općina i drugim nadležnim državnim tijelima na područjima na kojima živi značajan broj Roma traži da imenuju dostatan broj dobro osposobljenih specijaliziranih savjetnika za predškolski odgoj i obrazovanje (u skladu s ciljevima od 1 do 7 u poglavlju *Obrazovanje Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*) koji će pomagati predškolskim ustanovama s djecom Romima: a) u poboljšavanju kvalitete i standarda razvoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu; b) u stavljanju posebnog težišta na pomoć predškolskim ustanovama da svoju politiku, pružanje usluga i praksu usmjere prema interkulturalnoj perspektivi; c) u naglašavanju važnosti igre za razvoj u ranom djetinjstvu; d) u prihvaćanju i uvažavanju materinjeg jezika (ili više jezika) učenica i učenika, koji će se cijeliti i maksimalno koristiti u nastavi

405 UNICEF, UNDP i UNHCR, 2014.

i učenju; e) pomagati osoblju predškolskih ustanova u razvijanju odgovarajućih profesionalnih vještina upravljanja ponašanjem koje poštuje prava djeteta, te za sprječavanje nasilja nad djecom kod kuće; f) u razvijanju profesionalnih vještina vezanih uz povećanje očekivanja učitelja, pomagača i roditelja u odnosu na sposobnosti djece; h) u uvažavanju potrebe svih učitelja i pomagača za prilikama za razvijanje odgovarajućeg profesionalnog znanja i vještina kako bi u svoj repertoar profesionalnih odgovornosti mogli uključiti sposobnost poučavanja sve djece hrvatskom jeziku; i) u uspostavljanju rutinskog procesa revizije nastavnih programa s rukovoditeljima predškolskih ustanova radi njihova stalnog razvoja te po potrebi uključivanja poduke i učenja koje će unapređivati znanje, vještine i razumijevanje koje bi kod sve djece njegovalo osjećaj i ljubav za jednakost, različitost, mir i ljudska prava; j) ondje gdje je potrebno, definirati strategije odnosa s društvenom zajednicom kako bi se osiguralo institucionalno prihvaćanje, pristup i redovno pohađanje djece Roma iz izoliranih i marginaliziranih zajednica;⁴⁰⁶ k) u formuliranju strategija za rad s roditeljima Romima i njihovo puno uključivanje u život i rad vrtića na temelju izgradnje odnosa povjerenja i uzajamnog poštovanja; l) učiteljima i pomagačima u predškolskim ustanovama oko razrade strategije i redovnih načina postupanja za razvijanje povjerenja i sposobnosti roditelja Roma za obrazovanje vlastite djece, kao što su, na primjer, programi „Priprema za školu” i „Roditeljstvo s pouzdanjem” (na duži rok, kad to sredstva budu dopuštala, cilj bi bio proširiti te aktivnosti po cijeloj zemlji kako bi se poboljšala suradnja obitelji sa zdravstvenim i socijalnim radnicima radi poboljšanja njihovih roditeljskih vještina s jakim težištem na razvoju i skrbi u ranom djetinjstvu); m) u naglašavanju važnosti angažiranja učitelja i/ili pomagača romskog etničkog porijekla, kao i važnosti pune profesionalnosti njihove obuke, te naglašavanja smjernice da njihovo raspoređivanje u predškolske ustanove znači podršku i rad sa svom djecom, neovisno o etničkom porijeklu; n) u naglašavanju važnosti i poticanju trajnog profesionalnog usavršavanja za sve osoblje u ustanovama odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu, te redovitog stručnog usavršavanja koje omogućuje širenje novog znanja i razmjenu profesionalnih vještina i iskustava (uz mogućnost suradnje s REYN-om)⁴⁰⁷; i o) u poticanju učitelja i pomagača u predškolskim ustanovama s djecom Romima na osnivanje mobilnih knjižnica s igračkama i knjigama te profesionalno modeliranje edukativnih igara koje mogu dati vrijedan doprinos razvoju kompetencija roditelja za odgoj i obrazovanje njihove djece u ranom djetinjstvu .

5.3.5 Nalazi istraživanja RECI+ potvrđuju da sudjelovanje djece Roma u kvalitetnom predškolskom odgoju često ometa činjenica što obitelji žive u osiromašenom, nesigurnom, nehygieničkom i nezdravom stambenom okruženju. U tom kontekstu ključnu odgovornost snose gradovi i općine te druga nadležna državna tijela, posebice u odnosu na održavanje stambene komunalne infrastrukture, poput cesta i pješačkih staza, izvora pitke vode, kanalizacije i redovnog odvoženja kućanskog otpada. Vlada u skladu s važećim zakonima treba primjenjivati sankcije prema onim lokalnim vlastima koje ne udovoljavaju tim osnovnim zahtjevima sigurnosti javnog zdravlja i okoliša za romske zajednice.

5.3.6 Nalazi istraživanja RECI+ potvrđuju da sudjelovanje djece Roma u kvalitetnom predškolskom odgoju često ometa činjenica da većina roditelja Roma, a posebno majke, imaju vrlo nisku razinu naobrazbe. U romskim je zajednicama razina pismenosti općenito vrlo niska. Sukladno *Obrazovnom cilju i posebnim ciljevima (Posebni cilj 7)* u sklopu *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020.*,⁴⁰⁸ poznato je da razina i kvaliteta roditeljskih vještina u dijelu siromašnih i marginaliziranih obitelji bitno ovisi o razini obrazovanja roditelja. Imajući na umu tu činjenicu, MZOS bi u suradnji s drugim nadležnim ministarstvima te AZOO-om, NCVVO-om i nacionalnim NVO-ima Roma, trebalo inicirati direktivu sa središnjim financiranjem koja bi od svih nadležnih ureda za

⁴⁰⁶ *Ibid.* Izvještaj je potvrdio da je centralno financiranje mnogih službi potrebno kako bi se rasvijetlilo šarenilo lokalnih usluga.

⁴⁰⁷ Romani Early Years Network (REYN) je mreža budućih i etabliranih profesionalaca i paraprofionalaca koji rade s romskim zajednicama na području razvoja u ranom djetinjstvu (ECD). Smještaj i upravljanje REYN osigurava Međunarodna udruga Korak po korak u partnerstvu s Inicijativom Roma 'Kopaci' programa za rano djetinjstvo Fondacije Otvoreno društvo (OSF/ECF).

⁴⁰⁸ Vlada Republike Hrvatske, 2012.

obrazovanje gradova i općina na područjima sa značajnim prisustvom Roma tražila da u lokalnoj zajednici angažiraju, imenuju, plaćaju i obučavaju „zagovornike učenja u romskoj zajednici“ za svaku romsku zajednicu/naselje. Uloga zagovornika učenja bila bi promocija pismenosti mladih i odraslih te cjeloživotnog učenja unutar romske zajednice, kao i pružanje usluga i pristupa obrazovnim tečajevima i obuci o sljedećim temama: osnovna pismenost; odgovarajuće strukovno obrazovanje; osobna sigurnost, uključujući postupanje sa slučajevima rasizma i diskriminacije; jačanje i vođenje zajednice; volonterski rad; korištenje prava; kulturni i politički angažman. Posebno težište valja dodatno staviti na obrazovanje žena i majki. Postojanje i ulogu romskih NVO-a treba smatrati važnim čimbenikom podrške i razrade ovih preporuka.

5.4 Preporuke vezane uz reformu obrazovanja i prikupljanje podataka – kao prioritet u trećem koraku⁴⁰⁹

- 5.4.1 S obzirom na relativno nisku stopu sudjelovanja Roma u svim oblicima odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu, a u interesu ravnopravnog uključivanja Roma u predškolske programe, MZOS treba pokrenuti formalnu reviziju kojom će se razmotriti status odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu unutar cjelokupnog obrazovnog sustava kako bi se odredile mjere i izmjene nužne da ovaj sektor obrazovanja dobije istu važnost kao i sve druge faze obrazovanja, uključujući osnovno i srednje školovanje. To može uključivati eventualnu potrebu da središnja vlast dodatno prerasporedi budžetske stavke za obrazovanje većim ulaganjem u usluge predškolskog odgoja i obrazovanja.⁴¹⁰ Uvažava se, međutim, da je u tom smjeru nedavno došlo do pozitivnih promjena koje je potaknulo Ministarstvo (MZOS).
- 5.4.2 MZOS, odnosno druga nadležna državna tijela trebaju formalno naručiti pregled i reviziju sadašnje kvalitete predškolskih programa i aktivnosti s obzirom na kurikulare i programe, poučavanje/ pedagoške metode i učenje te nastavna sredstva; također treba ocijeniti koliko su postojeći predškolski programi u skladu s najboljim međunarodnim primjerima odgoja i skrbi u ranom djetinjstvu (poput onih u *Early Years Foundation Stage* u Velikoj Britaniji) te donijeti sve nužne preporuke radi osiguravanja potrebnih poboljšanja i njihove održivosti.
- 5.4.3 MZOS u suradnji s drugim nadležnim državnim tijelima treba revidirati nacionalnu strukturu i kapacitet školske inspekcije i o tome izvijestiti javnost kako bi se osigurala neovisna, redovita i specijalistička inspekcija svih predškolskih ustanova u interesu procjene i vrednovanja ishoda te osiguranja poboljšanja kojima se teži – u skladu s *Nacionalnom strategijom za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*⁴¹¹, te povišenim standardima pristupa, pohađanja i uspjeha sve djece, a posebice djece koja su po porijeklu marginalizirana ili u nepovoljnom položaju, uključujući Rome. Inspekcijska izvješća treba gledati kao glavno sredstvo službenog nadzora i vrednovanja obrazovanja u Republici Hrvatskoj, ali, što je još važnije, i uspješnosti i djelotvornosti strategija kojima je cilj uključivanje Roma u kvalitetan predškolski odgoj i rano obrazovanje. O nalazima inspekcije treba izvještavati transparentno, s punom profesionalnom strogošću, bez straha i pogodovanja. Takav bi proces revizije trebao također procijeniti potrebu za novim zapošljavanjem i obukom inspektora s ciljem stjecanja kompetencija koje su nužne za inspekcijski nadzor pitanja koja se tiču uključivanja u obrazovanje, uključujući interkulturno obrazovanje i poučavanje hrvatskog jezika kao drugog ili dodatnog jezika.
- 5.4.4 U skladu s *Europskom poveljom o regionalnim i manjinskim jezicima*, poučavanje romskih jezika u ranim godinama treba postati sastavnicom interkulturnog pristupa obrazovanju kako bi se kod djece ojačala svijest o identitetu i poboljšala razina predstavljanja romskog naroda djelovanjem njegovih pripadnika kao nastavnika jezika u hrvatskom obrazovnom sustavu.

409 Niz ovih preporuka dio su nacionalne strategije obrazovanja. Usp. *Narodne novine* br. 124/14.

410 UNICEF, „Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj“, Zagreb 2013. UNICEF-ovo je istraživanje potvrdilo potrebu za povećanim nacionalnim ulaganjem u kvalitetne programe za rano djetinjstvo i roditeljstvo.

411 Ibid. str. 38–49.

- 5.4.5 Budući da u Republici Hrvatskoj ne postoje zakonske prepreke prikupljanju podataka po etničkoj pripadnosti, MZOS treba u suradnji s Državnim zavodom za statistiku i Vladinim Uredom za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, te uz konzultacije s Agencijom za zaštitu osobnih podataka, razraditi i provesti strategije za sustavno prikupljanje podataka o obrazovanju koji omogućuju specifikaciju po etničkoj pripadnosti (prije nego po kulturi i socijalno-ekonomskim značajkama), spolu i dobi na načine koji su u skladu s Ustavom Republike Hrvatske (članak 37 o jamstvima sigurnosti i tajnosti podataka), na osnovi onoga što je već navedeno u Okviru za praćenje napretka u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*. Prikupljanjem podataka o obrazovanju, osim što će se omogućiti specificiranje podataka po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi, treba dokumentirati i postotni udio svih članova kućanstava u predškolskoj dobi koji sudjeluju u predškolskom obrazovanju, njihove standarde uspjeha, njihov iskazani materinji jezik i postotke učenica i učenika koji pohađaju predškolu i školu. Takvi su podaci bitni da bi se gore navedene preporuke mogle realistično pratiti i da bi se mogla vrednovati njihova opća djelotvornost. Usvojene mjere i strategije trebaju uzeti u obzir potrebu za redovnim i sustavnim prikupljanjem podataka u svrhu provođenja analize radi donošenja nužnih izmjena i dotjerivanja programa, usluga i prakse bez neopravdanog odgađanja.⁴¹² Uvažava se, međutim, da je Republika Hrvatska posljednjih godina u tom smjeru poduzela već niz važnih koraka u skladu s ciljevima *Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015.*⁴¹³
- 5.4.6 U skladu s glavnim ciljem i posebnim ciljevima 1–4 Okvira za praćenje napretka, u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*,⁴¹⁴ Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina i Državni zavod za statistiku, zajedno sa svim nadležnim tijelima i institucijama, trebaju naručiti istraživanje koje će ustanoviti i preporučiti programe i mjere potrebne za osnaživanje dobrovoljnog etničkog izjašnjavanja Roma u Republici Hrvatskoj kako bi podaci iz popisa stanovništva bili točniji te kako bi politički i fiskalni uvjeti uključivanja Roma bili bolje poznati, pregledniji i bolje procijenjeni. *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* opravdano otvara i pitanje kompleksne naravi legaliziranja državljanstva Roma.
- 5.4.7 U skladu sa spomenutim glavnim ciljem i posebnim ciljevima 1–4 *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Državni zavod za statistiku, Agencija za zaštitu osobnih podataka i sve nadležne institucije trebaju osigurati pravne smjernice i vodstvo za sva ministarstva, gradove i općine, druge nadležne državne agencije te sva ostala nadležna državna tijela o standardiziranom postupanju i svakom posebnom prikupljanju podataka o romskim zajednicama (uključujući spol i dob), po svim sektorskim poljima – uključujući zdravstvenu zaštitu, zapošljavanje i ekonomsko uključivanje, stanovanje i uvjete života, uvjete okoliša, obrazovanje (uključujući i predškolsko obrazovanje), socijalnu zaštitu, zaštitu djeteta (uključujući broj djece Roma o kojima brinu državne institucije) te razine društvene, kulturne i političke uključenosti i sudjelovanja. Takvi podaci će potaknuti i pospješiti međusektorsku suradnju i stvaranje inkluzivnih programa i mjera.
- 5.4.8 Nadalje se preporučuje da nadležno Tajništvo *Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* dopunske preporuke sadržane u ovom Izvještaju doda ciljevima i posebnim ciljevima navedene strategije te da se njihova provedba pomno nadzire s jasno definiranim kriterijima uspješnosti.

5.5 Preporuke vezane uz smanjivanje siromaštva i zdravstvenu zaštitu – kao prioritet u četvrtom koraku

- 5.5.1 Nalazi istraživanja RECI+ potvrđuju da je sudjelovanje djece Roma u kvalitetnom predškolskom obrazovanju često ometano zbog siromaštva obitelji, koje je simptom nezaposlenosti i ekonomske isključenosti. Taj ozbiljan uzročni faktor, kao jednu od glavnih prepreka sudjelovanju djece Roma u predškolskom odgoju, treba rješavati u skladu s glavnim ciljem i *posebnim ciljevima 1 do 7* poglavlja

412 Open Society Foundations – Roma Initiatives, "No Data-No Progress", New York 2010.

413 Usp. *Narodne novine* br. 103/03 te izmjene i dopune, *Narodne novine* br. 118/06 i 41/08.

414 *Ibid.* str. 120–123.

„Zapošljavanje i ekonomsko uključivanje“ u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, te imajući u vidu Nacionalnu strategiju za borbu protiv siromaštva i društvene isključenosti 1. (2014.–2020.). Uz to, radi poboljšanja konkurentnosti i zapošljivosti Roma, Romkinja i mladih, Hrvatski zavod za zapošljavanje i sva druga nadležna tijela trebaju se formalno pozabaviti realnošću predrasuda i diskriminacije protiv Roma na tržištu rada u Republici Hrvatskoj. Treba razraditi sveobuhvatan skup mjera i energično ih provoditi s ciljem poboljšanja mogućnosti zapošljavanja Roma, čime bi se ublažili pritisci, tegobe i štete za cijeli život zbog apsolutnog obiteljskog siromaštva.⁴¹⁵

- 5.5.2 Nalazi istraživanja RECI+ potvrđuju da je sudjelovanju djece Roma u kvalitetnom predškolskom obrazovanju često zapreka to što njihove obitelji žive ispod granice siromaštva zbog toga što je problematično udovoljavaju li neki tražitelji socijalne pomoći uvjetima i zbog toga što postoje informacije da neka plaćanja socijalne pomoći nisu adekvatna. Ohrabruje što su ozbiljno otvoreni problemi na koje ukazuju cilj i posebni ciljevi koji se odnose na socijalnu skrb (djeca, mladi, žene, starije osobe, osobe s invaliditetom te svi koji su izloženi rizicima trgovanja ljudima, seksualne eksploatacije i drugih oblika nasilja s naglaskom na žene i djecu), sadržani u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*.⁴¹⁶
- 5.5.3 Nalazi istraživanja RECI+ potvrđuju da je sudjelovanju djece Roma u kvalitetnom predškolskom obrazovanju prečesto zapreka slabo zdravlje mnoge djece. Pretežni su razlozi što je pristup obitelji Roma odgovarajućim zdravstvenim uslugama (uključujući programe imunizacije) problematičan zbog brojnih čimbenika: troškova, ispunjavanja uvjeta, zdravstvene naobrazbe koja bi poboljšala znanje romskih obitelji o zdravim načinima života, problema pružanja usluga (npr. izolirana i segregirana seoska naselja), nehygijske okoline za život, i diskriminacije koju vrše neki zdravstveni radnici. U skladu s ciljem i posebnim ciljevima koji se odnose zdravstvenu zaštitu u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*,⁴¹⁷ s *Nacionalnom strategijom razvoja zdravstva 2012.–2020.* (koja posebnu pozornost poklanja zdravstvenoj zaštiti predškolske djece)⁴¹⁸ i sa *Strategijom borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti Republike Hrvatske (2014.–2020.)*,⁴¹⁹ cilj podizanja razine zdravlja dojenčadi i djece mora ostati kritičnim područjem u središtu pozornosti. Treba pozdraviti to što ova potonja strategijska inicijativa, usvojena 17. 12. 2014., obuhvaća niz mjera usmjerenih na zdravlje majki i djece. Te hvalevrijedne planirane akcije valja provesti bez neopravdanog odgađanja. K tome, Hrvatski zavod za javno zdravstvo u suradnji sa svim drugim nadležnim tijelima treba se pozabaviti prijemom potrebom za stvaranjem programa koji će pratiti i vrednovati odredbu o trajnoj i koordiniranoj zdravstvenoj zaštiti dojenčadi i djece Roma putem kućnih posjeta stručnjaka za kućnu njegu, pedijataru, liječnika opće prakse/obiteljskih liječnika i epidemioloških službi Zavoda za javno zdravstvo u suradnji s centrima socijalne skrbi. Bitan element pružanja dobrih zdravstvenih usluga romskim zajednicama trebaju biti odgovarajući programi stručnog usavršavanja zdravstvenih radnika.
- 5.5.4 Nalazi istraživanja RECI+ potvrđuju da sudjelovanje djece Roma u kvalitetnom predškolskom obrazovanju odveć često potkopavaju aktivne predrasude i diskriminacija od strane većinske populacije. To se često manifestira kroz ograničen pristup kvalitetnim predškolskim uslugama u naseljima te planskom ili faktičkom organizacijskom segregacijom. U skladu s ciljem uklanjanja diskriminacije i posebnim ciljevima 1–4 u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*,⁴²⁰ odgovarajuća nadležna tijela u suradnji s Vladinim Uredom za ljudska prava i prava nacionalnih manjina trebaju tražiti načine da se osigura odgovarajuća osnovna financijska

415 UNICEF, UNDP, UNHCR, izvještaj „Romska svakodnevica u Hrvatskoj: Prepreke i mogućnosti za promjenu“, Zagreb 2014., str. 120.

416 *Ibid.* str. 70–80.

417 *Ibid.* str. 59–69.

418 Government of the Republic of Croatia, „United Nations Committee on the Rights of the Child – Croatia, Ženeva 15. 9. 2014.

419 Strategija borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti Republike Hrvatske (2014.–2020.) <http://www.mspm.hr/content/download/10283/76643/version/1/file/Strategija-siroma%C5%A1tvo-27032014.pdf>

420 *Ibid.* str. 112–114.

potpora romskim udrugama orijentiranim na prava i podršku zajednici, u svrhu: praćenja i izvještavanja o slučajevima etničkih predrasuda i s njima povezanih djela diskriminacije; podrške i utjehe žrtvama; pružanja specijaliziranih pravnih i financijskih savjeta, savjetodavnih usluga za parove, uključujući podršku i vodstvo u vezi s obiteljskim nasiljem te s odgojem djece bez „batina“;⁴²¹ osiguravajući pritom da posebno težište tog rada bude na politici obrazovanja i obrazovnim uslugama.

421 UNICEF, „Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj“, Zagreb 2013.

IZVORI

- Amnesty International. 2006. *False Starts: The Exclusion of Romani Children from Primary Education in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slovenia*. <http://www.amnesty.org/en/library/info/EUR05/002/2006/en>
- Amnesty International. 2011. *Croatia: Submission to the Committee of Ministers of the Council of Europe on Oršuš and Others v. Croatia (Application No. 15766/03)*, London: Amnesty International. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR64/007/2011/en/7df8f85d-4ee2-4685-b83d-06f01a5818d4/eur640072011en.pdf>
- Babić, Z. 2013. Ekonomski aspekti ulaganja u rani razvoj djece: komparativni prikaz' u: *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*, N. Pečnik, ur. Zagreb: UNICEF, 251–259. <http://www.unicef.hr/upload/file/380/190366/FILENAME/Publikacija.pdf>
- Balog, Ž. 2013. 'Intervju: Integracija i socijalizacija Roma i prestanak stvaranja getoiziranih naselja jedini su spas za Međimurje'. u: *Crveni kotač – Loli Rota*, (1), 4–5.
- Baranović, B. 2009. *Istraživanje Udruga žena Romkinja Bolja Budućnost. Život Romkinja u Hrvatskoj s naglaskom na pristup obrazovanju*. Zagreb: Udruga žena Romkinja Bolja budućnost. http://www.ijf.hr/socijalna_ukljucenost/adminmax/files/Izvjestaj_ZivotiObrazRomkinja.pdf
- Bennett, J. 2012. *ECEC for Children from Disadvantaged Backgrounds: Findings from a European Literature Review and Two Case Studies*. Brussels: European Commission. http://ec.europa.eu/education/policy/school/doc/ecec-report_en.pdf
- Benjak, T. 2013. *Izvjeste o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Berberski, S. 1979. 'Romi u pretprogoniteljskoj eri'. u: *Zadarska revija*, 28(4), 415–422.
- Biondich, M. 2002. 'Persecution of Roma-Sinti in Croatia, 1941–1945'. u: *Roma and Sinti Under-Studied Victims of Nazism (Symposium Proceedings)*. Washington: Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, 33–48. http://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_2002-06.pdf
- Bourdieu, P. 1986. 'The Forms of Capital'. u: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, J. Richardson, ur. New York: Greenwood Press, 245–258.
- Brajša-Žganec, A.; Franc, R.; Merkaš, M.; Radačić, I.; Šerić, M.; Šikić-Mičanović, L. 2011. *Situation Analysis of Children's and Women's Rights in Croatia*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia. <http://www.unicef.hr/upload/file/371/185854/FILENAME/SituationAnalysis.pdf>
- Brüggemann, C. 2012. *Roma Education in Comparative Perspective. Analysis of the UNDP / World Bank / European Commission Regional Roma Survey 2011 (Roma Inclusion Working Papers)*. Bratislava: United Nations Development Program.
- Centar zdravlja. n.d. 'Promijenjena uloga odgojitelja u Ustanovi ranog odgoja'. http://www.centar-zdravlja.net/print.php?print_page=http://www.centar-zdravlja.net/clanci/majka-i-dijete/1/3871/promijenjena-uloga-odgojitelja-u-ustanovi-ranog-odgoja/
- Centar za mirovne studije. 2013. *Istraživački izvještaj - Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za mirovne studije. <http://www.cms.hr/publikacije/publikacije>

- Council of Europe. 1992. *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg: Council of Europe. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm>
- Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Međunarodni ugovori, *Narodne novine* 18/97, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1997_10_18_121.html
- Council of Europe. 2006. *Council of Europe Disability Action Plan 2006–2015*. Strasbourg: Council of Europe. http://www.coe.int/t/dg3/disability/Source/Fact%20Sheet%20Integration_of_people_with_disabilities_E_06_04_11.pdf
- Council of Europe. 2011. *Recommendation CM/Rec(2011)14 of the Committee of Ministers to Member States on the Participation of Persons with Disabilities in Political and Public Life*. Strasbourg: Council of Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1871285&Site=CM>
- Council for National Minorities of the Republic of Croatia. 2013. *Godišnje izvješće o utrošku sredstava osiguranih u državnom proračunu Republike Hrvatske za 2012*. <http://www.savjet.nacionalne-manjine.info/odluke.php>
- Crnić, I., Dika, M., Grgić, A., Marijan, R., Palić, D., Pavković, J., Potočnjak, Ž. (2011), *Primjena antidiskriminacijskog zakonodavstva u praksi*, Zagreb: Centar za mirovne studije. <http://www.cms.hr/publikacije/publikacije>
- Državni zavod za statistiku (DZS). 2011. *Stanovništvo prema narodnosti, starosti i spolu, Popis 2011*. Zagreb: Državni zavod za statistiku. http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_18/H01_01_18.html
- Državni zavod za statistiku (DZS). 2012. *Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2010./2011. i početak šk./pred. g. 2011./2012*. (Statistički izvještaj 1470). Zagreb: Državni zavod za statistiku. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1470.pdf
- Državni zavod za statistiku (DZS). 2013a. *Statističke informacije 2013*. Zagreb: Državni zavod za statistiku. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/StatInfo/pdf/StatInfo2013.pdf
- Državni zavod za statistiku (DZS). 2013b. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2013*. Zagreb: Državni zavod za statistiku. <http://www.dzs.hr/>
- Državni zavod za statistiku (DZS). 2013c. *A Statistical Portrait of Croatia in the European Union*. Zagreb: Državni zavod za statistiku. <http://www.dzs.hr/Hrv/important/PressCorner/StatPortraitOfCroatiaInTheEU2013.pdf>
- Državni zavod za statistiku (DZS). 2013d. *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku* (Statistički izvještaj 1469). Zagreb: Državni zavod za statistiku. <http://www.dzs.hr/>
- Državni zavod za statistiku (DZS). 2013e. *Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2011./2012. i početak šk./pred. g. 2012./2013*. (Statistički izvještaj 1496). Zagreb: Državni zavod za statistiku. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/SI-1496.pdf
- Hrvatska gospodarska komora. 2013. *Hrvatsko gospodarstvo 2012. godine*. http://www.hgk.hr/wp-content/blogs.dir/1/files_mf/hrvatsko_gospodarstvo_2012_mail.pdf
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ). 2012. *Nacionalni plan za poticanje zapošljavanja i za 2011. i 2012. godinu i Nacionalni program za Rome/Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005.–2015*. Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje. http://www.hzz.hr/UserDocsImages/Provedba_NPPZ_i_ROMI%202012_z_UV.pdf
- Hrvatsko novinarsko društvo. 2012., 13. 10. Zaključci 13. sjednice Novinarskog vijeća časti, održane 13. veljače 2009.: Pučki pravobranitelj vs Aleksandra Ličanin <http://www.hnd.hr/hr/Zakljucci13sjednice/show/65871/>
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo (HZJZ). 2013. *Hrvatski zdravstveno-statistički ljetopis za 2012. godinu*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo (HZJZ). 2014. *Hrvatski zdravstveno-statistički ljetopis za 2013. godinu*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo. http://hzjz.hr/wp-content/uploads/2014/05/Ljetopis_2013_.pdf
- Crowe, D. M. 1996. *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: St. Martin's Griffin.
- Cvikić, L. 2007. 'Professional Development for Teachers of Children Whose Mother-Tongue Language is Romani – an Example from Croatia'. u: *Experiences of the Roma Education Initiative: Documentation Studies Highlighting the Comprehensive Approach*. Budapest: Education Support Program [ESP] of the Open Society Institute, 68–72. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/8556_file1_experiences-of-the-roma-education-initiative.pdf

- Digitalni informacijsko-dokumentacijski ured. 2013. Republika Hrvatska - *Mali vodič / Republic of Croatia Mini Guide 2013*. Zagreb: Digitalni informacijsko-dokumentacijski ured Vlade Republike Hrvatske. http://hidra.srce.hr/arhiva/18/5093/Malivodic2013_web.pdf
- Dobrotić, I. 2013. 'Dostupnost i korištenje usluga predškolskog odgoja i obrazovanja te drugih oblika skrbi': u: *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*, N. Pečnik, ur. Zagreb: UNICEF, 166–179. <http://www.unicef.hr/upload/file/380/190366/FILENAME/Publikacija.pdf>
- Dobrotić, I.; Matković, T.; Baran, J. 2010. 'Zaposlenost žena i pristup sustavu predškolske skrbi za djecu u Hrvatskoj: postoji li veza?'. u: *Revija za socijalnu politiku*, 17(3), 363–384. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90286
- Domini, M. 1990. *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru: verzija na hrvatskom jeziku (Hrvatska)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- European Commission. 2011. *The Situation of Roma in 11 EU Member States – Survey Results at a Glance*. Brussels: European Commission. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf
- European Commission. 2014. *Roma Health Report: Health status of the Roma population Data collection in the Member States of the European Union*. Brussels: European Commission. http://ec.europa.eu/health/social_determinants/docs/2014_roma_health_report_en.pdf
- European Commission against Racism and Intolerance. 2012. *ECRI Report on Croatia (fourth monitoring cycle)*. Strasbourg: Council of Europe. <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Croatia/HRV-CbC-IV-2012-045-ENG.pdf>
- European Court for Human Rights. 2010. Oršuš and others v. Croatia, Strasbourg, Grand Chamber, 16 March 2010, Judgment. [http://sljeme.usud.hr/usud/prakES.nsf/94b579567876f9fcc1256965002d1bf4/e70cfa8e1c1fe8bec12576f700390779/\\$FILE/ORSUS,%20presuda%20Velikog%20vijeca.pdf](http://sljeme.usud.hr/usud/prakES.nsf/94b579567876f9fcc1256965002d1bf4/e70cfa8e1c1fe8bec12576f700390779/$FILE/ORSUS,%20presuda%20Velikog%20vijeca.pdf)
- Fraser, A. 1995. *The Gypsies*. Oxford: Wiley.
- Glas Slavonija. 2014, September 6. 'Premalo Roma koristi besplatan vrtić'. <http://www.glas-slavonije.hr/246212/4/Premalo-Roma-koristi-besplatan-vrtic>
- Vlada Republike Hrvatske. 2003. *Nacionalni program za Rome*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. <http://www.umrh.hr/Nacionalni%20program%20za%20Rome.pdf>
- Vlada Republike Hrvatske. 2005. *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005–2015*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9296_file12_croatia-ap-desetlje%25C4%2587a-hr.pdf
- Vlada Republike Hrvatske. 2012. *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. <http://www.uljppnm.vlada.hr/images/nacionalna%20strategija%20za%20ukljucivanje%20roma%20za%20razdoblje%20od%202013-2020.pdf>
- Vlada Republike Hrvatske. 2013a. *Izvešće o provedbi Akcijskog plana za provedbu Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina za razdoblje od 2011.–2013. godine, za 2012. godinu*, Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, dostupno na <http://www.uljppnm.vlada.hr/images/26072013/izvjesce%20o%20provedbi%20ap-a%20za%20provedbu%20uzpnm-a%20-%20za%202012.pdf>
- Vlada Republike Hrvatske. 2013b. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u državnom proračunu Republike Hrvatske za 2012. godinu za potrebe nacionalnih manjina*, Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, dostupno na <http://www.uljppnm.vlada.hr/images/26072013/izvjsce%20o%20provedbi%20uzpnm-a%20-%20za%202012.pdf>
- Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. n.d. 'Romi'. http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=24
- Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. 2011. *Izvešće o provođenju Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma za 2009. i 2010. godinu*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. http://www.uljppnm.vlada.hr/images/pdf/izvjesce_o_provodjenju_akcijskog_plana.pdf
- Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. 2012. Video: *Dosta! Oslobodimo se predrasuda – upoznajmo Rome!* Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=45&tmpl=component

- Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. 2013. *Izvješće o provođenju Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma za predškolsko obrazovanje za 2011. i 2012. godinu*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
- H-Alter. 2013. Na varaždinskom sudu donesena je nepravomoćna presuda za diskriminaciju dvije srednjoškolske kojima je odbijen zahtjev za odrađivanjem prakse zbog etničke pripadnosti. <http://www.h-alter.org>
- Hrašćani, G. 2012, 17. 9. 'Sukob u Međimurju: Ne puštaju u školu romsku djecu'. Dnevnik.hr. <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/sukob-u-medzimurju-ne-pustaju-u-skolu-romsku-djecu.html>
- Hrečkovski, S. 1985. 'Progoni i deportacije slavonskih Roma u koncentracioni logor Jasenovac'. u: *Okrugli stol 21. travnja 1984.*, Jasenovac, 35–38.
- Hrvatić, N.; Ivančić, S. 2000. 'Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj'. u: *Društvena istraživanja*, 9 (2–3) [46–47], 251–266. http://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=31765&show=clanak
- HUDOC European Court of Human Rights. 2010. Press Release: 'Case of Oršuš and Others v. Croatia. Segregating Roma Children in Croatian Primary Schools Discriminatory'. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-3069606-3394560>
- Kajtazi, V. 2012. 'Najava svjetskog dana romskog jezika'. u: *Zbornik svjetskog dana romskog jezika 3.–5. studenog 2011. godine*, V. Kajtazi, ur. Zagreb: Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, Kali Sara', 151–156.
- Kamenski, V.; Ilić, J. 1982. 'Zagrebački Romi'. u: *Polet*, 31. 3., 13.
- Kanižaj, I. 2006. *Manjine – između javnosti i stvarnosti. Nacionalne manjine u dnevnim novinama 2001–2005*. Zagreb: Sveučilišna knjižara
- Kelava, M. 2012. 'Članovi prve romske zadruge „Đurđ“ u Maglenči kraj Bjelovara vode romsku etno-kuću, sade lavandu i napravili su sušionicu ljekovitog bilja'. H-Alter. <http://www.h-alter.org/vijesti/ljudska-prava/moguli-zadruge-zaposliti-rome/print:true>
- Košiček, T.; Kobetić, D.; Stančić, Z.; Joković Oreb, I. 2009. 'Istraživanje nekih aspekata rane intervencije u djetinjstvu'. u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 46(1), 1–14.
- Kušan L.; Zoon, I. 2004. *Izvještaj o pristupu Roma zapošljavanju: Hrvatska*. Strasbourg: Council of Europe
- Kutnjak Kiš, R.; Payerl-Pal, M.; Uvodić-Đurić, D.; Bacinger Klobučarić, B.; Najman Hižman, E., ur. 2013. *Strateški plan za unapređenje zdravlja i smanjivanje nejednakosti u zdravlju u Međimurskoj županiji 2014.–2020*. Čakovec: Zavod za javno zdravstvo Međimurske županije
- Lalić, S.; Benčić, S.; Kuharić, L. 2012. *Izvještaj o provedbi Zakona o suzbijanju diskriminacije u 2011. godini*. Zagreb: Centar za mirovne studije. <http://www.cms.hr/publikacije/publikacije>
- Lapat, G.; Šlezak, H. 2011. 'Roma students' perception of the importance of education'. u: *Metodicki obzori*, 6(1), 81–93.
- Latham, J. 1999. 'Roma of the former Yugoslavia'. u: *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 27(2), 205–226.
- Lengel Krizman, N. 2003. *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942*. Jasenovac, Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac.
- Liégeois, J-P. 2012. *Romi u Europi*. Zagreb: Ibiss-grafika
- Ljubešić, M. 2004. 'Suvremeni koncept rane intervencije za neurorizičnu djecu'. u: *Journal for Gynaecology, Perinatology, Reproductive Medicine and Ultrasonic Diagnostics* (1330–0091), 13(2), 57–60
- Ljubešić, M. 2013. 'Roditelji i dijete s teškoćama u razvoju'. u: N. Pečnik (ur.) *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia, pp. 84–97.
- Matković, T. 2007. 'Obuhvat sustavom predškolske skrbi u Hrvatskoj, 1989.–2005'. u: *Revija za socijalnu politiku*, 14(1), 123–125
- Matković, T.; Dobrotić, I. 2013. Promjene u obuhvatu programima predškolskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj na nacionalnoj i županijskoj razini između 1990. i 2012. godine. u: *Revija za socijalnu politiku*, 20(1), 65–73.
- Memedov, I. 2010, 26. 7. 'European Court Denounces Segregated Education Agau: Oršuš and Others v Croatia'. European Roma Rights Centre. <http://www.errc.org/cikk.php?page=10&cikk=3613>

- Mesić, M. 2013. 'Pojam nacionalnih manjina i njihovo političko predstavljanje: slučaj Hrvatske'. u: *Politička misao*, 50(4), 107–131.
- Mihailov, D. 2012. *The Health Situation of Roma Communities: Analysis of the Data from the UNDP/WB/EC Regional Roma Survey 2011* (Roma Inclusion Working Papers). Bratislava: United Nations Development Program http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/health_web
- Miličević, F.; Dolenec, D. 2009. *Razvoj socijalne dimenzije u obrazovanju: izvještaj za Hrvatsku*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/06848.pdf>
- Miljević-Ridički, R.; Pahić, T. 2009. *Advancing Educational Inclusion and Quality in South East Europe: Survey on Elementary School Children Parents' Attitudes Towards and Views on Parental Participation in Schools. Croatia*. <http://www.see-educoop.net/aeiq/parents/croatia%20summary%20final.pdf>
- Ministarstvo zdravlja, Republika Hrvatska. 2012. *Nacionalna strategija razvoja zdravstva 2012.–2020*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. http://www.zdravlje.hr/programi_i_projekti/nacionalne_strategije/nacionalna_strategija_zdravstva
- Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi (MZSS), Republika Hrvatska. 2010. *Plan deinstitucionalizacije i transformacije domova socijalne skrbi i drugih pravnih osoba koje obavljaju djelatnost socijalne skrbi u Republici Hrvatskoj 2011.–2016. (2018.)*. Zagreb: Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske. <http://www.propisi.hr/files/File/IVANA%20-%20PROPISI%20VII/163.107%20O%20o%20Planu%20deinstitucionalizacije....doc>
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS), Republika Hrvatska. 2005. *Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005.–2010*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. http://www.national-observatory.org/docs/85-05a_WB_Program_for_education.pdf
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS), Republika Hrvatska. 2008. *Razvoj predškolskog odgoja i provedba Državnog pedagoškog standard predškolskog odgoja i naobrazbe*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3131>
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS), Republika Hrvatska. 2011. *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. public.mzos.hr/fgs.axd?id=18247
- Muraja, J.; Antulić, S., ed. 2012. *Priručnik za samovrednovanje ustanova ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja. http://dokumenti.ncvvo.hr/Samovrednovanje/Tiskano/prirucnik_predskolski_odgoj.pdf
- Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja (NCVVO). 2010. *Analiza rezultata istraživanja provedenog u sklopu projekta 'Pristupačnije i kvalitetnije obrazovanje Roma u Republici Hrvatskoj'*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja. http://dokumenti.ncvvo.hr/Kvaliteta_obrazovanja/Romi/analiza_rezultata.pdf
- Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja (NCVVO). 2012. *Predškolskim odgojem do potpune integracije*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja. http://dokumenti.ncvvo.hr/Kvaliteta_obrazovanja/Romi/predskolski_odgoj_integracija.pdf
- Novak, J.; Pecnik, A.; Bajrić, B. 2012. *Analiza i smjernice za osnaživanje romskog civilnog sektora u Republici Hrvatskoj*. <http://www.ombudsman.hr/hr/component/content/article/59-istraivanja/423-prezentacija-publikacije-analiza-i-smjernice-za-osnaivanje-romskog-civilnog-sektora-u-rh.html>
- Ured pučkog pravobranitelja, Republika Hrvatska. 2012. *Izvešće o pojavama diskriminacije za 2011. godinu*. <http://www.ombudsman.hr/index.php/hr/izvjesca/zastita/finish/22-2011/4-sazetak-izvjesca-o-pojavama-diskriminacije-za-2011-godinu>
- Ured pučkog pravobranitelja, Republika Hrvatska. 2013. *Izvešće o pojavama diskriminacije za 2012. godinu*. <http://www.ombudsman.hr/index.php/hr/izvjesca/izvjesca/finish/21-2012/3-sazetak-izvjesca-o-pojavama-diskriminacije-za-2012-godinu>
- Ured pučkog pravobranitelja, Republika Hrvatska. 2014. *Izvešće pučke pravobraniteljice za 2013. godinu*. <http://www.ombudsman.hr/index.php/hr/izvjesca/izvjesce-pucke-pravobraniteljice/finish/20-2013/55-izvjesce-pucke-pravobraniteljice-za-2013-po-prvi-puta-objedinjeno-izvjesce-o-stanju-ljudskih-prava-u-hrvatskoj-i-radu-ureda>

- Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, Republika Hrvatska. 2005. *Izvešće o radu za 2004*. Zagreb: Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova. <http://www.prs.hr/attachments/article/90/Izvjescje%20o%20radu%20za%202004.pdf>
- Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, Republika Hrvatska. 2013. *Izvešće o radu Pravobraniteljice za osobe s invaliditetom 2012*. <http://www.posi.hr/>
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). 2007. *Educational Policies for Pupils at Risk and Pupils with Disabilities in Southeast Europe – Croatia Report*. Paris: OECD. <http://www.oecd.org/education/school/38614202.pdf>
- Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) /Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2013. *Regionalni izvještaj o borbi protiv diskriminacije i učešću Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou*. Varšava: OSCE-ova Kancelarija/Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR). http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2013053012061769bos.pdf
- Pokos, N. 2005. 'Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka'. u: *Kako žive hrvatski Romi*, M. Štambuk, ur. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar.
- Puljiz, V.; Zrinščak, S. 2002., Hrvatska obiteljska politika u europskom kontekstu'. u: *Revija za socijalnu politiku*, 9(2), 117–138. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=47504
- Radulić, H. 2014, 1. 3. 'Najlošiji odnos prema Romima i Albancima'. *Zadarski list*. <http://www.zadarskilist.hr/clanci/01032014/najlosiji-odnos-prema-romima-i-albancima>
- Rašić, N. 2013. Jezik Roma u Zagrebu i Hrvatskoj: Treba li nam romski rječnik, i kakav? u: *Romano čačipe – Romska istina/Romano Lil – Časopis Roma u Republici Hrvatskoj*, 17(49), 27–31. http://www.umrh.hr/romska_istina49.pdf
- Roma Education Fund (REF). 2007. *Advancing Education of Roma in Croatia. Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions*. Budapest: Roma Education Fund.
- Roma Education Fund (REF). 2012. *Annual Report 2011*. Budapest: Roma Education Fund. http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_annual2011_07.pdf
- Roma Education Fund (REF). 2013. *Annual Report 2012*. Budapest: Roma Education Fund. http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_annual_report_2012.pdf
- Romić, M.; Sarnavka, S., ur. 2013. *Izveštaj o stanju ljudskih prava za 2012. godinu*, Zagreb: Kuća ljudskih prava.
- Škarić-Jurić, T.; Martinović Klarić, I.; Smolej Narančić, N.; Drmić, S.; Peričić Salihović, M.; Barać Lauc, L.; Miličić, J.; Barabalić, M.; Zajc, M.; Janićijević, B. 2007. 'Trapped between Tradition and Transition – Anthropological and Epidemiological Cross-sectional Study of Bayash Roma in Croatia'. u: *Croatian Medical Journal*, 48(5), 708–719. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=33012
- Šlezak, H. 2010a. *Demogeografska i sociokulturna obilježja romske populacije u Međimurju. Magistarski rad*. Zagreb: Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta.
- Šlezak, H. 2010b. 'Prirodno kretanje romskog stanovništva u Međimurskoj županiji – slučaj romskog naselja Kuršanec'. u: *Hrvatski geografski glasnik*, 72(2), 77–100. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=97314
- Šlezak, H.; Lapat, G. 2012. Interkulturalna kompetencija učitelja u školama s romskom djecom. u: *Pedagogija i kultura, Zbornik radova: Interkulturalna pedagogija: prema novim razvojem znanosti o odgoju*, K. Posavec i M. Sablić, ur. Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo, 300–306. http://projects.tempus.ac.rs/attachments/project_resource/1199/2029_Zbornik_radova.pdf
- Štambuk, M. 2000. 'Romi u Hrvatskoj devedesetih'. u: *Društvena istraživanja*, 9, 2/3 (46/47), 291–315.
- Štambuk, M., ur. 2005. *Kako žive hrvatski Romi*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar.
- Šućur, Z. 2005. 'Siromaštvo kao sastavnica sociokulturnog identiteta Roma'. u: *Kako žive hrvatski Romi*, M. Štambuk, ur. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 133–157.
- Tatalović, S. 2001. 'Nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj'. u: *Politička misao*, 38(3), 95–105. <http://hrcak.srce.hr/file/38700>
- Tatalović, S. 2008. 'Ostvarivanje prava nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj i europske integracije'. u: *Pravo i politika*, 1(2), 27–37. http://www.fepps.edu.rs/images/pravo_i_politika/pravo_i_politika_2.pdf

- United Nations. 2006. *The Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativni protokol uz Konvenciju. Međunarodni ugovori, *Narodne novine* 3/08. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2008_05_3_61.html
- United Nations Children's Fund (UNICEF). 2013a. *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia.
- United Nations Children's Fund (UNICEF). 2013b. *The State of the World's Children 2013 Children with Disabilities Executive Summary*. http://www.unicef.org/sowc2013/files/SOWC2013_Exec_Summary_ENG_Lo_Res_24_Apr_2013.pdf
- United Nations Development Program (UNDP). 2006. *Hluzvešće o društvenom razvoju Hrvatske 2006. Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: UNDP. http://www.undp.hr/upload/file/130/65078/FILENAME/WEB_engleska_verzija.pdf
- United Nations Development Program (UNDP). 2014. *Atlas romskih naselja u Međimurju*. Zagreb: UNDP. <http://www.hr.undp.org/content/dam/croatia/docs/Research%20and%20publications/socialinclusion/UNDP-HR-ATLAS-ROMA-MEDJIMURJE-2014.pdf>
- United Nations Development Program (UNDP); World Bank (WB); European Commission (EC). 2011. *Regional Roma Survey: Croatia*. <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/povertyreduction/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data/>
- United Nations Development Program (UNDP); United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); United Nations Children's Fund (UNICEF). 2014. *Romska svakodnevica u Hrvatskoj: Prepreke i mogućnosti za promjenu*. Zagreb: UNDP. <http://www.slideshare.net/UNDPPhr/romska-svakodnevnica-preprek>
- Sveučilište u Splitu. 2013. Nastavni plan i program preddiplomskog sveučilišnog studija *Rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Split: Sveučilište u Splitu. http://marul.ffst.hr/odsjeci/predskolski/program_ps.pdf
- van Maanen, J. 1998. 'Qualitative Studies of Organisations'. Cambridge, MA: SAGE Publications, Inc.
- Vojak, D. 2004. 'Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske'. u: *Migracijske i etničke teme*, 20(4), 447–476. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=10694
- Vojak, D. 2005. 'Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva na području banske Hrvatske, 1873.–1918.'. u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37, 145–162. <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/files/3zavod/RADOVI-ZHP-online/vojak.pdf>
- Vojak, D. 2013. *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.–1941.* Zagreb: Romsko nacionalne vijeće, Udruga za promicanje obrazovanje Roma u Republici Hrvatskoj 'Kali Sara'.
- Vončina, L.; Jemai, N.; Merkur, S.; Golna, C.; Maeda, A.; Chao, S.; Džakula, A. 2006. 'Croatia: Health Systems in Transition'. u: *Health System Review*, 8(7), 1–108. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/96445/E90328.pdf
- Weiss-Wendt, A. 2013. 'Introduction'. u: *The Nazi Genocide of the Roma*. New York: Oxford, 1–26.
- World Bank. 2012. *Toward an Equal Start: Closing the Early Learning Gap for Roma Children in Eastern Europe*. Washington, DC: World Bank. http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/RomaECD_FinalReport.pdf
- World Bank, Puls. 2005. *Report Croatia: Decade of the Roma – Roma Groups*. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/EXTROMA/0,,contentMDK:20749979~pagePK:64168445~piPK:64168309~theSitePK:615987,00.html>
- World Health Organization (WHO). 2013. *World Health Statistics*. Geneva: WHO. http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/EN_WHS2013_Full.pdf
- Gradska skupština Grada Zagreba. 2012. *Program javnih potreba u predškolskom odgoju i naobrazbi te skrbi o djeci predškolske dobi Grada Zagreba za 2013.* <http://www1.zagreb.hr/slglasnik.nsf/VPD/6670D6AB79D13FF7C1257AE20030BE7F?OpenDocument>
- Žganec, N.; Laklija, M.; Milić Babić, M. 2012. 'Access to Social Rights and Persons with Disabilities'. u: *Društvena istraživanja*, 21(1), 59–78.
- Župarić-Iljić, D. 2011. 'Kulturni, medijski, obrazovani i religijski aspekti manjinskog života u Zagrebu'. u: *Nacionalne manjine u Zagrebu: Položaj i perspektive*, D. Babić, F. Škiljan i D. Župarić-Iljić, ur. Zagreb: Plejada, 127–204.

Zakoni, propisi, službene odluke i objave

- Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom, *Narodne novine* 47/05.
- Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja, *Narodne novine* 63/08 i 90/10.
- Kazneni zakon, *Narodne novine* 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 71/06 i 110/07.
- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i protokoli br. 1, 4, 6, 7, 11 i 12, Međunarodni ugovori, *Narodne novine* 6/99, 8/99, 14/02 i 9/05.
- Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni ugovori, *Narodne novine* 12/93.
- Nacionalna strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015. godine, *Narodne novine* 63/07.
- Plan razvoja javnog zdravstva za razdoblje 2011.–2015. godine, *Narodne novine* 49/11.
- Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, *Narodne novine* 23/91.
- Pravilnik o sadržaju i trajanju programa predškole, *Narodne novine* 107/14.
- Republika Hrvatska, za prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. (2014)
- Ustav Republike Hrvatske*, *Narodne novine* 56/90, 135/97, 8/98 – pročišćeni tekst, 113/00, 124/00 – pročišćeni tekst, 28/01, 41/01 – pročišćeni tekst, 55/01, 85/10 – pročišćeni tekst.
- Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 65/91, 70/91, 27/92
- Ustavni zakon o izmjenama i dopunama Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 34/92.
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, *Narodne novine* 155/02, 47/10, 80/10 i 93/11.
- Zakon o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju, *Narodne novine* 85/06, 150/08 i 71/10.
- Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, *Narodne novine* 45/03.
- Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, *Narodne novine* 33/01 i 129/05.
- Zakon o Nacionalnom centru za vanjsko vrednovanje obrazovanja, *Narodne novine* 151/04.
- Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju, *Narodne novine* 80/13 i 137/13.
- Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, *Narodne novine* 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12 i 94/13.
- Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, *Narodne novine* 51/00.
- Zakon o osnovnom školstvu, *Narodne novine* 69/03.
- Zakon o potvrđivanju Europske povelje o lokalnoj samoupravi, Međunarodni ugovori, *Narodne novine* 14/97.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, Međunarodni ugovori, *Narodne novine* 6/07 i 5/08.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i protokola br. 1., 4., 6., 7. i 11. uz konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Međunarodni ugovori, *Narodne novine* 18/97.
- Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi, *Narodne novine* 10/97, 107/07 i 94/13.
- Zakon o roditeljskim potporama, *Narodne novine* 85/08, 110/08 i 34/11.
- Zakon o socijalnoj skrbi, *Narodne novine* 157/13.
- Zakon o suzbijanju diskriminacije, *Narodne novine* 85/08.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, *Narodne novine* 150/08, 71/10, 139/10, 22/11, 84/11, 12/12, 70/12, 144/12, 82/13 i 159/13.

DODATAK 1.

Metodologija istraživanja

Istraživanje RECI+ provedeno u Hrvatskoj dio je šireg spektra istraživanja u zemljama u kojima se ispituju i bilježe iskustva djece Roma i njihovih obitelji u vezi s pružanjem usluga u ranom djetinjstvu. Stoga ono u pravilu preuzima metodologijski pristup razvijen za prethodna RECI istraživanja (Socijalno uključivanje djece romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu) (Bennett, 2012.). Međutim, u hrvatsko su istraživanje nakon pažljivog razmatranja iskustava iz prethodnih istraživanja uvedeni neki važni novi elementi. RECI istraživanja temelje se na kombinaciji analize i interpretacije višestrukih izvora podataka relevantnih za situaciju djece Roma rane dobi, njihovih obitelji i zajednica. Ti izvori postoje na raznim razinama sustava odgoja, obrazovanja, skrbi i razvoja u ranom djetinjstvu (ECEC/ECD [*Early Childhood Education and Care/Early Childhood Development*]). Izvori na makrorazini uključuju nacionalne i internacionalne normativne i strateške dokumente i javno dostupne podatke poput demografskih i socioekonomskih, brojki vezanih uz obuhvat na različitim razinama obrazovnog sustava itd. Krićka analiza tih dokumenata pruža nužan kontekst za dio istraživanja koji se odnosi na mikrorazinu: dokumentiranje „življenog iskustva“ (van Maanen, 1998.) djece i obitelji iz romskih zajednica na pet lokacija u Hrvatskoj koje su sudjelovale u istraživanju.

Dok je ovaj „dvokraki“ pristup ključno obilježje svih dosadašnjih RECI istraživanja, u hrvatskome je uveden jedan važan nov element. Pripadnici romskih zajednica koje su izabrane za mjesta istraživanja RECI+ od samog su početka uključeni u proces istraživanja. Neobično je da predstavnici zajednica budu uključeni u istraživanje kao glavni informatori i da rade na olakšavanju pristupa zajednici. Međutim, metodološku kontrolu obično zadržavaju samo istraživači sa sveučilišta. Na početku procesa istraživanja RECI+, pripadnici istraživačkog tima iz znanstvenih krugova (iz Instituta Ivo Pilar u Zagrebu), zajedno s predškolskim i osnovnoškolskim učiteljima s lokacija istraživanja te predstavnici zajednica koji će se istraživačkom timu pridružiti kao romski istraživački pomoćnici, krenuli su na obuku iz socijalne pravde, koju je organiziralo Pučko otvoreno učilište „Korak po korak“. Organizirana je još jedna metodološka radionica, koja je istraživačkom timu omogućila da testira/ispita/analizira razrađena istraživačka pitanja koja su relevantna i za lokalne zajednice i za zagovaranje na temelju rezultata istraživanja. I taj je proces olakšao „finu doradu“ istraživačkih instrumenata kako bi se utvrdila i koristila najprikladnija sredstva u lokalnim kontekstima.

Istraživanje RECI+ obuhvaćalo je kvalitativno istraživanje koje je uključivalo promatranje na terenu, ankete, dubinske intervjue i fokusne grupe. Kao što je naznačeno u Uvodu u ovaj Izvještaj, glavni ciljevi ovog projekta bili su oslikati kompleksnu situaciju djece Roma i njihovih obitelji u Hrvatskoj i dokumentirati najbolju praksu, te definirati prepreke vezane uz pristup djece Roma obrazovanju, kao i njihova postignuća i napredovanje u obrazovnom sustavu. Kako bi to postiglo, ovo je istraživanje moralo svoj doseg proširiti izvan neposredne prakse ECEC i ECD i u sliku pripustiti i

širi društveni, ekonomski i kulturni kontekst. Ta je kritična kontekstualizacija omogućila otkrivanje „pravih“ problema s kojima se susreću djeca Romi i njihovi roditelji i identificiranje izazova na koje svakodnevno nailaze.

Članovi glavnog istraživačkog tima rade na Institutu za društvena istraživanja Ivo Pilar u Zagrebu: dr. Lynette Šikić-Mićanović, rukovoditeljica (antropologija), dr. Marija Geiger Zeman (sociologija), dr. Danijel Vojak (povijest), dr. Ivana Radačić (pravo), mr. Marica Marinović Golubić (sociologija) i mr. Tihana Štojs (sociologija). Dr. Maja Štambuk (sociologija) i mr. Tea Sertić (sociologija) pomogle su timu kao vanjske suradnice.

Istraživačkom timu Instituta u ranom su se stadiju procesa pridružili romski istraživački pomoćnici: Senija Seferović, Suljo Seferović, Dragoljub Nikolić, Stanoje Nikolić, Stanoje Todorović, Radovan Balog, Dejan Oršoš, Duško Kostić, Jovica Radosavljević, Jovana Petrović, Branko Đurđević, Veli Huseini i Suada Avdi.

Romski istraživački pomoćnici su istraživače iz Instituta Ivo Pilar pratili na svaku terensku lokaciju i olakšavali pristup romskim kućanstvima. Također su pomagali anketnim ispitivanjima o demografskim obilježjima kućanstava/obitelji i prevodili kad je trebalo, te su davali tumačenja prikupljenih podataka iz „unutrašnje“ perspektive, što je članovima istraživačkog tima neromima omogućavalo da po potrebi promijene kut svojih interpretacija. Istraživački pomoćnici Romi su s istraživačkim timom sudjelovali u raspravama o prikupljenim podacima, olakšavali tók povratnih informacija od zajednice prema istraživačima, davali sugestije u vezi s provođenjem, fokusom i smjerom istraživanja te identificirali moguće tenzije i probleme na terenu.

Hrvatski istraživački tim blisko je surađivao s konzultantima Fondacija Otvoreno društvo dr. Adrianom Richardom Marshom, profesorom Mathiasom Urbanom i Arthurom Robertom Ivattsom OBE, te timom Pučkog otvorenog učilišta „Korak po korak“: Nives Milinović, Sanjom Brajković i Asjom Korbar.

Terenski rad započeo je u rujnu 2013. i završio u studenome 2013., a proveden je na pet različitih lokacija: Kozari putevi, Capraške poljane, Parag, Darda i Vodnjan/Galižana. Te su lokacije odabrane kako bi se dobila slika heterogenosti (u smislu jezičnih, religijskih, kulturnih, društvenih i povijesnih razlika) romskih populacija koje žive diljem Hrvatske.

Istraživački lokaliteti pokrivaju područja sa značajnim populacijama Roma, kao i ruralne i urbane lokacije.

Istraživački instrumenti korišteni u ovom istraživanju uključuju osam različitih vrsta upitnika i jedanaest različitih vodiča kroz razgovore, kao i format fokusne grupe. U ovo je istraživanje uključeno mnogo ljudi, uključujući djecu, kako bi se što više saznalo o iskustvima i perspektivama u vezi s pitanjima relevantnima za obrazovanje djece Roma. To odražava holistički pristup koji uključivanje djece u obrazovni sustav ne smatra odvojenim od drugih sfera. Većina terenskog rada za ovu istraživačku studiju provedena je u romskim zajednicama s roditeljima/skrbnicima, djecom i istaknutim pojedincima Romima. Istraživanje se također provodilo u predškolama i osnovnim školama s ravnateljima, pedagozima i učiteljima. Pripadnici šire zajednice poput socijalnih radnika, predstavnika lokalnih vlasti, zdravstvenih radnika i romskih NVO-a također su uključeni u istraživački uzorak.

Terenski rad je na svakom lokalitetu trajao pet dana, i uvijek ga je provodilo po pet istraživača (iz Instituta) na svakom lokalitetu. Na svakoj je lokaciji sakupljeno između 25 i 30 upitnika. Uz to je na svakom lokalitetu provedeno po sedam razgovora s roditeljima/skrbnicima i sedam razgovora s njihovom djecom. Intervjuirani roditelji/skrbnici dobili su poklon-bonove u vrijednosti 100 kuna, a njihova djeca slikovnice, knjige za bojanje i olovke u bojama (donacije UNICEF-a i Pučkog otvorenog učilišta „Korak po korak“). Nakon ovog dijela istraživanja, na svakom su lokalitetu provedene fokusne grupe s roditeljima/skrbnicima djece vrtićke ili školske dobi (bez onih pripadnika zajednice koji su

bili dio uzorka za razgovore). Sudionici u fokusnim grupama također su dobili poklone za svoju djecu.

Uzorak romske zajednice

Upitnici (N=135)

35 razgovora s roditeljima/skrbnicima (29 majki i 6 očeva)

35 razgovora s njihovom djecom (22 djevojčice i 13 dječaka)

5 fokusnih grupa s roditeljima (N=36) djece vrtiće i/ili školske dobi

Kako bi se proširili uvidi u glavne istraživačke instrumente korištene u ovom istraživanju, kratko ćemo se osvrnuti na dva formata razgovora. Razgovori s roditeljima/skrbnicima Romima sastojali su se od pitanja u vezi s i) njihovim obrazovnim iskustvima; ii) iskustvima ranog djetinjstva njihove djece; iii) predškolskim/školskim iskustvima djece; iv) sudjelovanjem roditelja u obrazovanju; v) domaćom zadaćom; vi) učenjem kod kuće; i vii) očekivanjima i težnjama roditelja. Razgovori s djecom koji su iziskivali dopuštenje roditelja sastojali su se od pitanja vezanih uz i) njihova prošla iskustva iz predškole; ii) sadašnja školska iskustva; iii) uključenost roditelja; iv) domaću zadaću; v) učenje kod kuće; i vi) težnje djece. Također ih se molilo da nacrtaju svoj dom, pojedinačne sobe, svoje naselje i vrtić ili školu, nakon čega bi slijedili razgovori i objašnjenja tih crteža.

Širi uzorak

4 upitnika/intervjua s ravnateljima vrtića

4 upitnika/intervjua s odgajateljima

5 upitnika/intervjua s ravnateljima osnovnih škola

5 upitnika/intervjua s učiteljima

4 upitnika/intervjua s predstavnicima lokalnih vlasti

4 upitnika/intervjua sa socijalnim radnicima

1 upitnik/intervju sa zdravstvenim radnikom

3 upitnika/intervjua s romskim NVO-ima

Pet upitnika/razgovora u svakoj kategoriji predstavlja puni odaziv. S ravnateljima i učiteljima predškola bila su samo četiri upitnika/razgovora, budući da na jednom lokalitetu nije bilo djece Roma. Valja napomenuti da je podatke najteže bilo dobiti od zdravstvenih radnika.

Metodološki izgledi

Uključivanje pripadnika romskih zajednica u istraživački proces od rane faze bila je važna novost u istraživanju RECI+. Obuka iz socijalne pravde bila je obavezna i za znanstvenike i za predstavnike zajednice i omogućila im je da preispitaju svoje kompetencije iz ovog područja, te je članove znanstvenog tima potaknula da definiraju svoje stavove o pitanjima nejednakosti, nepravde i isključujućeg rasizma. To je bio ključan pomak u odnosu na tradicionalna znanstvena istraživanja jer članovi tima nakon obuke iz socijalne pravde više nisu mogli zadržati epistemološku i metodološku distancu prema temi istraživanja.

Za buduća istraživanja RECI+ bit će važno evaluirati ovo iskustvo kako bi se razvio pristup potpune uključenosti. Bit će također važno preispitati epistemološke temelje istraživanja i učiti na primjerima istraživanja provedenih korištenjem autohtonih metodologija u drugim dijelovima svijeta (Merton et al., 2012; Smith, 2012).

DODATAK 2.

Podaci o stanovništvu

Tablica 9. Stanovništvo po etničkoj pripadnosti, popisi stanovništva 1900.–2011.

	Romi	Republika Hrvatska
1900.	7.207	2.400.766
1910.	12.267	2.621.954
1921.	12.241	2.739.888
1931.	14.284	4.024.601
1948.	405	3.779.858
1953.	1.261	3.936.022
1961.	313	4.159.696
1971.	1.257	4.426.221
1981.	3.858	4.601.469
1991.	6.695	4.784.265
2001.	9.463	4.437.460
2011.	16.975	4.284.889

Izvori: Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije br. 1, 1905 (1913), Zagreb, str. 24–35; Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije br. 2, 1906.–1910. (1917), Zagreb, str. 23–24; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. Sarajevo (1932.), Sarajevo str. 2; Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske: 1939., 26. kolovoza 1940. (1940.), Zagreb, str. 297; CBS, 2013d, str. 11.

Tablica 10. Romi i ukupno stanovništvo po religiji, popis stanovništva iz 2011.

	Romi	Republika Hrvatska
<i>Katolici</i>	8.299	3.697.143
<i>Pravoslavci</i>	2.381	190.143
<i>Protestanti</i>	62	14.653
<i>Drugi kršćani</i>	177	12.961
<i>Muslimani</i>	5.039	62.977
<i>Židovi</i>	—	536
<i>Orijentalne religije*</i>	2	2.550
<i>Druge religije, pokreti i svjetonazori</i>	124	2.555
<i>Agnostici skeptici</i>	25	32.518
<i>Nisu vjernici i ateisti</i>	255	163.375
<i>Ne izjašnjavaju se</i>	144	9.018
<i>Nepoznato</i>	197	12.460
Ukupno	16.975	4.284.889

Izvor: DZS, 2013d, str. 17.

* Ova kategorija obuhvaća hinduizam, višnaizam / pokret Hare Krišna. taoizam, baha'i, šinto i druge istočne religije. Informacija potječe od DZS, 2011.

Tablica 11. Romi i ukupno stanovništvo po spolu i dobi, popis stanovništva iz 2011.

			0–4	5–9	10–14	15–19	20–24
Romi	muškarci	8.542	1.367	1.234	1.220	906	680
	žene	8.433	1.339	1.221	1.199	919	717
	ukupno	16.975	2.706	2.455	2.419	1825	1.397
Republika Hrvatska	muškarci	2.066.335	109.251	104.841	120.633	124.918	133.455
	žene	2.218.554	103.458	99.476	114.769	119.259	128.203
	ukupno	4.284.889	212.709	204.317	235.402	244.177	261.658

		25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54
Romi	muškarci	651	578	493	390	356	251
	žene	588	535	474	388	344	266
	ukupno	1239	1113	967	778	700	517
Republika Hrvatska	muškarci	147.416	149.998	143.984	143.603	152.446	157.981
	žene	141.650	144.621	140.770	143.330	155.115	162.521
	ukupno	289.066	294.619	284.754	286.933	307.561	320.502

		55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84
Romi	muškarci	181	126	46	35	22	3
	žene	185	117	70	42	15	9
	ukupno	366	243	116	77	37	12
Republika Hrvatska	muškarci	153.750	127.851	89.364	88.912	66.456	35.999
	žene	158.068	144.889	112.638	123.489	109.070	72.105
	ukupno	311.818	272.740	202.002	212.401	175.526	108.104

		85–89	90–94	95 ≥
Romi	muškarci	2	1	—
	žene	5	—	—
	ukupno	7	1	—
Republika Hrvatska	muškarci	12.415	2.580	482
	žene	35.226	8.178	1.719
	ukupno	47.641	10.758	2.201

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2011.

Tablica 12. Romi i ukupno stanovništvo po županijama, popis iz 2011.

Županija	Romi	Ukupno stanovništvo
Zagrebačka	258	317.606
Krapinsko-zagorska	3	132.892
Sisačko-moslavačka	1.463	172.439
Karlovačka	26	128.899
Varaždinska	711	175.951
Koprivničko-Križevačka	925	115.584
Bjelovarsko-bilogorska	391	119.764
Primorsko-goranska	1.072	296.195
Ličko-senjska	21	50.927
Virovitičko-podravska	14	84.836
Požeško-slavonska	13	78.034
Brodsko-posavska	1.178	158.575
Zadarska	12	170.017
Osječko-baranjska	1.874	305.032
Šibensko-kninska	22	109.375
Vukovarsko-srijemska	253	179.521
Splitsko-dalmatinska	8	454.798
Istarska	858	208.055
Dubrovačko-neretvanska	11	122.568
Međimurska	5.107	113.804
Grad Zagreb	2.755	790.017
Republika Hrvatska	16.975	4.284.889

Izvor: DZS, 2013d, str. 22–59.

Open Society Foundations – London

7th Floor, Millbank Tower, 21–24 Millbank

London SW1P 4QP, UK

www.opensocietyfoundations.org

Roma Education Fund

Teréz körút 46

H–1066 Budapest, Hungary

www.romaeducationfund.org

UNICEF Regional Office for CEE/CIS

Palais des Nations

CH–1211 Geneve 10

www.unicef.org/ceecis

Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+)